พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

วชิรญาณภิกขุ (พระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔)
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์)
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ฯ (เจริญ สุวฑฺฒโน)
พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
เสฐียรพงษ์ วรรณปก

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

เรียบเรียงโดย หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ
ISBN : 978-616-7574-09-7

พิมพ์ครั้งที่ ๑	พุทธชยันตี ๒๖๐๐ ปี ทรงตรัสรู้ธรรม มหกรรมลานโพธิ์ ตอน งานวัดลอยฟ้า พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๕ โดย หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
ดำเนินการผลิต	หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ สวนวชิรเบญจทัศ (สวนรถไฟ) ถนนนิคมรถไฟสาย ๒ แขวงจตุจักร เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐ โทร. ๐ ๒๙๓๖ ๒๘๐๐ โทรสาร ๐ ๒๙๓๖ ๒๙๐๐
พิมพ์ที่	บริษัท คิงออฟแอดเวอร์ไทซิ่งแอนด์กราฟฟิค จำกัด

สมทบการผลิตเพื่อกิจการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๘๐ บาท
และรับบริการสั่งพิมพ์เพื่อเผยแผ่เป็นธรรมทาน

คำนำ

"พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร" ถือเป็นประเด็นหนึ่งที่สำคัญที่สุดของมนุษยชาติและชาวพุทธทั้งมวลโดยเฉพาะในวาระแห่งการเฉลิมฉลองพุทธชยันตี ๒๖๐๐ ปีแห่งการตรัสรู้ พุทธศักราช ๒๕๕๕ นี้ ที่ถือเป็นอีกโอกาสสำคัญแห่งการส่งเสริมการศึกษาเรียนรู้เพื่อการน้อมนำมาใช้ในชีวิต

จากการค้นคว้าพบว่ามีบทนิพนธ์ในหัวข้อนี้ ๒ บทเป็นของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าหัวหัว รัชกาลที่ ๖ และ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช-สกลมหาสังฆปรินายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) อีก ๒ บท

พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาสภิกขุ)ชื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ในหนังสือพุทธธรรมมีความตอนหนึ่งว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร?อริยสัจ๔หรือปฏิจจสมุปบาท

โดยได้พบอีก ๒ บทสำคัญของวชิรญาณภิกขุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔) และ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง วชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่นนพวงษ์) ที่ทรงแสดงว่าเป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ชื่อปฏิจจสมุปบาทธรรมและ ปฏิจจสมุปบาท

จึงได้ประสานขอสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ซึ่งให้ความสำคัญกับงานฉลองพุทธชยันตีช่วยประสานในการขอรับอนุญาตจัดพิมพ์พร้อมทั้งขอรับบทความจาก ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต เพื่อให้เป็นหนังสืออ้างอิงในเรื่องนี้และในวาระโอกาสกันเป็นมงคลยิ่งนี้

โดยในการจัดพิมพ์เลือกเรียงลำดับตามระยะก่อนหลังแห่งการนิพนธ์ด้วยการจัดแบ่งเป็น ๒ กลุ่มคือกลุ่มของพระภิกษุสงฆ์ ๕ บท และ ของฆราวาส ๒ บท ดังที่อยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว.

ขอท่านทั้งหลายได้น้อมนำสัจญาณความจริงเหล่านี้ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้

และเมตตาเผยแผ่สั่งสอนสืบมาผ่านกาลเวลาและนานาครูบาอาจารย์มาปฏิบัติเป็นกิจญาณเพื่อการบังเกิดผลเป็นกตญาณตามคำสอนของพระพุทธองค์ในปฐมเทศนาธัมม-จักกัปปวัตตนสูตรเมื่อ ๒๖๐๐ ปีที่แล้วให้สมกับที่บรรพชนชาติไทยได้สืบสานมาถึงเราในทุกวันนี้

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ
วิสาขบูชา พุทธศักราช ๒๕๕๕

สารบัญ

ภาพตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ที่พุทธคยา

แสดงโพธิวิหาร บนกิ่งก้านมีพวงมณีและนานาเทวดา ด้านล่างมีตรีรัตนะ ๒ องค์ และผู้คนบูชาบัลลังก์ว่าง (แบบภารหุต)

ปฏิจจสมุปบาทธรรม

พระบรมราชานุศาสน์ใน
พระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
เมื่อครั้งทรงผนวช

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต
สมฺมสมฺพุทฺธสฺส ฯ
ความนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคนั้น
เป็นพระอรหันต์อันประเสริฐ
เป็นผู้ตรัสรู้เองชอบหาครูอาจารย์มิได้

ภควา อันว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อยังมิได้ตรัสแก่พระโพธิญาณ เสด็จอยู่เหนือบัลลังก์รัตน ภายใต้ต้นไม้พระศรีมหาโพธิ์ เป็นท่ามกลางสดือดิน พระองค์มาผจญเสียแล้วซึ่งมารทั้งห้า ให้พ่ายแพ้แล้ว ครั้นถึงเวลาปฐมยาม พระองค์ตรัสรู้ซึ่งบุพเพนิวาสญาณ คือพระปัญญาอันระลึกชาติหนหลังได้ พิจารณาไปในอดีตชาติ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ตลอดถึงอเนกชาติ ก็เห็นแท้ว่าชาตินั้นตถาคตได้ไปเกิดที่นั่น มีรูปร่างอย่างนั้น ประพฤติการเลี้ยงชีพอย่างนั้นๆ

ครั้นดับขันธ์จากชาตินั้นแล้ว ได้ไปเกิดที่นั้นๆ พระองค์มีปัญญาสว่างไป มีอุปมาดังโลกธาตุอันหนึ่ง ซึ่งมีพระอาทิตย์ขึ้นได้ถึงร้อยดวงก็เหมือนกัน แลสว่างเป็นอันดี เมื่อพระองค์ได้บุพเพนิวาสญาณ ระลึกชาติในกาลก่อนได้ดังพรรณนามาฉะนี้ ในปฐมยามแล้ว ครั้นล่วงเข้ามัชฌิมยาม พระองค์ได้สำเร็จแก่ทิพพจักษุญาณ อีกทั้งทิพพ-โสตญาณ คือมีพระเนตรพระกรรณเปรียบประดุจทิพ เมื่อจะดูซึ่งรูปสิ่งใดๆ ก็สำเร็จได้ดังพระทัยปรารถนาทุกประการ *ปจฺฉิเม ยาเม* เมื่อล่วงเข้าปัจฉิมยาม พระองค์พิจารณาซึ่งปฏิจจสมุปบาทธรรม เป็นอนุโลมปฏิโลมถอยหน้าถอยหลังตามพระบาลีว่า

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ นามรูปปจฺจยา ฯเปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ อวิชฺชายตฺเวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ ฯเปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติฯ

พระบาลีชื่อว่า **"ปฏิจจสมุปบาทธรรม"** เหตุว่าแสดงซึ่งธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยสืบๆ กันมาเป็นอาทิดังนี้ คืออวิชชาเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้บังเกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้บังเกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยต่อเนื่องๆ กันไปดังนี้ มีอุปมาดังกระแสน้ำไหลหลั่งถั่งมามิรู้ขาด มาทว่าจะตีฟองนองละลอกอย่างไรก็ดี กระแสน้ำจะได้ขาดจากกันหามิได้แลมีฉันใด ธรรมทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้นนั้น ก็เป็นปัจจัยสืบๆ กันมิได้ขาดจากกัน *เอวํ เอว* มีอุปมาดังนั้นๆ

อวิชชานั้นคือสิ่งอันใด อธิบายว่า อวิชชานั้นได้แก่ โมโหอันบังเกิดกล้าหุ้มห่อไว้ซึ่งปัญญา มิได้พิจารณาเห็นแจ้งในอริยสัจทั้ง ๔ ประการ โมโหนี้แปลว่าหลง ถ้าจะว่าโดยลักษณะ โมโหมีลักษณะกระทำให้จิตมืดมนอันธการ มักให้เห็นชั่วเป็นดี เห็นผิดเป็นชอบ *กิตา วิย* มีอุปมา เหมือนตั๊กแตนแลแมลงเม่า อันเห็นเปลวเพลิงแล้ว แลยินดีในเปลวเพลิงที่ร้อนนั้น คือสำคัญว่าเย็นเป็นสุข *อุปาติตฺวา* โผเข้าไปในเปลวเพลิงก็ถึงซึ่งวินาศฉิบหาย เพราะเหตุตนเห็นผิดเป็นชอบ *ยถา* มีอุปมาฉันใด โมโหนี้เมื่อบังเกิดกล้าในสันดานแล้ว ก็กระทำให้มืดมัวมน ลุ่มหลงเคลิ้มสติเห็นผิดเป็นชอบ *เอวํ เอว* มีอุปไมยดังนั้น แลโมโหเมื่อบังเกิดกล้าในสันดานแล้ว ก็ปิดบังพระไตรลักษณะญาณไว้ มิให้พิจารณาเห็น *อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา* มิให้พิจารณาเห็นแท้ในพระอริยสัจทั้ง ๔ ประการ โมโหนั้นย่อมกำบังไว้ มีครุวนาดังเมฆวลาหกอันปกปิดซึ่งปริมณฑลแห่งพระจันทร์ โมโหอันกล้าหาญเห็นปานดังนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า *อวิชฺชา อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา* เมื่ออวิชชาคือตัวหลงอันกล้าบังเกิดมีอยู่แล้ว ก็เป็นปัจจัยคือเป็นเหตุที่จะให้เกิดสังขาร ฯ

ก็**สังขาร**นั้นได้แก่สิ่งอันใด สังขารนั้นแปลว่าตกแต่ง อธิบายว่ากุศลแลอกุศล

อันเป็นพนักงานที่จะตกแต่งปฏิสนธิ แลตกแต่งซึ่งผลโดยอันควรแก่กำลังแห่งตนนั้น ได้ชื่อว่าสังขาร สังขารนี้มิใช่อื่น คือบุญแลบาปอันติดตามตกแต่งให้บังเกิด ถ้าจะว่าโดยประเภท สังขารนี้มี ๓ คือ *บุญญาภิสังขาร ๑ อบุญญาภิสังขาร ๑ อเนญชาภิสังขาร ๑*

บุญญาภิสังขาร นั้นได้แก่กามาพจรกุศล ๘ รูปาพจรกุศล ๔ กามาพจรกุศลนั้นเป็นประการใด อธิบายว่าบุคคลยังมิได้สำเร็จแก่ฌานสมาบัติ ได้แก่ศรัทธาเลื่อมใส อุตส่าห์บำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา แลสดับรับฟังพระสัทธรรมเทศนา แต่ตามสติปัญญาของตน กุศลอย่างนี้อาจสามารถจะตกแต่งปฏิสนธิแต่มนุษย์คติแลฉกามาพจรสวรรค์ เหตุดั่งนั้นจึงได้ชื่อว่ากามาพจรกุศล และรูปาพจรกุศลนั้น ได้แก่กุศลอันเจริญในรูปฌานทั้ง ๔ คือ ปฐมฌาน ๑ ทุติยฌาน ๑ ตติยฌาณ ๑ จตุตถฌาน ๑ กุศลที่เจริญฌานนี้อาจสามารถจะตกแต่งปฏิสนธิในพรหมโลกได้ เหตุดังนั้นจึงได้ชื่อว่า รูปาพจรกุศล เป็นใจความว่า กามาพจรกุศลแล รูปาพจรกุศลทั้งสองนี้ จัดได้ชื่อว่าบุญญาภิสังขาร

แล*อบุญญาภิสังขาร*นั้น ได้แก่ อกุศลจิตต์ ๑๒ ดวง แลเจตสิกบรรดาที่เป็นอกุศลอันเป็นบาปหยาบช้า มีเจตนาในปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ถ้าผู้ใดกระทำไว้ ก็ชักนำผู้นั้นให้ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ คือนรก เปรตวิไสย อสูรกาย สัตว์ดิรัจฉาน จะกระทำให้ได้ความทุกข์ความลำบากในอบายภูมิทั้ง ๔ มีประการต่างๆ พ้นจากนั้นแล้วเมื่อจะขึ้นมาบังเกิดเป็นมนุษย์เล่า ก็ย่อมเป็นคนชาติต่ำช้าไร้ทรัพย์อับปัญญาอากูลไปด้วยพยาธิโรคาพาธวิบัติ อุปัทวอันตรายทุกข์ภัยทั้งปวงทั้งหลายต่างๆ นานากรรมนั้นหยาบช้า ตกแต่งซึ่งผลอันตรายเห็นปานดังนี้ จึงได้ชื่อว่า อบุญญาภิสังขาร

แล*อเนญชาภิสังขาร*นั้น ได้แก่บุคคลอันเจริญอรูปฌาน อรูปฌานนี้ถ้าผู้ใดเจริญแล้ว ก็ชักนำผู้นั้นให้ปฏิสนธิในอรูปาพจรทั้ง ๔ เป็นพรหมหารูปกายมิได้ มีแต่จิตเจตสิก จิตนั้นตั้งมั่นมิได้หวาดหวั่นไหวในเหตุอันใดอันหนึ่งเลย เหตุดังนั้นกุศลที่เจริญอรูปฌานนั้น จึงได้ชื่อว่าอเนญชาภิสังขาร

แล**สังขาร**ทั้ง ๓ นี้ เป็นผู้ตกแต่งค้ำชู แลจะได้เป็นตัวปฏิสนธิให้ผลด้วยตนเองนั้นหามิได้ อุปมาเหมือนนายช่างสร้างพระนคร เป็นพนักงานในการที่ตกแต่งพระนครถวายบรมกษัตริย์ จะได้เป็นตัวครอบครองพระนครหามิได้ *สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ* เมื่อสังขารทั้ง ๓ ประการดังพรรณนามานี้ บังเกิดเป็นเหตุเป็นปัจจัยแล้ว ก็เจริญให้

เกิดผลคือวิญญาณ ฯ

ก็**วิญญาณ**นั้นได้แก่สิ่งอันใด อธิบายว่าจิตเป็นพนักงานลงสู่ปฏิสนธิ แล วิบากจิตอันเป็นพนักงานให้ผลเป็นปัจจุบัน นี้แลจัดได้ชื่อว่าวิญญาณ ก็วิญญาณนี้แปลว่ารู้แต่บรรดาจิตทั้งปวงย่อมมีลักษณะรู้ซึ่งอารมณ์เหมือนกันทั้งสิ้นนั้นแล เพราะเหตุฉะนี้จึงเรียกว่าวิญญาณ วิญญาณนี้มีครุวนาเหมือนหนึ่งสมเด็จบรมกษัตริย์ เมื่อนายช่างตกแต่งพระนครสำเร็จแล้วกาลใด พระองค์ได้อิสรภาพเป็นใหญ่ในการที่จะครองพระนครภารา แลมีฉันใด วิญญาณนี้เมื่อสังขารตกแต่งปฏิสนธิ เข้ารับเป็นพนักงานให้ผลอันร้ายแลดีตามสมควรที่สังขารแต่งให้ มีอุปมาดังนั้น *วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ* เมื่อวิญญาณบังเกิดเป็นเหตุเป็นปัจจัย จะได้ยุติแต่เท่านั้นหามิได้ จำเป็นให้บังเกิดผลคือรูปธรรมนามธรรม ฯ

รูปธรรมนั้นได้แก่สิ่งอันใด อธิบายว่ารูปธรรมนั้นได้แก่นิปผันนรูป ๑๘ ประการ คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ เป็น ๑๘ ประการด้วยกัน

มหาภูตรูป ๔ คือธาตุทั้ง ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ เตโชธาตุ ๑ วาโยธาตุ ๑ แล้วก็แจกออกไปได้ ๔๑ ประการ คือ ปฐวีธาตุ ๑๙ อาโปธาตุ ๑๒ เตโชธาตุ ๔ วาโยธาตุ ๖ เข้ากันเป็น ๔๑ ประการ

ปฐวีธาตุ ๑๙ ประการนั้น คือ *เกสา* ผม ๑ *โลมา* ขน ๑ *นขา* เล็บ ๑ *ทนฺตา* ฟัน ๑ *ตโจ* หนัง ๑ *มํสํ* เนื้อ ๑ *นหารุ* เอ็น ๑ *อฏฺฐิ* กระดูก ๑ *อฏฺฐิมิญฺชํ* เยื่อในกระดูก ๑ *วกฺกํ* ม้าม ๑ *หทยํ* เนื้อหัวใจ ๑ *ยกนํ* ตับ ๑ *กิโลมกํ* พังผืด ๑ *ปิหกํ* พุง ๑ *ปปฺผาสํ* ปอด ๑ *อนฺตํ* ไส้ใหญ่ ๑ *อนฺตคุณํ* ไส้น้อย ๑ *อุทริยํ* อาหารใหม่ ๑ *กรีสํ* อาหารเก่า ๑ อาการทั้ง ๑๙ นี้ ชื่อว่า ปฐวีธาตุ

แล*อาโปธาตุ* มี ๑๒ ประการ คือ *ปิตฺตํ* ดี ๑ *เสมฺหํ* เสลด ๑ *ปุพฺโพ* หนอง ๑ *โลหิตํ* เลือด ๑ *เสโท* เหงื่อ ๑ *เมโท* มันข้น ๑ *อสฺสุ* น้ำตา ๑ *วสา* มันเหลว ๑ *เขโฬ* น้ำลาย ๑ *สิงฺฆาณิกา* น้ำมูก ๑ *ลสิกา* ไขข้อ ๑ *มุตฺตํ* น้ำมูตร ๑ อาการทั้ง ๑๒ นี้ชื่อว่าอาโปธาตุ

แล *เตโชธาตุ*มี ๔ ประการคือ *สนฺตปฺปคฺคิ* ๑ *ปริทยหคฺคิ* ๑ *ปริณามคฺคิ* ๑ *ชิรณคฺคิ* ๑ เป็นสี่ประการด้วยกัน

สนฺตปฺปคฺคินั้น ได้แก่ไฟธาตุอันเป็นพนักงานกระทำให้อบอุ่นกายแก่สัตว์ทั้งหลายจึงอุ่นอยู่มิได้เย็น

ปริทยหคฺคินั้น ได้แก่ไฟธาตุอันเป็นพนักงานให้กายร้อนระส่ำระสายกระวนกระวายมีประการต่างๆ

ปริณามคฺคินั้น ได้แก่ไฟธาตุอันเป็นพนักงานเผาอาหารให้ย่อยยับ

ชิรณคฺคินั้น ได้แก่ไฟธาตุเผากายให้คร่ำคร่าแก่เฒ่าชราลงทุกวัน

ประสมกันเป็นเตโชธาตุ ๔ ประการด้วยกันฉะนี้

*วาโยธาตุ*นั้นมี ๖ ประการ คือ *อุทฺธงฺคมวาตา* ๑ *อโธคมวาตา* ๑ *กุจฺฉิสยาวาตา* ๑ *โกฏฺฐาสยาวาตา* ๑ *องฺคมงฺคานุสาริโนวาตา* ๑ *อสฺสาสปสฺสาสวาตา* ๑ ก็ลมที่ชื่อว่า *อุทฺธงคมวาตา*นั้น ได้แก่ ลมอันพัดแต่พื้นเท้าจนตลอดถึงเบื้องบน อโธคมวาตานั้นได้แก่ลมอันพัดอยู่เบื้องบนจนที่สุดเบื้องต่ำ *กุจฺฉิสยาวาตา*นั้น ได้แก่ลมที่พัดอยู่ในท้อง *โกฏฺฐาสยาวาตา*นั้นได้แก่ลมที่พัดอยู่ในลำไส้ *องฺคมงฺคานุสาริโนวาตา* นั้น ได้แก่ลมที่พัดสร้านทั่วสารพางค์กาย *อสสาสปสฺสาสวาตา* นั้น ได้แก่ลมหายใจเข้าออก ประสมกันเป็นวาโยธาตุ ๖ ประการด้วยกัน

ดังพรรณนามานี้ได้ชื่อว่ามหาภูตรูป เหตุว่าเป็นใหญ่เพราะเป็นที่อาศัยแห่งรูปทั้งปวง เปรียบเหมือนหนึ่งถ้ำอันมีอยู่ในภูเขา เป็นที่อาศัยแก่หมู่สัตว์ทั้งปวงเป็นใจความว่า มหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น เป็นที่อาศัยแก่รูปทั้งปวง

แลประสาทรูป ๕ นั้น คือจักษุประสาท ๑ โสตประสาท ๑ ฆานประสาท ๑ ชิวหาประสาท ๑ กายประสาท ๑ แลจักษุประสาทนั้น มีลักษณะสัณฐานเท่าศีรษะเหา ตั้งอยู่ท่ามกลางวงตาดำเป็นพนักงานในอันที่ให้เห็นรูปสรรพสิ่งทั้งปวง โสตประสาทนั้น มีสัณฐานอันน้อยเท่าขนทรายจามจุรีเป็นวงกลมดุจแว่นตั้งอยู่ในช่องหูทั้งสองเป็นพนักงานในอันที่จะให้ได้ยินซึ่งเสียงทั้งปวง

*ฆานประสาท*นั้นสัณฐานดังกีบแพะตั้งอยู่ท่ามกลางจมูก เป็นพนักงานในอันที่จะให้รู้ซึ่งกลิ่นทั้งปวง

*ชิวหาประสาท*นั้น สัณฐานดังกลีบดอกบัว ตั้งอยู่ท่ามกลางลิ้น เป็นพนักงานในอันที่จะให้รู้จักซึ่งรสทั้งปวง

*กายประสาท*นั้น ซาบซ่านอยู่ทั่วสารพางค์กาย เป็นพนักงานในอันที่จะให้รู้จัก

ซึ่งสัมผัสอันหยาบแลละเอียด แลเย็นร้อนอ่อนแข็ง ถ้ากายประสาทนั้นพิรุธแล้ว ก็เหน็บชาไปไม่ปกติ

แล**วิไสยรูป** ๔ *นั้น คือ รูปารมณ์ ๑ สัททารมณ์ ๑ คันธารมณ์ ๑ รสารมณ์ ๑*

*รูปารมณ์*นั้น ได้แก่รูปสรรพสิ่งทั้งปวง คือรูปอันน้อยอันใหญ่อันหยาบแลละเอียด รูปภายนอกรูปภายใน รูปสิ่งใดๆ ก็ดี บรรดาเป็นรูปมาปรากฏแก่จักษุ เป็นอารมณ์แห่งจิตอันยุติในจักษุทวารแล้ว ก็ได้ชื่อว่ารูปารมณ์สิ้นทั้งนั้น

*สัททารมณ์*นั้น ได้แก่เสียงทั้งปวงอันมาปรากฏแก่หูแล

*คันธารมณ์*นั้น ได้แก่กลิ่นอันมากระทบนาสิก

*รสารมณ์*นั้น ได้แก่รสอันมาปรากฏแก่ลิ้น

แล**ภาวรูป** ๒ *นั้น คือ อิตถีภาวรูป ๑ ปุริสภาวรูป ๑ แล*

*อิตถีภาวรูป*นั้น มีสภาวะสัณฐานอาการแลจริตเป็นผู้หญิง

*ปุริสภาวรูป*นั้น มีสภาวะสัณฐานอาการแลจริตเป็นบุรุษ ถ้าหาสภาวะทั้งสองมิได้แล้ว บุคคลผู้นั้นก็เรียกว่ากะเทย

*หทัยรูป*นั้น ได้แก่ดวงหทัย

*ชีวิตรูป*นั้น ได้แก่ชีวิตอินทรีย์อันกระทำชีวิตให้สดชื่น มีอุปมาดุจน้ำเลี้ยงชาติอุบล

อาหารรูปนั้น ได้แก่อาหารที่บริโภค เป็นต้นว่าข้าวน้ำเป็นของบริโภคทั้งปวงย่อมบำรุงซึ่งกำลังผิวเนื้อแลโลหิตในรูปกายปัจจุบัน

รูปกายทั้งหลายดังพรรณนามานี้ จะบังเกิดมีก็อาศัยแก่วิญญาณจิตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย แลวิญญาณคือจิตนั้นจะได้เป็นปัจจัยให้บังเกิดแต่รูปธรรมนั้นหามิได้ ย่อมเป็นปัจจัยให้บังเกิดนามธรรมด้วย ฯ

แล**นามธรรม**นั้น ก็อาศัยแก่ขันธ์ ๓ คือเวทนา ๑ สัญญา ๑ สังขาร ๑ แล

*เวทนาขันธ์*นั้น ได้แก่เวทนาเจตสิกอันเป็นพนักงานในอันที่จะเสวยอารมณ์อันเป็นสุขเป็นทุกข์แลอุเบกขาเวทนา ที่บังเกิดทั่วไปในจิตใจทั้งปวง เหตุดังนั้นจึงจัดเป็นขันธ์อันหนึ่ง

สัญญาขันธ์นั้น ได้แก่ สัญญาเจตสิก มีลักษณะให้รู้ซึ่งสิ่งทั้งปวง อันทั่วไปในสิ่งทั้งปวง เป็นต้นว่าสีเขียวแดงดำ เป็นต้น ให้รู้แต่เป็นเอกเทศเท่านี้ สัญญาเจตสิกนี้เกิดทั่วไปในจิตทั้งปวง เหตุดังนี้จึงจัดเป็นขันธ์อันหนึ่งแล

*สังขารขันธ์*นั้น ได้แก่เจตสิก ๕๐ ดวง อันเศษจากสัญญาเทวนา เดิมทีนั้นจัดเป็นเจตสิก ๕๒ ดวง ยกเวทนาเจตสิกไปเป็นเวทนาขันธ์เสีย ยกสัญญาเจตสิกไปเป็นสัญญาขันธ์เสียแล้ว ยัง ๕๐ ดวงนั้นจัดเป็นสังขารขันธ์อันหนึ่ง ก็ขันธ์ทั้ง ๓ ดังพรรณนามานี้ จะบังเกิดมีก็อาศัยแก่วิญญาณเป็นเหตุเป็นปัจจัย เมื่อนามแลรูปมีแล้ว ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่จะให้บังเกิดซึ่งอายตน ฯ

แล**อายตน**นั้น มี ๖ ประการ คือจกฺขุวายตน ๑ โสตายตน ๑ ฆานายตน ๑ ชิวฺหายตน ๑ กายายตน ๑ มนายตน ๑

แล*จกฺขุวายตน*นั้น ได้แก่จักษุทั้งสองอันเป็นที่ปรากฏแห่งรูปารมณ์ทั้งปวง จักษุนี้เปรียบเหมือนหนึ่งบ่อเป็นที่เกิดแห่งรูป เหตุดังนั้นจึงได้เรียกว่าจกฺขุวายตน

แล*โสตายตน*นั้น ได้แก่หูทั้งสองเป็นที่ปรากฏแก่เสียงทั้งปวง หูทั้งสองนี้เปรียบเหมือนบ่ออันเป็นที่เกิดแห่งเสียง เหตุดังนั้นจึงได้ชื่อว่าโสตายตน

แล*ฆานายตน* นั้น ได้แก่จมูกอันเป็นที่ปรากฏซึ่งกลิ่นทั้งปวงในนาสิก นาสิกนี้เปรียบเหมือนบ่อเป็นที่เกิดแห่งกลิ่นทั้งปวง เพราะเหตุนั้นจึงได้ชื่อว่าฆานายตน

แล*ชิวฺหายตน* นั้น ได้แก่ลิ้นอันเป็นที่ปรากฏแก่รสทั้งปวง เปรียบเหมือนบ่ออันเป็นที่เกิดแห่งรส เหตุดังนั้นจึงได้ชื่อว่าชิวฺหายตน

แล*กายายตน*นั้น ได้แก่สรีระกายทั้งปวง กายนี้เป็นที่ปรากฏแก่สัมผัสทั้งปวงอันเย็นแลร้อนอ่อนแลแข็ง เปรียบเหมือนบ่ออันเป็นที่เกิดแห่งสัมผัส เหตุดังนั้นจึงได้ชื่อว่ากายายตน

แล*มนายตน*นั้น ได้แก่ดวงหทัยอันเป็นที่ปรากฏแก่ธรรมทั้งหลาย อันจะพึงรู้ด้วยจิต หทัยนี้เปรียบเหมือนบ่ออันเป็นที่เกิดแห่งธรรมทั้งปวง เหตุดังนั้นจึงเรียกว่า *มนายตน สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส* เมื่ออายตนมาบังเกิดเป็นเหตุเป็นปัจจัยแล้ว ผัสสะก็บังเกิดมี ฯ

ผัสสะนั้นได้แก่ผัสสเจตสิก อันมีลักษณะถูกต้องซึ่งอารมณ์ เป็นที่ประชุมไว้ซึ่งอารมณ์ทั้ง ๖ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส แลธัมมารมณ์ทั้งปวงอันพึงรู้ด้วยจิต ผัสสะเจตสิกนี้ บังเกิดทั่วไปในจิตทั้งปวง เมื่อผัสสะบังเกิดมีแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้บังเกิดเวทนา ฯ

แล**เวทนา**นี้มี ๕ ประการ คือ สุขเวทนา ๑ ทุกฺขเวทนา ๑ โสมนสฺสเวทนา ๑ โทมนสฺสเวทนา ๑ อุเปกฺขาเวทนา ๑

*สุขเวทนา*นั้น แปลว่า เสวยอารมณ์เป็นสุข

*ทุกฺขเวทนา*นั้น แปลว่า เสวยอารมณ์เป็นทุกข์

*โสมนสฺสเวทนา*นั้น แปลว่า จิตรื่นเริงบันเทิงใจ

*โทมนสฺสเวทนา*นั้น คือ จิตอันขัดแค้นเคืองใจ

*อุเปกฺขาเวทนา*นั้น คือ จิตไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่โสมนัสไม่โทมนัส จิตนั้นมัธยัสถ์เป็นปานกลาง ได้ชื่อว่า *อุเปกฺขาเวทนา* เวทนานี้เป็นใหญ่ในที่อันเสวยอารมณ์ เปรียบเหมือนบรมกษัตริย์อันเสวยพระกระยาหารที่ต้องพระทัยประสงค์

เวทนาปจฺจยา ตณฺหา เมื่อเวทนาบังเกิดมีแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้บังเกิดตัณหา ฯ

ก็**ตัณหา**นี้มีอาการ ๓ คือ กามตณฺหา ๑ ภวตณฺหา ๑ วิภวตณฺหา ๑ แล *กามตัณหา*นั้น คือปรารถนาในกิเลสกาม

*ภวตัณหา*นั้น คือ ปรารถนาอันเกิดพร้อมด้วยสัสสตทิฏฐิ อันมีลักษณะให้เห็นว่าสัตว์เที่ยงโลกเที่ยง สัตว์ทั้งปวงนี้ตายแล้วเกิดอีกเวียนไปเวียนมา ไม่สาบสูญ ตั้งอยู่เป็นเที่ยงแท้ดังนี้ เมื่อความปรารถนากิเสสกามนั้นพร้อมสัสสตทิฏฐิดังนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าภวตัณหา

แล**วิภวตัณหา**นั้นได้แก่ความปรารถนาเกิดพร้อมด้วยอุจเฉททิฏฐิอันมีลักษณะให้เห็นว่าสัตว์ทั้งปวงตายแล้วไม่เกิดอีกเลย เมื่อความปรารถนากิเลสกามแลพัสดุกามบังเกิดพร้อมด้วยอุจเฉททิฏฐิก็ได้ชื่อว่าวิภวตัณหา แลตัณหาทั้ง ๓ ประการ แต่ละอัน ๆ แจกออกไปเป็นตัณหาภายใน ๖ หนึ่ง ภายนอก ๖ หนึ่ง หก ๖ หนเป็น ๓๖ จึงแจกออกเป็นอดีตตัณหา ๓๖ อนาคตตัณหา ๓๖ ปัจจุบันตัณหา ๓๖ ประสมกันเข้าจึงเป็น

ตัณหา ๑๐๘ ประการ *ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ* เมื่อตัณหาเกิดเป็นปัจจัยแล้ว อุปาทานจิตอันถือมั่นในตัณหา ก็บังเกิดค้ำชูตัณหานั้นขึ้นไป ฯ

อุปาทานนั้นมี ๔ ประการ คือ กามุปาทาน ๑ ทิฏฐุปาทาน ๑ สีลวตฺตุปาทาน ๑ อตฺตวาทุปาทาน ๑ แล

*กามุปาทาน*นั้น คือ ถือมั่นในกิเลสกามแลพัสดุกาม

*ทิฏฐุปาทาน*นั้น คือ จิตถือมั่นในสัสสตทิฏฐิแลอุจเฉททิฏฐิ

*สีลวตฺตุปาทาน*นั้น คือ จิตถือมั่นในลัทธิเดียรถีย์นิครนถ์แลครูต่างๆ บรรดาเป็นคนถือภายนอกพระพุทธศาสนา

*อตฺตวาทุปาทาน*นั้น คือ จิตถือมั่นว่าตัวว่าตน *อุปาทานปจฺจยา ภโว* เมื่ออุปาทานบังเกิดมีแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้บังเกิดภพ ฯ

ภพนั้นมี ๒ ประการ คือ กามภพ ๑ อุปปตฺติภพ ๑

*กามภพ*นั้น ได้แก่ สัญญาเจตนาอันเกิดพร้อมด้วยจิตซึ่งเป็นกุศลแลอกุศล ได้ชื่อว่ากามภพ แล

*อุปปตฺติภพ*นั้น ได้แก่ อบายภูมิทั้ง ๔ มนุษย์ ๑ กามาพจรสวรรค์ ๖ เป็น ๑๑ ด้วยกัน รูปภพนั้น ได้แก่ รูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปภพนั้น ได้แก่ อรูปพรหม ๔ ชั้น แต่ถ้าว่าในที่นี้ท่านประสงค์เอาแต่กามภพ เหตุว่ากามภพนี้เป็นปัจจัยให้บังเกิดชาติ *ภวปจฺจยา* ชาติ เมื่อกามภพมีแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้บังเกิดชาติ ฯ

ชาตินั้น คือ *อุปปตฺติภพ* อธิบายว่าการที่ถือเอากำเนิดเวียนเกิดอยู่ในภพนั้นแล ได้ชื่อว่าชาติ *ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ* เมื่อชาติให้ถือเอากำเนิดเวียนเกิดอยู่ในภพแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดมีความแก่เฒ่าชราโรคาพยาธิความโศกเศร้า มีพิลาปร่ำไรบังเกิดความสลดระทดใจ แลโทมนัสขัดเคืองแค้นสะอื้นอาลัยทั้งปวง ความทุกข์ทั้งหลายจะบังเกิดก็อาศัยแก่ชาติ ชาติจะมีก็อาศัยแก่ภพ ภพจะมีก็อาศัยแก่อุปาทาน อุปาทานจะมีก็อาศัยแก่ตัณหา ตัณหาจะมีก็อาศัยแก่เวทนา เวทนาจะมีก็อาศัยแก่ผัสสะ ผัสสะจะมีก็อาศัยแก่อายตนะ อายตนะจะมีก็

อาศัยแก่นามรูป นามรูปจะมีก็อาศัยแก่วิญญาณ วิญญาณจะมีก็อาศัยแก่สังขาร สังขารจะมีก็อาศัยแก่อวิชชา อวิชชานี้เป็นต้นเป็นเดิม ฯ

ถ้าอวิชชาดับแล้วสังขารก็ดับ สังขารดับแล้ววิญญาณก็ดับ วิญญาณดับแล้วนามรูปก็ดับ นามรูปดับแล้วอายตนะก็ดับ อายตนะดับแล้วผัสสะก็ดับ ผัสสะดับแล้วเวทนาก็ดับ เวทนาดับแล้วตัณหาก็ดับ ตัณหาดับแล้วอุปาทานก็ดับ อุปาทานดับแล้วภพก็ดับ ภพดับแล้วชาติก็ดับ ชาติดับแล้วความแก่ชราพยาธิอุปัทวอันตรายทั้งปวงคือความพิลาปร่ำไรแลความสลดระทดใจก็ดับสูญสิ้น ทุกประการ ด้วยอาศัยแก่อวิชชาเป็นต้นเป็นเดิม ฯ

พระองค์ทรงพิจารณาพระปฏิจจสมุปบาทธรรมที่มีสังเขป ๔ คืออวิชชากับสังขารจัดเป็นสังเขป ๑ วิญญาณแลนามรูปสฬายตนะผัสสะเวทนาจัดเป็นสังเขป ๑ ตัณหาอุปาทานแลภพจัดเป็นสังเขป ๑ ชาติชรามรณะจัดเป็นสังเขป ๑ สังเขปนี้ แปลว่าย่ออยู่ไม่วิตถารกว้างขวาง อธิบายว่าถ้าจะแสดงโดยย่อ ยกแต่สังเขปเบื้องต้นขึ้นกระแสธรรมก็ตลอดถึงปลาย

ถ้ายกแต่สังเขปเบื้องปลายขึ้นเล่า กระแสธรรมก็ตลอดถึงต้น ถ้ายกแต่สังเขปกลางขึ้นเล่า กระแสธรรมก็ตลอดถึงเบื้องต้นเบื้องปลาย *วลฺลึ ฉินฺทิตฺวา วิย* มีครุวนาดุจบุคคลตัดเครือเถาลดาวัลย์แต่ต้น ฉุดกระชากไปก็ไหวตลอดปลาย จับแต่ปลาย ฉุดไปก็ไหวตลอดต้น จับท่ามกลาง ก็ไหวตลอดเบื้องต้นแลเบื้องปลาย

ถ้าจะจัดโดยกาล อวิชชากับสังขารเป็นอดีตกาล เหตุว่าเกิดก่อนเป็นอดีตแล้วเป็นปัจจัยให้บังเกิดธรรมทั้งปวงมีวิญญาณ เป็นต้น แลธรรมทั้งหลาย ๙ ประการมีวิญญาณเป็นต้นมีชาติเป็นที่สุดนั้น จัดเป็นปัจจุบันกาล เหตุว่าเกิดในปัจจุบันนิรันดรชรามรณะนั้นจัดเป็นอนาคตกาลเหตุว่าเกิดในเบื้องหน้าแต่ปัจจุบัน

ถ้าจะจัดสนธิคือที่ต่อนั้น จัดได้เป็นสนธิ ๓ ระหว่างสังเขปเบื้องต้นกับสังเขปที่สองต่อกันจัดเป็นสนธิ ๑ ระหว่างสังเขปที่สองกับสังเขปที่สามต่อกันจัดเป็นสนธิ ๑ ระหว่างสังเขปที่สามกับสังเขปที่สี่ต่อกันจัดเป็นสนธิ ๑ เข้ากันเป็นสนธิ ๓ ฉะนี้ ฯ

ถ้าจะว่าโดยอาการ มี ๒๐ คือ อดีตเหตุ ๕ ปัจจุบันผล ๕ ปัจจุบันเหตุ ๕ อนาคตผล ๕ ฯ แลอดีตเหตุ ๕ นั้นคือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน แลภพ ที่เกิดแล้วในชาติหลัง เป็นเหตุให้บังเกิดปัจจุบันผล ๕ คืออวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน แลภพ ในปัจจุบันนี้ แล้วจัดเอาอวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน แลภพ ในปัจจุบันนี้ ขึ้นเป็นปัจจุบันเหตุ ๕ ประการ เหตุว่าเป็นปัจจัยให้บังเกิดเป็นอนาคตผล ๕ ประการ คืออวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน แลภพ อันจะพึงมีในอนาคตนั้น ฯ

ถ้าจะจัดโดยองค์ มีองค์ ๑๒ ประการ คือ อวิชชา ๑ สังขาร ๑ วิญญาณ ๑ นามรูป ๑ สฬายตนะ ๑ ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ ตัณหา ๑ อุปาทาน ๑ ภพ ๑ ชาติ ๑ ชรามรณะ ๑ จึงเป็นองค์ ๑๒ ประการ ฯ

ถ้าจะจัดโดยมูลนั้น มีมูล ๒ ประการ คืออวิชชา ๑ ตัณหา ๑ ก็อวิชชาตัณหาสองประการนี้ เปรียบเหมือนหนึ่งดุมแห่งจักร สังขารทั้งสามประดุจกำ ชรามรณะประดุจกง อาสวะอันเป็นเดิมเกิดอวิชชานั้นประดุจเพลา ภพทั้งสามประดุจดังเรือนรถ เมื่อบุคคลขับรถไปหันเหียนเวียนไปไม่รู้สิ้นไม่รู้สุดฉันใด ธรรมทั้งหลายคือว่าพระปฏิจจสมุปบาทธรรมนี้ เมื่อยังพร้อมบริบูรณ์อยู่แล้ว ก็ย่อมพัดผันหันเหียนเวียนไปในสงสารวัฏไม่มีที่สุดดังนั้น

ต่อเมื่อใดชำระสันดานให้สิ้นจากอวิชชา คือความที่มิได้รู้สภาวธรรมที่แท้ที่จริงโดยตรง พิจารณาจนเกิดปัญญารู้แจ้งในพระอริยสัจทั้ง ๔ เหนื่อยหน่ายในวัฏฏสงสารตามลำดับแห่งญาณทั้ง ๙ ประการ จนถึงสังขารุเบกขา เจริญพระวิปัสสนาญาณให้แกล้วกล้า ดำเนินขึ้นไปๆ ตราบเท่าถึงมรรควิถีอนุโลมญาณเป็นพนักงานชำระซึ่งอกุศลเป็นต้นว่าอวิชชา กระทำซึ่งพระนิพพานให้ปรากฏแจ้ง

วาโตวิย ประดุจดังลมพัดกำจัดเสียซึ่งเมฆให้ไปปราศจากปริมณฑลพระจันทร์ กระทำให้พระจันทร์แจ่มแจ้งบริสุทธิ์เป็นอันดี นักปราชญ์พึงรู้โดยอุปมาว่ามณฑลพระจันทร์แจ่มแจ้ง อุปมาดังพระนิพพาน แลโคตรภูญาณนั้นมีกิจพิจารณาเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์

จกฺขุมา ปุริโส วิย เปรียบเหมือนโหรอันดูนักขัตฤกษ์แลพิจารณาปริมณฑลพระจันทร์เป็นอารมณ์ เมื่อโคตรภูญาณบังเกิดกล้า พิจารณาเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ได้แล้ว ก็ย่างขึ้นถึงพระโสดาปัตติมรรคญาณ ละเสียซึ่งสักกายทิฏฐิ แลวิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาส ให้ไปปราศจากสันดานเป็นสมุจเฉทปหาน

*สักกายทิฏฐิ*นั้น คือทิฏฐิความเห็นว่าตัวว่าตน อหังการมมังการ วิจิกิจฉานั้นคือสงสัยสนเท่ห์ สีลพัตตปรามาสนั้นคือถือลัทธิข้างถือผิดบูชาเทวดาแลถือลัทธิของครูต่างๆ นับถือว่าประเสริฐกว่าพระพุทธศาสนา อกุศลทั้งสามประการนี้พระพุทธเจ้าละเสียด้วยอำนาจพระโสดาปัตติมรรคญาณแล้วพระองค์ก็เจริญพระวิปัสสนาให้ดำเนินแก่กล้าขึ้นไปโดยลำดับๆ กัน

เหมือนอย่างดำเนินในทางข้างโสดาปัตติมรรคนั้น เมื่อย่างขึ้นถึงสกิทาคามิมรรคแล้ว ก็ประหารเสียได้ซึ่งกามราคะ ๑ พยาบาท ๑ โดยที่หยาบๆ

*ราคะ*นั้นแปลว่ากำหนัดยินดีคือกำหนัดยินดีในกิเลสกามแลพัสดุกาม จึงจัดได้ชื่อกามราคะ

*พยาบาท*นั้นคือโทโสอันกล้าหาญ คือการที่ผูกเวรจองเวร พระพุทธเจ้าท่านละเสียซึ่งกามราคะพยาบาท ด้วยอำนาจพระสกิทาคามินั้นได้ แต่หยาบๆ ที่อย่างละเอียดนั้นยังละมิได้ ครั้งพระองค์เจริญพระวิปัสสนาให้แก่กล้าขึ้นไป สำเร็จพระอนาคามิมรรคแล้ว จึงได้ละเสียซึ่งกามราคะที่อย่างละเอียดนั้น

โทสะจิตนั้นก็ดับสูญสิ้น พระองค์ก็เจริญพระวิปัสสนาให้แก่กล้าขึ้นไป ก็สำเร็จแก่พระอรหัตตมรรคญาณประหารเสียซึ่งกองกิเลส แต่บรรดาที่ยังเหลืออยู่นั้นให้อันตรธานสูญสิ้นหาเศษมิได้ แล้วพระองค์ก็ตรัสรู้ซึ่งพระโพธิญาณ อันประกอบไปด้วยจตุเวสารัชชาธิคุณอันยิ่ง เสมอด้วยคุณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ก่อนมา มิได้ยิ่งหย่อนแก่กันเลย ฯ

พระปฏิจจสมุปบาทธรรมจบแต่เพียงนี้ ฯ

"ต่อเมื่อใดชำระสันดานให้สิ้นจากอวิชชา คือความที่มิได้รู้สภาวธรรมที่แท้ที่จริงโดยตรง พิจารณาจนเกิดปัญญารู้แจ้งในพระอริยสัจทั้ง ๔ เหนื่อยหน่ายในวัฏฏสงสารตามลำดับแห่งญาณทั้ง ๙ ประการ จนถึงสังขารุเบกขา เจริญพระวิปัสสนาญาณให้แกล้วกล้า ดำเนินขึ้นไปๆ ตราบเท่าถึงมรรควิถีอนุโลมญาณเป็นพนักงานชำระซึ่งอกุศลเป็นต้นว่าอวิชชากระทำซึ่งพระนิพพานให้ปรากฏแจ้ง"

• **กาลจักร หรือ ภวจักร (Wheel of Life)** พุทธศิลป์ทิเบต ที่ว่าด้วยจิตเดิมแท้อันประภัสสร มีอกุศลมูลคือ โลภะ โมสะ โมหะ จรมาก่อเป็นอาสวะและกิเลส แล้วก่อกรรมเกิดผลวิบากมีสภาวะอย่างสัตว์นรก อสุรา เปรต เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา จนกว่าจะเข้าใจในปัจจัยอันอาศัยกันพร้อมของอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ เกิดปัญญา เข้าใจในเบญจขันธ์ที่ล้วนเป็นไปตามเหตุและปัจจัย ตามสามัญญลักษณะคือไตรลักษณ์ หากไม่รู้ไม่เข้าใจ ชีวิตคงหมุนวนอยู่ในวงล้อแห่งทุกข์และอวิชชา เสมือนอยู่ในปากแห่งพญามารร้ายไม่รู้จบ

ปฏิจจสมุปบาท

พระโอวาทสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช
วัดบวรนิเวศวิหาร
ประทานแก่นวกภิกษุ พ.ศ. ๒๔๙๐

เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ ท่านแสดงมาโดยนัยต่างๆ กัน และเข้าใจกันไม่ได้ดีมานานแล้วตั้งร้อยๆ ปี หรืออาจตั้งพันปี เพราะฉะนั้น เมื่อต้องการให้แสดง ก็จักแสดงตามความเห็นอันเป็นทัสสนะ หรือทิฏฐิอย่าง ๑ เท่านั้น ถูกหรือผิดอย่างไร ขอให้พิจารณาดูเอาเถิด

ก่อนแต่แสดงเรื่องปฏิจจสมุปบาท ควรกล่าวถึงศาสนาโดยย่อไว้เป็นเบื้องต้น ศาสนาที่สอนกันอยู่มีต่างๆ กัน เมื่อแยกออกไปแล้วก็คงเป็น ๒ คือ ศาสนาที่แสดงว่ามีผู้สร้าง และมีผู้บันดาลเป็นตัวเป็นตนอย่างหนึ่ง ศาสนาที่ไม่แสดงถึงผู้สร้างโดยตรง แต่ก็แสดงปัจจัยที่เนื่องกันมา คือ พระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่ง

ศาสนาเดิมก็คือศาสนาพราหมณ์ ทำไมจึงเกิดมีผู้สร้างขึ้น? สันนิษฐานว่า คนเกิดมาแล้วมีบางคนต้องการจะรู้ว่าเกิดมาได้อย่างไร ทำไมจึงต้องเกิดมา จึงค้นหากัน เมื่อค้นหากันขึ้นไป หาอะไรไม่ได้เพราะไม่รู้ ก็เกิดตั้งพระเจ้าขึ้น พระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ก็คือ พระพรหม แต่พระพรหมเองใครเป็นผู้สร้างไม่ได้แสดง พระพรหมสร้างพระศิวะ พระนารายณ์ สร้างสัตว์และสิ่งของต่างๆ หมด ต่อมาก็มีศาสนายิวขึ้น

ศาสนายิว ต้นเดิมก็มีพระผู้สร้างมีพระผู้บันดาล เค้าก็ศาสนาพราหมณ์นั่นเอง แต่ไม่เรียกผู้สร้างผู้บันดาลว่าพรหม กลายเป็น ยโฮวา หรืออะไรขึ้น

ทางศาสนาอิสลาม ก็ตั้งชื่อพระผู้สร้าง พระผู้บันดาลว่า พระอัลลาห์ และก็สอนคนที่เชื่อถือให้บูชา ให้อ้อนวอน ถ้าบูชาอ้อนวอนพระผู้สร้าง พระผู้บันดาล ท่านโปรดและโปรดอย่างเต็มที่ ก็เอาไปไว้กับพระผู้สร้าง พระผู้บันดาล เมื่อตายไปแล้ว ไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตายอีก แต่ถ้าไม่โปรดเต็มที่ ก็เพียงแต่ให้ขึ้นสวรรค์ชั่วคราว

จึงมีโลกสวรรค์โลกหนึ่ง และก็สร้างมนุษย์และโลกมนุษย์ขึ้นอีกโลกหนึ่ง สำหรับเป็นที่อยู่ของมนุษย์ แต่ว่าคนใดทำไม่ดีไม่ชอบ พระเจ้ากริ้ว ก็ลงโทษผู้นั้น เมื่อลงโทษก็ต้องมีภพที่เป็นที่ลงโทษ เรียกตามศาสนาพราหมณ์ว่า ยมโลก โลกของพระยายมหรือโลกที่พระยายมปกครองรักษา เรียกท่านผู้ปกครองว่า ยมราชา ที่เราเรียกกันว่า ยมราช

เพราะฉะนั้นโลกจึงมี ๓ คือ *สวรรค์* สำหรับผู้ที่พระเจ้าโปรด ตายแล้วก็ไปเกิดอยู่ที่สวรรค์นั้นโลกหนึ่ง *มนุสสโลก* โลกมนุษย์สำหรับสัตว์ที่เป็นมนุษย์โลกหนึ่ง *ยมโลก* สำหรับเป็นที่ลงโทษของคนที่พระเจ้ากริ้วอีกโลกหนึ่ง กับอีกสถานหนึ่งจะเรียกว่าโลกหรือไม่ก็ไม่ทราบ คือที่พระเจ้าอยู่ และเมื่อคนทำดีทำชอบถึงที่สุด พระเจ้าเอาไปไว้ด้วย ไม่รู้จักแก่ ไม่รู้จักเจ็บ ไม่รู้จักตาย

ไทยเราเอายมโลกมาเป็นที่ลงโทษของคนผิดคือ เรือนจำ เอาเรือนจำเป็นยมโลก และตั้งผู้ปกครองเรือนจำเป็นยมราช คือ พระยายมราช หรือ เจ้าพระยายมราช และมีปลัด ๒ คน คนหนึ่งตั้งชื่อว่า เพ็ชรชฎา คนหนึ่งชื่อ เพ็ชรปาณี ท่านผู้วิจารณ์ศัพท์ประกอบกับเรื่องเห็นว่าเพ็ชรชฎา มาจากศัพท์ว่า *วัชฌฆาตา* หรือ *วัชฌ-ฆาดา วัชฌ* แปลว่า นักโทษ *ฆาตา* หรือ *ฆาดา* แปลว่า ผู้ฆ่า รวมแปลว่า ผู้ฆ่านักโทษที่เราเรียกว่า เพ็ชฌฆาต แต่เราเอา วัชฌ เป็น เพ็ชฌ เหมือนอย่าง วัจจกุฎี เป็น เวจจ-กุฎี ปัญจม เป็น เบญจม ปัญจวีส เป็น เบญจวีส หรือเรียกว่า เบญจเพส แปลว่า ยี่สิบห้า *เพ็ชฌปาณี* ก็คือ วัชฌ นักโทษ ปาณี แปลว่า มือ วัชฌปาณี แปลว่า มีนักโทษอยู่ในมือ หมายความว่า ผู้ควบคุมนักโทษ แต่ภายหลังเขียนผิด ๆ เพี้ยน ๆ ไป เป็น เพ็ชรชฎา แปลว่า มีชฎาเพ็ชร เพ็ชรปาณี มีเพ็ชรในมือหรือมีมือเพ็ชรและใช้สืบต่อมา

ศาสนาของจีนที่ปรากฏในพงศาวดารจีนบางเรื่อง เขาแสดงว่ามีโลก ๓ คือ สวรรค์ มนุษย์ นรก สัตว์ที่เกิดมาแล้วจะพ้นโลก ๓ นี้ไม่ได้ คงวนเวียนอยู่ในโลก ๓ นี่แหละ

ผู้เกิดในสวรรค์เมื่อถึงคราว ท่านผู้สร้าง ผู้บันดาลก็ให้มาเกิดเป็นมนุษย์ในมนุสสโลก ถ้าทำดีทำชอบในศาสนาจีนมุ่งถึงกตัญญูกตเวที กับสัตย์ซื่อเป็นสำคัญ คือกตัญญูกตเวทีและสัตย์ซื่อ ต่อมารดาบิดาต่อผู้ปกครอง ต่อท่านผู้มีคุณ นี่แหละเป็นบุญ เป็นกุศลที่เขายกย่องกัน จะทำชั่วอย่างอื่นอะไรไม่สำคัญ ถ้ามนุษย์เป็นกตัญญูเป็นกตเวที และสัตย์ซื่อ ตายไปก็ไปเกิดในสวรรค์ ถ้ามนุษย์ทำบาป คือ ไม่เป็นกตัญญู

ไม่เป็นกตเวที ไม่สัตย์ซื่อ ตายไปก็ไปตกนรก เมื่อตกนรกอยู่จนพ้นโทษแล้วก็มาเกิดเป็นมนุษย์อีก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ทำดีทำชอบก็ไปสวรรค์ ถ้าทำชั่วทำผิด ตายแล้วก็ไปตกนรกอีก ถึงไปเกิดบนสวรรค์ ถ้าถึงคราว พระผู้สร้างผู้บันดาลก็ให้มาเกิดเป็นมนุษย์ วนเวียนกันอยู่ในโลก ๓ โลกนี้ ไม่มีทางที่ใครจะหลุดพ้นออกไปได้

แต่ทางพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ ได้ทรงพิจารณาจับเหตุจับผล โดยนัยหนึ่งก็คือ ทรงพิจารณา **ปฏิจจสมุปบาท** ชั้นต้นเมื่อทรงเห็นว่า ความแก่ ความตาย เป็นโทษ เป็นภัย เป็นทุกข์ ที่พระองค์ทรงมุ่งหมายจะให้พ้น ตลอดไปจนถึง โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส ทั้งหมดนี้ก็เป็นโทษ เป็นส่วนที่สัตว์ไม่ปรารถนา แต่ว่ามีเพราะอะไร ? ก็ทรงค้นขึ้นไป เมื่อทรงค้นขึ้นไปก็ทรงเห็นว่า มีเพราะชาติ

ชาติคือความเกิดนั่นแหละเป็นปัจจัย เพราะชาติความเกิดเป็นปัจจัย ก็ต้องมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า ชาติมีอะไรเป็นปัจจัย ก็ทรงเห็นว่ามีเพราะภวะ คือ ภพเป็นปัจจัย ภพมีเพราะอะไร ทรงค้นขึ้นไปอีกก็ทรงพบว่า มีเพราะอุปาทาน ความยึดถือ ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า อุปาทานมีเพราะอะไร ก็ทรงพบว่า มีเพราะตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า ตัณหามีเพราะอะไรก็ทรงเห็นว่ามีเพราะเวทนา คือ เสวยสุข เสวยทุกข์ เสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข นี่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า เวทนามีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่า เวทนามีเพราะผัสสะ คือ ถ้าผัสสะเป็นที่ตั้งที่จะให้เกิดสุข ก็เกิดสุขเวทนา ถ้าเป็นที่ตั้งให้เกิดทุกข์ ก็เกิดทุกขเวทนา เมื่อผัสสะเป็นที่ตั้งให้เกิดอทุกขมสุข ก็เกิดอทุกขมสุขเวทนา ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า ผัสสะมีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่า ผัสสะมีเพราะอายตนะ ๖ ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า อายตนะ ๖ มีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่า มีเพราะนามรูป ทรงค้นต่อไปอีกว่า นามรูปมีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่า นามรูปมีเพราะวิญญาณ ทรงค้นต่อไปอีกว่า วิญญาณมีเพราะอะไร ก็ทรงพบว่ามีเพราะสังขาร ทรงค้นต่อไปอีกว่า สังขารมีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่ามีเพราะอวิชชา อย่างนี้เป็น ปฏิโลม คือจับผลสาวขึ้นไปหาเหตุ

ถ้าให้เป็นอนุโลม ก็จับอวิชชาเป็นต้น : อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิด

อายตนะ ๖ อายตนะ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยคือ เมื่อมีชาติขึ้นแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส อย่างนี้เป็นอนุโลม นี่เป็นกระทู้หรือเป็นหลัก

ถ้าจับหลักว่าตามปฏิจจสมุปบาท มีผู้สร้างหรือไม่ ? ก็สันนิษฐานได้ว่า อวิชชาไม่รู้นั่นแหละเป็นปัจจัย จึงให้เกิดสังขาร หรือสร้างปรุงแต่ง เมื่อมีสังขารสร้างหรือปรุงแต่ง ก็มีวิญญาณมาโดยลำดับ จับตามนัยนี้ก็สันนิษฐานว่า ทางพระพุทธศาสนาก็กล่าวผู้สร้าง แต่ว่าไม่ใช่จำเพาะอย่างเดียว คือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขารคือสร้าง เมื่อสร้างขึ้นก็มีวิญญาณเป็นลำดับมา

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าสอนให้กำจัดอวิชชา เมื่อกำจัดอวิชชาเสียได้ ก็เป็นอันกำจัดสังขารคือผู้สร้าง โดยนัยนี้ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ทำลายผู้สร้าง เพราะผู้สร้างถึงจะสร้างให้เป็นเทวดาหรือมนุษย์ที่สุขสบายอย่างไรก็ตาม แต่ว่าเมื่อสร้างขึ้นมาแล้ว ก็ต้องมีชาติ มีชรา มีมรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส จะไม่ให้มีเช่นนี้ก็ต้องทำลายอวิชชา ทำลายสังขารตรงกันข้ามกับศาสนาที่เขาถือว่า มีพระเจ้าผู้สร้าง ผู้บันดาล นั่นเขาให้อ้อนวอนให้พระเจ้าโปรด พระพุทธเจ้าท่านสอนให้ทำลายผู้สร้าง ต่างกันอยู่เช่นนี้

ศัพท์ว่า **"ปฏิจจสมุปบาท"** *ปฏิจฺจ* แปลว่า อาศัย *อุปปาทะ* แปลว่า เกิดขึ้น *สํ* บวก *อุปปาทะ* แปลว่า เกิดขึ้นพร้อม รวมเป็น ปฏิจจสมุปบาท อาศัยเกิดขึ้นพร้อมกัน หมายความว่า อาศัยกัน คือ อาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น จึงเรียกว่า **ปฏิจจสมุปบาท** เช่น สังขารเกิดเพราะอาศัยอวิชชา วิญญาณเกิดเพราะอาศัยสังขาร นามรูปเกิดเพราะอาศัยวิญญาณ เป็นลำดับไป พระอาจารย์แต่ปางก่อนแสดงไว้ต่าง ๆ กัน เช่น ใน วิภังคปกรณ์ ท่านแสดงว่า *วิญญาณ* ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ แต่ในอรรถกถาแสดงว่า ปฏิสนธิวิญญาณ วิญญาณที่สืบต่อมา

นี่ท่านเถียงกันมาแล้ว เพราะท่านไม่แน่ใจว่าอย่างไรจึงจะแสดงให้เข้าใจ ท่านก็ต้องแยกออกไปเป็น *อัทธา* คือ กาล ๓ ได้แก่ *อดีตอัทธา* กาลที่ล่วงมาแล้วคือ อวิชชา

สังขาร นี่ตอนหนึ่ง *ปัจจุบันอัทธา* ตั้งแต่วิญญาณไปจนถึงภพ ภพก็แยกเป็น ๒ คือ *กัมม-ภพ* ภพคือกรรม คือกิจการที่สัตว์ทำอย่างหนึ่ง *อุปปัตติภพ* ภพคือความเกิดขึ้นหรือภพที่เกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ท่านจัดวิญญาณจนถึงกัมมภพ เป็น ปัจจุบันนอัทธา คือกาลปัจจุบัน นี่ตอนหนึ่ง ท่านจัดอุปปัตติภพและชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส เป็น *อนาคตอัทธา* กาลอนาคต

ท่านแบ่งเป็น ๓ กาลดังนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว อวิชชากับสังขารก็ล่วงมาแล้ว มีแต่ในชาติก่อน ในปัจจุบันนี้สัตว์ก็มีตั้งแต่วิญญาณไปจนถึงกัมมภพ ยังไม่มีอุปปัตติ-ภพ คือ ความเกิด ต่อชาติหน้าจึงจะมีอุปปัตติภพ ภพคือความเกิดแล้วก็มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส

และท่านแสดง *สนธิ* คือ หัวต่อไว้อีก ๓ คือ *เหตุอดีต* ได้แก่อวิชชา สังขารซึ่งต่อกับวิญญาณ เป็นต้น อันเป็นปัจจุบันนี่เรียกว่าสนธิ ๑ ใน*ปัจจุบัน*นี้ก็มีสนธิ คือ กายอันนี้ ที่มีวิญญาณเป็นต้นจนถึงกัมมภพ แบ่งเป็นส่วนผลมีมาจากเหตุเก่าส่วนหนึ่ง เป็นส่วนเหตุที่เกิดขึ้นใหม่ อันได้แก่กรรมอีกส่วนหนึ่ง ผลเก่ากับทำเหตุใหม่นี้ต่อกัน เรียกว่า สนธิหนึ่ง กรรมที่ทำในปัจจุบันนี้อันเรียกว่าเหตุใหม่ จะให้ผลต่อไปใน*อนาคต*เป็นอุปปัตติภพ และชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น นี่เป็นสนธิอีกหนึ่ง จึงมีสนธิ ๓ นี่แบบเก่าท่านแสดงไว้เช่นนี้

แต่ถ้าเป็นเช่นนี้จริงแล้วอวิชชาสังขารเป็นอดีตอัทธาไม่ใช่ปัจจุบันใครจะประพฤติดี ประพฤติชอบเท่าไรก็ละไม่ได้ เพราะเป็นอดีตล่วงมาแล้ว เหมือนอย่างเมื่อวานนี้เราทำอะไรไว้แล้ว จะมาละในวันนี้ละไม่ได้ และปัจจุบันอัทธาคือ ตั้งแต่วิญญาณจนถึงกัมมภพเป็นปัจจุบัน ถ้าเช่นนั้นตั้งแต่อุปปัตติภพ จนถึง ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส เป็นอนาคต ยังไม่มาถึง

เมื่อเป็นเช่นนี้ในปัจจุบันนี้ใครก็ละไม่ได้ เพราะยังไม่มาถึง จะไปละอย่างไร เหมือนดังพรุ่งนี้จะมีอะไรขึ้น เราจะละในวันนี้ไม่ได้ จะละได้ต่อเมื่อมาถึงเข้า ค้านกันอยู่เช่นนี้ และถ้าแบ่งแยกออกไปเป็น ๓ กาล ชาตินี้เราก็ไม่มีอวิชชา สังขารเพราะนั่นเป็นเหตุอดีตล่วงมาแล้ว ทั้งไม่มี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส เพราะเป็นอนาคตยังไม่มาถึง นึกถึงพระอรหันต์ : พระอรหันต์ละอวิชชาสังขารได้ อวิชชา สังขาร เป็นอดีตหรือ ? ก็จะเห็นได้ว่าไม่ใช่อดีต ปัจจุบันนี้แหละ ท่าน

จึงละได้ และอุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส ท่านละเมื่อไร ? ท่านก็ละในปัจจุบันนี้เอง ไม่ใช่ละในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เห็นได้ว่า ปฏิจจสมุปบาท ไม่ใช่ แบ่งเป็นอดีต เป็นปัจจุบัน เป็นอนาคต เป็นอดีต ก็อดีตทั้งสาย เป็นปัจจุบัน ก็ปัจจุบันทั้งสาย เป็นอนาคต ก็อนาคตทั้งสาย เช่น ในอดีตที่เราได้เกิดมาแล้ว เราก็มีตั้งต้นแต่อวิชชาสังขารไปจนถึง ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส มาถึงปัจจุบันนี้ เราก็มีอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูปไปจนถึงชรามรณะโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาสในปัจจุบันนี้แหละ

ถ้าจะมีต่อไปในอนาคตก็มีเต็มที่ทั้งสายตั้งแต่อวิชชาไป เพราะฉะนั้น ในบัดนี้ เราต้องมีตั้งต้นแต่อวิชชา สังขาร จนถึง ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส พระอรหันต์ละกิเลสก็ละอวิชชา สังขาร จนถึง ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส ในปัจจุบันนี้เอง

วันนี้จะว่าปฏิจจสมุปบาทต่อไป แต่จะว่าเรื่องที่แล้วมาซ้ำอีกทีเพื่อให้ต่อกัน *ปฏิจจสมุปบาท* ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม แยกเป็น ๒ คือ *ปฏิโลม* จับผลสาวขึ้นไปหาเหตุ ซึ่งในปฏิจจสมุปบาทท่านเรียกว่า ปัจจัย คือจับผลสาวขึ้นไปหาปัจจัยโดยลำดับ *อนุโลม* จับเหตุหรือปัจจัยสาวลงไปหาผลโดยลำดับ จึงเป็น ๒ ถ้าจะเรียกว่าอริยสัจจ์ ๒ ก็ได้ คือสายหนึ่งทุกข์กับทุกขสมุทัย อีกสายหนึ่งทุกขนิโรธกับมรรค ตามแบบเก่าท่านแยกออกเป็น ๓ กาล คือ อวิชชา สังขาร เป็นอดีต ตั้งแต่วิญญาณมาถึงภพจัดเป็นปัจจุบัน

ตัวภพยังแยกออกเป็น ๒ คือ กัมมภพ ภพคือกรรม อุปปัตติภพ ภพคืออุปปัตติ ความเข้าถึงหรือความเกิดขึ้น ท่านแสดงว่าตั้งแต่วิญญาณจนถึงกัมมภพเป็นปัจจุบัน ตั้งแต่อุปปัตติภพไปเป็นอนาคต ถ้าเช่นนี้แล้วอวิชชากับสังขาร ก็ล่วงมาแล้วมีมาแต่ชาติก่อน ตั้งแต่อุปปัตติภพไปก็ยังไม่มีมาถึง เมื่อเป็นเช่นนี้ ในปัจจุบันนี้ก็ต้องมีแต่วิญญาณจนถึงกัมมภพเท่านั้น ชาติก็ไม่มี ชรา พยาธิ มรณะ ก็ไม่มี แต่ว่าพิจารณาดูไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะอวิชชา สังขารเป็นอดีต พระอรหันต์จะละสิ่งที่เป็นอดีตไม่ได้ ต้องละได้แต่ที่เป็นปัจจุบัน ส่วนที่เป็นอนาคตก็ละไม่ได้ เพราะยังไม่มาถึง มีพระบาลีในภัทเท-กรัตตคาถาแสดงไว้ว่า

อตีตํ นานฺวาคเมยฺย นปฺปฏิกงฺเข อนาคตํ
ไม่ควรตามคิดถึงอดีต ไม่ควรหวังอนาคต
ยทตีตมฺปหีนนฺตํ อปฺปตฺตญฺจ อนาคตํ
(เพราะ) ส่วนที่เป็นอดีต ก็ได้ละเสียแล้ว ส่วนที่เป็นอนาคตก็ยังไม่ถึง
ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ โย ธมฺมํ ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสติ
อสํหิรํ อสํกุปฺปํ ตํ วิทฺธา มนุพฺรูหฺเย
ผู้ใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบันในที่นั้นๆ ในกาลนั้นๆ ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลน ผู้นั้น ครั้นรู้ธรรมนั้นแล้ว ก็พึงเจริญเนืองๆ

เมื่อจับหลักพุทธประวัติ คือเรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อตอนตรัสรู้ ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าจับผลสาวไปหาเหตุ คือจับตั้งแต่ ชรา มรณะ ไปว่า มีเพราะอะไร ก็สาวขึ้นไปหาเหตุจนถึง อวิชชา ไม่ได้ปรากฏว่า ปันเป็น ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า ที่ท่านปันปฏิจจสมุปบาทออกเป็น ๓ กาล ไม่สมกับพระพุทธ-ประวัติ ถ้าอดีตก็ต้องอดีตทั้งหมดสาย ปัจจุบันก็ตลอดสาย อนาคตก็ตลอดสายเหมือนกัน

ทีนี้ว่าถึงปฏิจจสมุปบาทที่ไม่ปันเป็น ๓ กาล แต่ที่ว่านี้ว่าตามทัศนะคือความเห็นหรือตามมติความรู้ แต่ก็รู้เพียงธรรมและอรรถคือเนื้อความ

เมื่อพิจารณาดู ต้องไปจับหลักพระบาลีที่แสดงในธาตุวิภังคสูตรว่า *ฉธาตุโร ปุริโส* คนมีธาตุ ๖ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ อันรวมเข้าเป็นรูปกาย กายที่เป็นส่วนรูปไม่มีความรู้กับวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ อีกส่วนหนึ่งรวมเป็น ๖ ถ้าลำพังแต่ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศไม่มีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ เข้าผสมด้วย ก็ไม่เป็นคน ถ้ามีแต่วิญญาณธาตุ ไม่มีดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ที่เป็นที่อาศัยของวิญญาณธาตุๆ ก็ไม่ปรากฏเหมือนไฟไม่ติดเชื้อ

เพราะฉะนั้น เราตรวจดูเราในบัดนี้ว่า เรามีอะไรบ้าง จะเห็นได้ว่ามีกายอันนี้ที่แยกออกเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ส่วนหนึ่ง มีธาตุรู้อีกส่วนหนึ่งผสมกันอยู่ ธาตุรู้นั้นแหละออกมาทางจักขุคือตาก็มาประสพรูป ออกมาทางโสตะคือหู ก็มาประสพเสียง ออกมาทางฆานะคือจมูก ก็มาประสพกลิ่น ออกมาทางชิวหาคือลิ้น ก็มาประสพรส ออกมาทางกายก็มาประสพโผฏฐัพพะ ออกมาทางมนะหรือมโน ก็มาประสพธรรม

คือเรื่อง ก็เกิดจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ

นี่ตรวจดูเราเองเป็นอยู่เช่นนี้ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก กับวิญญาณ ๓ อย่างรวมประชุมกันเข้าก็เป็นผัสสะ ความกระทบ ต่อจากผัสสะก็ให้เกิดเวทนา เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ตรวจดูเราเองอาจเห็นได้ ถ้าเป็นอยู่เพียงเท่านี้ เราจะพูดกันไม่ได้ ฟังกันไม่รู้เรื่อง เพราะขาดสัญญาความจำ พูดไม่ต่อกัน ฟังก็ไม่รู้เรื่อง ต้องมีสัญญาความจำ เมื่อมีสัญญาความจำเกิดขึ้น ต่อไปก็เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารในที่นี้ไม่มุ่งส่วนที่เป็นบุญคือดี ไม่มุ่งส่วนที่เป็นบาปคือชั่ว แต่มุ่งถึงส่วนที่เป็นกลางๆ

เพราะฉะนั้น สังขารโดยปริยายคือทางหนึ่ง ท่านจึงแสดงไว้ ๓ ได้แก่ลมหายใจเป็น *กายสังขาร* คือปรุงกาย หมายความว่า กายจะเป็นอยู่ได้ก็เพราะลมหายใจ ถ้าไม่มีลมหายใจ กายเป็นอยู่ไม่ได้ ลมหายใจจึงเป็นกายสังขาร ปรุงกาย นี่อย่างหนึ่ง *วิตก* ตรึกนึก *วิจาร* ตรอง รวมกันเรียกว่า วิตกวิจาร เป็น *วจีสังขาร* คือปรุงคำพูด เพราะคนเราจะพูดอะไร ต้องตรึกต้องตรองก่อนว่าจะพูดเรื่องอะไร จะพูดอย่างไร วิตกวิจารจึงเป็นวจีสังขาร เมื่อเปล่งคำพูดออกมาก็เป็นวจีกรรม กิจการงานที่ทำทางวาจา พิจารณาดูไม่ใช่วิตกวิจารจะปรุงเพียง วจีกรรม ย่อมปรุงกายกรรม คือกิจการที่ทำทางกายด้วย เช่น คนจะทำการงานอะไร ต้องตรึกก่อน ต้องตรองก่อน รวมกันไปแล้วจึงทำ

เพราะฉะนั้น *วิตกวิจาร* ก็เป็นสังขารปรุงกายกรรมด้วย นี่ส่วนหนึ่ง สัญญา กริยาที่จำ เวทนา กิริยาที่เสวยสุขทุกข์ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ทั้งสองนี้เป็น จิตตสังขาร ปรุงแต่งจิต เพราะจิตที่จะนึกคิดอะไร ต้องอาศัยสัญญากิริยาที่จำ และอาศัยเวทนากิริยาที่ได้เสวยแล้วจึงคิด จึงนึก ตัวคิดตัวนึกเรียกว่า มโนจิต เป็นต้นเดิม สัญญาเวทนาปรุงจิต ปรุงออกมาเป็น มโน คือมาเป็นตัวคิด มโนออกมาคิดเรื่องที่เรียกว่าธรรม นี่อีกส่วนหนึ่ง

เพราะฉะนั้น ลมหายใจจึงเป็นกายสังขารปรุงแต่งกาย วิตกวิจารเป็นวจี-สังขาร ปรุงแต่งวาจาให้เป็นวจีกรรมตลอดถึงปรุงแต่งกายกรรม สัญญาเวทนาเป็นจิตตสังขารปรุงแต่งจิต เพียงเท่านี้ มีทั่วไปหมด ทั้งแก่พระอรหันต์ ทั้งแก่สามัญชน นึกดูตามเรื่องพระอรหันต์ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ก็มี ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ที่เป็น

ธาตุไม่รู้เป็นส่วนรูป มีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ผสมกันอยู่ และธาตุรู้ก็ออกมาทางอายตนะมาประสพ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่อง แล้วก็เกิดเวทนา แล้วก็ถึงสัญญา แล้วก็ถึงสังขาร ๓ ชนิดที่แสดงมานี้ พระอรหันต์ก็มีเช่นนี้ คนสามัญก็มีเช่นนี้

เพราะฉะนั้นสังขาร ๓ ดั่งกล่าวมานี้ก็ไม่เป็นบุญ คือ ปุญญาภิสังขาร ไม่เป็นบาป คืออปุญญาภิสังขาร ไม่เป็นอเนญชาภิสังขาร เป็นไปตามเรื่องของสรีรยนต์ เครื่องยนต์ของสรีระ

อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

ถ้าจะถามว่า ทำไมธาตุรู้คือวิญญาณธาตุ จึงมาผสมกับ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ซึ่งเป็นธาตุไม่รู้เล่า? พระบาลีไม่ได้แสดงไว้ แต่ถ้าพิจารณาดูสืบเข้าไปก็สันนิษฐานว่า เพราะธาตุรู้ถึงเป็นธาตุรู้ก็จริง แต่ว่าเป็นธาตุรู้ที่ไม่บริสุทธิ์ มีกิเลสเข้าผสม กิเลสก็มีอวิชชาเป็นต้น อวิชชา ก็คือรู้ไม่ถูกตามเป็นจริง เหมือนดังทองคำ ทองคำแท้เป็นธาตุบริสุทธิ์อยู่ตามธรรมดา แต่ว่าไม่บริสุทธิ์เพราะมีธาตุอื่นเข้ามาผสม จึงทำให้เนื้อทองต่ำไป ธาตุอื่นเข้ามาผสมมาก เนื้อทองก็ต่ำมาก ธาตุอื่นมาผสมน้อย เนื้อทองก็ต่ำน้อย ธาตุรู้ก็เหมือนกัน ถ้ากิเลสมาผสมมาก ธาตุรู้ก็รู้ต่ำรู้ทราม ถ้ากิเลสมาผสมน้อย ธาตุรู้ก็รู้มากรู้ละเอียดมากขึ้นไป

ท่านผู้บำเพ็ญเพียรใช้ปัญญาพิจารณาจนเห็นจริงถึงที่สุด บรรลุวิชชาและวิมุตติแล้ว ก็พ้นจากปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร คงมีแต่กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร อันเป็นผลของเหตุเก่าซึ่งยังคงเหลืออยู่กว่าจะถึงที่สุด ถึงมีประวัติปรากฏว่า พระอรหันต์เข้าฌาณนั่นเพียงเป็นการหยุดพักของท่าน แต่ท่านไม่ได้ติดในฌานนั้น

ส่วนสำหรับปุถุชนนั้น เมื่อกิเลสมาผสมกับธาตุรู้ ก็ทำให้รู้ผิดจากความจริงเป็นอวิชชาเมื่อรู้ผิดจากความจริง ก็คิดดี เป็นปุญญาภิสังขารบ้าง คิดชั่ว อันเป็นอปุญญาภิสังขารบ้าง คิดอยู่ในอารมณ์เดียว เป็นอเนญชาภิสังขารบ้าง อีกส่วน ๑ นอกจากกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร ที่แสดงมาแล้ว มีอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร เมื่อคิดเรื่องที่ดี ที่เป็นปุญญาภิสังขาร ก็ปรุงแต่งจิตให้ดี ภพก็ดีไปตาม คิดเรื่องที่ชั่ว เป็นอปุญญาภิสังขาร ก็ปรุงแต่งจิตให้ชั่ว ภพก็เป็นภพชั่วไปตาม คิดอยู่เรื่องเดียวที่ดี จน

แน่วแน่มั่งคง เป็นอเนญชาภิสังขาร ก็ปรุงแต่งจิตให้แน่วแน่ ภพก็ตั้งมั่นเป็นอเนญชภพไปตาม แต่ว่าปรุงแต่งภพทั้งนั้น ไม่ใช่ทำลายภพ นี่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ สายสมุทัย

เมื่อสังขารเกิดขึ้น วิญญาณ ความรู้สึกก็เกิดต่อเนื่องกันไป เราตรวจดูที่เรา เราคิดอะไรชั่วก็ตาม ดีก็ตาม หรือเราตั้งใจกำหนดอารมณ์ให้แน่นอน ซึ่งเรียกว่า สมถ-กัมมัฏฐานก็ตาม ความรู้สึกซึ่งเรียกว่าวิญญาณก็เกิดขึ้น ถ้าไม่มีสังขาร คือคิดนึก ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และธาตุรู้ ถึงมีประจำอยู่ แต่ไม่ทำการงานอะไรก็สงบอยู่เหมือนดังคนนอนหลับ ร่างกายส่วนรูป คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ก็มี วิญญาณธาตุธาตุรู้ ก็มี แต่ถึงมีก็ไม่ได้ทำงาน จึงไม่เกิดวิญญาณความรู้สึก ต่อเมื่อตื่นขึ้น ธาตุไม่รู้กับธาตุรู้ที่ผสมกันทำงาน คือคิดนึก ก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณความรู้สึก นี่สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

เมื่อมีวิญญาณเกิดขึ้นสืบมาจากสังขาร นาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร ซึ่งต่อเนื่องกับวิญญาณ และรูปคือร่างกายที่มีประจำอยู่ ก็พร้อมกันทำหน้าที่

นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ ๖

เมื่อนามรูปเตรียมพร้อมที่จะทำหน้าที่ อายตนะทั้ง ๖ ก็ทำหน้าที่ทีเดียว คือ ตา ก็มีหน้าที่เห็น หู ก็มีหน้าที่ได้ยิน จมูก ก็มีหน้าที่ได้กลิ่น ลิ้น ก็มีหน้าที่ลิ้ม กาย ก็มีหน้าที่ถูกต้อง มนะ ก็มีหน้าที่นึกคิดประกอบกันไป นี่นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ ๖

อายตนะ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ

เมื่อนามรูปเตรียมพร้อมเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะภายใน ๖ ต่อกับอายตนะภายนอก ๖ ดังนี้ ก็เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ คือความกระทบ หรือ สัมผัสสะ ความกระทบพร้อม

ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

เมื่อผัสสะเกิดขึ้นก็เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง เช่นนี้เกิดแก่พระอรหันต์ก็ได้ เกิดแก่ปุถุชนก็ได้ แต่ที่เกิดแก่พระอรหันต์ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาเพราะสืบเนื่องมาจากวิชชา จึงเป็นเรื่องของสรีรยนต์เท่านั้น

เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

แต่ว่าในปฏิจจสมุปบาทนี้ท่านแสดงว่า เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เพราะสืบเนื่องมาจากอวิชชา จึงหมายถึงเวทนาที่เกิดแก่ปุถุชน ถ้าสุขเวทนาเกิดขึ้นก็ต้องการได้ ทุกขเวทนาเกิดขึ้นก็ต้องการเสีย ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขเกิดขึ้นก็หลงไม่รู้ตามเป็นจริง เวทนาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน

เมื่อตัณหาเกิดขึ้นแล้ว ตัณหาไม่ใช่เกิดคงที่อยู่เสมอ เกิดขึ้นชั่วขณะแล้วก็ดับ แต่ไม่ดับสูญไปหมดทีเดียว เพราะว่ามี อุปาทาน ความยึดถือต่อเนื่องจากตัณหา เพราะฉะนั้น ท่านจึงว่า เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานความยึดถือ

อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ

ความยึดถือนั้นแหละจึงเกิด ภพ คือ ตัวเป็น หรือ ความเป็น ยึดถืออย่างไร ภพคือตัวเป็นหรือความเป็น ก็เป็นอย่างนั้น เหมือนเช่นมือเรามีอยู่ แต่เราไม่ยึดอะไรก็เป็นมืออยู่เฉยๆ ไม่ติดกับอะไร แต่ถ้าเราไปยึดสิ่งใดเข้า ความติดกับสิ่งนั้นก็เกิดมีขึ้น เพราะฉะนั้น อุปาทานจึงเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพก็คือตัวเป็นหรือความเป็น เป็นไปตามอุปาทาน คือความยึดถือ ท่านแสดงไว้ว่า กามภพ รูปภพ อรูปภพ

ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ต่อไปภพก็เป็นปัจจัยให้เกิด ชาติ คือเกิดเป็นโน่น เป็นนี่

เป็นนั่น เช่นเป็นคนชาตินี้ ชาตินั้น เป็นชาย เป็นหญิง เป็นเศรษฐี เป็นคนจน เป็นต้น เป็นไปต่างๆ ที่เป็นโน่น เป็นนี่ เป็นนั่น ต่างๆ ก็เพราะภพ คือตัวเป็น คือเป็นตัว เป็นเราขึ้นมาก่อน เป็นตัว เป็นเรา ก็เพราะยึดถือ นี่ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ เมื่อพิจารณาดูน่าจะเห็นว่าชาติก็คือองค์อันหนึ่งๆ ของภพ

ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ ฯลฯ

เมื่อมีชาติเป็นอะไรขึ้นแล้ว ชรา มรณะ ก็เกิดมีสืบต่อ เพราะฉะนั้น ชาติจึงเป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณะ และเกิด โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส ด้วย

นี่เป็นสายสมุทัย คือสายเกิด

เมื่อท่านผู้บำเพ็ญเพียร ได้บำเพ็ญเพียรไปจนเห็นแจ้ง รู้จักอวิชชาตามเป็นจริง อวิชชาก็ดับ วิชชาที่ตรงกันข้ามก็เกิด เหมือนดังมืดกับสว่าง อวิชชาเหมือนมืด วิชชาเหมือนแสงสว่าง เมื่อวิชชาเกิดขึ้น ก็กำจัดอวิชชาคือมืดให้ดับไป เมื่อดับอวิชชาเพราะรู้เห็นตามเป็นจริงแล้ว ทีนี้เห็นอะไรก็รู้ตามเป็นจริงหมด ไม่ต้องนึกต้องคิดที่เป็นสังขารอันปรุงแต่งภพชาติต่อไป เพราะเห็นตามเป็นจริงก็ดับสังขาร เมื่อดับสังขารก็ดับวิญญาณอันสืบมาจากอวิชชา เมื่อดับวิญญาณก็ดับนามรูปเป็นลำดับไปจนถึงดับภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส นี่เป็นสายนิโรธ คือความดับ

ปฏิจจสมุปบาท ท่านแสดงสายสมุทัย คือทุกข์กับสมุทัยสายหนึ่ง สายนิโรธคือนิโรธกับมรรคอีกสายหนึ่งเป็นคู่กัน ถ้าดับสายสมุทัยก็ต้องดับอวิชชา เป็นต้น

เพราะวิชชาเกิดขึ้น และก็ดับต่อกันไปโดยลำดับ แต่ว่าธาตุไม่รู้กับธาตุรู้ที่รวมกันและอายตนะ ๖ วิญญาณ ผัสสะ เวทนา สัญญา และสังขาร คือกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร ยังคงมีอยู่กว่าจะถึงที่สุด เพราะสืบเนื่องมาแต่กรรมเก่า

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ดับอวิชชา เพราะวิชชาเกิดขึ้น แต่ก็ยังเป็นอยู่ไปบิณฑบาตก็ได้ ถ่ายอุจจาระปัสสาวะก็ได้ ร่างกายเจ็บก็ได้ เพราะนั่นเป็นเรื่องของสรีรยนต์ ไม่ใช่บุญ ไม่ใช่บาป แต่ส่วนคนสามัญ เพราะอวิชชาเป็นต้นเดิมมีอยู่ จึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารปรุงแต่ง ปรุงแต่งก็ปรุงแต่งชั่วบ้างดีบ้าง ปรุงแต่งอเนญชะบ้าง

แล้วก็เกิดภพ นี่ว่าข้ามไปทีเดียว ถ้าไม่ข้ามก็เกิดสังขาร เกิดวิญญาณ แล้วก็เกิดนามรูป ดังที่แสดงมาแล้ว นี่เป็นสายสมุทัย

ว่าถึงสายนิโรธซ้ำอีกก็คือ ท่านผู้รู้ตามเป็นจริงดับอวิชชาได้ วิชชาเกิดขึ้น ดังพระบาลีว่า *อวิชฺชา วิหตา* อวิชชาท่านกำจัดเสียได้ *วิชฺชา อุปฺปนฺนา* วิชชาเกิดขึ้น *ตโม วิหโต* มืดท่านกำจัดเสียได้ *อาโลโก อุปฺปนฺโน* แสงสว่างเกิดขึ้น นี่เป็นสายนิโรธ ถ้ายังดับอวิชชาไม่ได้ก็เดินสายสมุทัย กองทุกข์ทั้งปวงก็เกิดอยู่เสมอ ต่อเมื่อดับอวิชชาได้ กองทุกข์ทั้งปวงก็ดับ ส่วนสรีรยนต์ก็เดินไปตามเรื่องกว่าจะถึงที่สุด แต่ว่าเป็นเรื่องของสรีรยนต์ ไม่เป็นบาป ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นอเนญชะ แต่เป็นทุกขสัจจ์.

• **กายนคร** จากสมุดข่อยของไทย ที่ว่าด้วยการถูกครอบงำของอวิชชา คือยักษ์มารที่มาลวงให้คนหลงใช้สุ่มจับได้งูนึกว่าปลา หลงเลี้ยงไก่ไว้ชนเพื่อตัวกูของกู บูชาไฟหวังได้คุณวิเศษมีแต่ความหวาดวิตกกลัวเหมือนคนตกน้ำ ถูกสุนัขกัดขบแล้วยังพบราชสีห์จะขย้ำ เสมือนคนอยู่ในโลกก็ไม่เห็นโลก ปลาอยู่ในน้ำก็ไม่เห็นน้ำตามที่เป็นจริง เป็นอยู่อย่างพญาช้างสารที่ดื่มกินแต่น้ำสามสระที่เต็มไปด้วยตัณหาทั้ง ๓ อันเป็นปัจจัยต่อกันไปถึงนกคุ่มที่สำคัญมั่นหมายผิด ไปยืนอยู่บนต้นเปล้าที่แท้จริงแล้วไร้แก่น คืออนัตตา และหนู ๔ ตัวกำลังกัดรากและโคน แสดงการเกิด แก่ เจ็บ และตาย คืออนิจจัง มีแต่การเจริญปัญญามาดับอวิชชา ดังภาพเทวดาที่กำลังขี่เพื่อเชือดคอมารให้สะบั้นนั้นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก
(เจริญ สุวฑฺฒโน)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา ได้มีหนังสือหลายเล่มเขียนแสดงเรื่องนี้ เฉพาะบางเล่ม เช่น พุทธประวัติเล่ม ๑ ตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวรโรรส พระราชนิพนธ์เรื่องของรัชกาลที่ ๖ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เรื่องพระพุทธศาสนาและพระรัตนตรัยส่วนที่เป็นหนังสือสำนวนเก่าเช่นปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับหนึ่ง พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (*ปุสฺสเทว สา*) ฉบับหนึ่ง ส่วนพระสูตร (คือเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่พระอาจารย์ดั้งเดิมได้ร้อยกรองไว้ อ้างว่าได้สดับฟังมาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง) เล่าถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องความตรัสรู้ของพระองค์เองได้มีหลายพระสูตร

พระสูตรแรกที่สุดคือ**"ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร"**(พระสูตรแสดงเรื่องพระพุทธเจ้าหมุนจักรคือพระธรรม (ล้อธรรม) ให้แล่นไป) พระสูตรนี้เป็นปฐมเทศนาคือเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ (พวกพระ ๕ รูป) ซึ่งจะถือเป็นหลักแสดงในกัณฑ์นี้

"พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร"

มีคำที่เป็นเหมือนคำตอบหลายคำ เช่น *"พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม" "พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ" "พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ"* หรือคำเต็มว่า *"ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมมาสัมโพธิญาณ"* คำเหล่านี้ถูกต้องทั้งนั้น แต่เป็นคำตอบที่กว้างอย่างไม่ผิด เหมือนอย่างถามว่ารู้อะไร ก็ตอบว่า รู้วิชา ยังมีปัญหาต่อไปอีกว่า วิชาอะไร และคำตอบนั้นก็ยังเป็นคำศัพท์อยู่ แปลไม่ออก ไม่รู้ความหมาย ก็ยังไม่รู้อยู่นั่นเอง

ฉะนั้น จะอธิบายความหมายของคำศัพท์ในคำตอบสั้นๆ นั้นก่อน เพราะเป็นคำที่จะต้องพบเสมอในหนังสือพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม

คำว่า "ธรรม" แปลตามศัพท์ว่า "ทรงไว้" คือดำรงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง คำนี้ใช้ในความหมายมากมาย เฉพาะในที่นี้ ท่านว่าหมายถึง "สัจจะ" คือความจริง เพราะความจริงที่เป็นความจริงมิใช่เป็นของเท็จของปลอม ย่อมทรงหรือดำรงความจริงอยู่เสมอ ความจริงที่แน่แท้จึงมีลักษณะของธรรม คือทรงหรือดำรงอยู่นั่นเอง และคำว่าสัจจะที่แปลว่าความจริง ก็แปลตามศัพท์ว่า สภาพที่มีอยู่เป็นอยู่ อันสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ได้ ก็ต้องเป็นสิ่งที่ทรงตัวหรือดำรงตัวอยู่ได้ เหมือนอย่างชีวิต ทรงชีวิตหรือมีชีวิตก็หมายถึงยังเป็นอยู่ยังไม่ตายเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ธรรมจึงได้แก่ความจริง เรียกควบกันเป็นศัพท์ว่า "สัจธรรม" พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือตรัสรู้ความจริง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ

คำว่า "อริยะ" ตรงกับคำว่า "อารยะ" แปลกันว่า "ประเสริฐ" "อริยสัจ" แปลว่า "ความจริงอย่างประเสริฐ" (คือจริงอย่างแน่แท้หรือแน่นอน)

ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นพระอริยะ (ผู้ประเสริฐ) ความจริงที่พระอริยพึงรู้ ความจริงของพระพุทธเจ้าผู้อริยะ ข้อนี้เท่ากับเป็นข้ออธิบายของข้อก่อน คือข้อก่อนว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือความจริง ข้อนี้ชี้ลงไปชัดว่าธรรมคือความจริง (สัจธรรม) ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นคือ อริยสัจจะ ไม่ใช่สัจจะทั่วๆ ไปของปุถุชน (คนที่ยังหนา)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ

คำว่า "โพธิ" แปลว่า "ตรัสรู้" "ญาณ" แปลว่า "หยั่งรู้" ทั้ง ๒ คำแปลว่า "รู้ด้วยกัน" แต่โพธิมีความหมายสูงกว่า รวมกันว่าโพธิญาณ แปลว่า ญาณคือความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ เมื่อแปลเข้าก็คงซ้ำๆ กันว่า ตรัสรู้พระญาณคือ

ความตรัสรู้ มีความหมายว่า รู้จนตรัสรู้ความจริงแจ่มแจ้งหมดทุกอย่าง สัจธรรมหรืออริยสัจแจ่มแจ้งอยู่ในความรู้อันเรียกว่าพระโพธิญาณของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ จึงมีความหมายง่ายๆ ว่า ตรัสรู้ความรู้ในสัจธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

คำว่า "**อนุตตระ**" แปลว่า "อย่างยิ่ง ไม่มียิ่งกว่า" **สัมมา** แปลว่าโดยชอบ **สัม** แปลว่า เอง **โพธิ** ก็ตรัสรู้ **ญาณ** ก็หยั่งรู้ รวมกันว่า "อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ" ญาณคือความตรัสรู้เองโดยชอบไม่มียิ่งกว่า เป็นคำขยายออกไปจากบทก่อนว่า พระโพธิญาณนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วด้วยพระองค์เอง ตรัสรู้แล้วโดยชอบ ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าอีกแล้ว คือรู้ถึงที่สุดแล้ว ไม่มีใครจะรู้ยิ่งขึ้นไปกว่า ไม่มีอะไรจะพึงรู้ยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว

พระสัพพัญญู

"พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร" ได้ยกคำที่พบกันอยู่เสมอมาแสดงเหมือนอย่างคำตอบอย่างสั้นๆ ดังกล่าวมานั้น แต่ความรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอนุตตระ ไม่มีที่จะยิ่งไปกว่า ดังบทที่แสดงแล้ว จึงเป็นความรู้สิ่งทั้งหมด เรียกว่า "สัพพัญญุตญาณ" (**สัพพัญ** ทั้งหมด **ญุต** ความรู้ **ญาณ** ก็ความหยั่งรู้ รวมกันว่า ญาณคือความรู้สิ่งทั้งหมด)

พระพุทธเจ้าจึงเป็นพระสัพพัญญู ผู้รู้สิ่งทั้งหมด แต่มิใช่ว่าทรงรู้เท่าไรทรงแสดงทั้งหมด ทรงแสดงตามควรแก่ภูมิชั้นของผู้ฟังเท่านั้น เพราะทรงมุ่งสอนให้ผู้ฟังรู้เข้าใจ ถ้าสอนเกินภูมิไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เหมือนอย่างมีภูมิรู้ขนาดชั้นมัธยม ๓ ก็ทรงสอนขนาดที่นักเรียนชั้นนั้นจะเข้าใจ แต่เมื่อทรงสอนแก่คนที่มีภูมิรู้ชั้นสูงๆ ขึ้นไป ก็ทรงสอนสูงขึ้นตามชั้น ข้อสำคัญที่เป็นพิเศษนั้น คือได้ทรงศึกษารู้จบทางคดีโลกเหมือนอย่างเป็นดุษฎีบัณฑิตมาก่อนแล้ว และมาทรงค้นคว้าจนรู้จบทางคดีธรรม จึงทรงรู้โลกรู้ธรรมแจ้งชัดหมด อาจสั่งสอนคนได้ทุกชั้น อาจโต้วาทะกับใครๆ ที่เลื่องลือว่าเป็นนักปราชญ์ได้ทั้งนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงไว้จึงมีหลากหลาย ซึ่งพระสาวกได้ฟังจำกันไว้ต่อๆ มาจนถึงจดเป็นอักษรแล้วพิมพ์เป็นหนังสือพระไตรปิฎกจำนวนหลายสิบเล่ม เหมือนอย่างรวมหลักสูตรตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถม ชั้นมัธยม จนถึงชั้นอุดมไว้พร้อมเสร็จ

ฉะนั้น เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาไปโดยลำดับ ย่อมจะเข้าใจได้ดี และจะยิ่งรู้ความจริงยิ่งขึ้นทุกที แต่ถ้าเริ่มศึกษาผิดชั้น จะเข้าใจยากหรืออาจไม่เข้าใจ เหมือนอย่างยังไม่รู้เลขชั้นประถม ไปจับเรียนเลขชั้นมัธยมสูงๆ ทีเดียว จะเข้าใจได้อย่างไร และพระธรรมของพระพุทธเจ้าทุกข้อทุกบท มีเหตุผลที่ผู้ศึกษาอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ เพราะทรงแสดงส่องเข้ามาจนที่ตัวของเราเองทุกๆ คน มิได้ทรงแสดงไกลออกไปๆ จนมองไม่เห็น ฉะนั้น เมื่อมีใครมาถามพระองค์ถึงเรื่องที่ไกลออกไปเช่นนั้น เช่นเรื่องโลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุดเป็นต้น ก็ไม่ได้ตรัสตอบ เพราะตรัสตอบไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร ผู้ถามเองก็มองไม่เห็น คนอื่นก็มองไม่เห็น ได้แต่เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น ถึงจะเชื่อก็เป็นเรื่องอย่างหลับตาเชื่อ ไม่มีทางจะเกิดปัญญารู้เห็นได้เอง ทางที่ถูกควรจะไม่เชื่อมากกว่า

พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้คนเชื่อด้วยความรู้ จึงทรงงดแสดงเรื่องที่คนไม่อาจจะรู้จะเห็น ทรงแสดงแต่เรื่องที่คนอาจจะรู้จะเห็นได้ คือเรื่องส่องเข้ามาที่ตัวของเราเองดังกล่าวแล้ว ใครๆ ที่มีจิตใจมีสติปัญญาอย่างสามัญ อาจรู้เข้าใจพระธรรมของพระองค์ได้ทั้งนั้น และไม่ต้องไปรู้ไกลออกไปที่ไหน รู้ที่ตัวของตัวเองนี้แหละอย่างมีเหตุผลตามเป็นจริง ทั้งสามารถจะปฏิบัติได้ทำได้ตามที่ทรงสั่งสอนด้วย เมื่อทำได้แล้วก็ได้รับผลดีจริง เช่นทรงสอนไม่ให้ทำความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด

นี้ก็คือทรงสอนแก่ตัวของเราทุกๆ คน เราทุกๆ คนสามารถไม่ทำความชั่ว สามารถทำความดี สามารถชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด นี้ก็คือทรงสอนแก่ตัวของเราทุกๆ คน เราทุกๆ คนสามารถไม่ทำความชั่ว สามารถทำความดี สามารถชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาดไม่ใช่ไม่สามารถ

แต่บางอย่างไม่สามารถจริงๆ เช่น ถ้าจะมีใครสอนให้กลั้นลมหายใจเรื่อยไป สอนไม่ให้กิน สอนไม่ให้นอน เช่นนี้ไม่มีใครสามารถปฏิบัติตามได้แน่ ใครขืนปฏิบัติตามเป็นตายแน่ ส่วนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เป็นเช่นนั้น ไม่มีใครต้องตายต้องเสียหาย เพราะปฏิบัติตาม มีแต่จะดีขึ้น มีสุขมีเจริญขึ้นไปทุกที และยิ่งจะรู้จักความจริงที่ตัวเราเองของตัวเราเองมากขึ้นทุกที เพราะดีชั่วของตัวเราเอง ใครเล่าจะทำให้ได้ ตัวของเราเองนั่นแหละทำให้แก่ตัวเราเอง และตัวเราเองเป็นอย่างไรเราก็รู้ ถึงจะ

ปกปิดคนอื่นได้ ก็ปกปิดตัวเราเองไม่ได้ ปกปิดพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เพราะเข้าอยู่ในพระธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนไว้ทั้งนั้น

แต่พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณายิ่งใหญ่ ใครทำอะไรไม่ดี น้อยหรือมากอย่างไร ใครเสียใจว่าไม่มีใครคบใครรัก ใครคิดว่าถูกใครๆ พากันเกลียดหรือรังเกียจ หรือเกิดเกลียดตนรังเกียจตนขึ้นเอง ใครมีทุกข์ร้อนน้อยหรือมากต่างๆ ขอให้รู้สึกสำนึกตนรับรองความจริงของตน และระลึกถึงพระพุทธเจ้าเถิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงเกลียดรังเกียจใคร ไม่ทรงสาปแช่งใคร มีแต่พระกรุณาเปี่ยมอยู่เสมอ และได้ประทานทางออกให้แก่ทุกๆ คนไว้แล้ว คือละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เดิมทำมาไม่ดีก็ตั้งต้นใหม่ตามทางออกนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงทิ้งผู้ที่ตั้งต้นทำความดี ขอให้ตั้งต้นเถิด ขอให้ตั้งใจพึ่งพระพุทธเจ้าเป็นกำลังใจเถิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงทอดทิ้งผู้ที่ตั้งใจพึ่งพระองค์จริงๆ เลย และผู้ที่ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งพระธรรมที่ทรงสั่งสอนตามภูมิชั้นของตนก็ไม่มีพลาดผิดไปจากผลดีต่างๆ เลย

อาการสั่งสอน ๓ อย่าง

ตามที่กล่าวเยิ่นเย้อออกมานี้ เพื่อจะชี้เห็นชัดในหลักเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน ซึ่งสรุปลงอย่างย่นย่อสำหรับเป็นข้อกำหนด ๓ ประการ

(๑) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

(๒) ทรงสั่งสอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้

(๓) ทรงสั่งสอนธรรมที่ปฏิบัติได้ผลสมจริง เรียกว่า มีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริง ทั้งเหตุผลอย่างเห็นๆ ตลอดหมด เป็นอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติจริง

ฉะนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเสี้ยวหนึ่งแห่งความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้เช่นนั้น ดังที่พระอาจารย์เล่าไว้ว่า

สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าไม้สีเสียด ใกล้กรุงโกสัมพี ได้ทรงกำใบไม้สีเสียดที่หล่นเรี่ยรายอยู่เพียงเล็กน้อยด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้สีเสียดที่ทรงกำไว้กับใบไม้สีเสียดทั้งหมด ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบไม้สีเสียดในป่าสีเสียดทั้งหมดมากกว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่ทรงรู้

ยิ่งแล้วมิได้บอกแสดงก็มากกว่าฉันนั้น

เพราะเหตุอะไรจึงไม่ทรงแสดง เพราะเหตุว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นข้อปฏิบัติดีชอบ ฉะนั้น จึงไม่ตรัสบอก ส่วนที่ตรัสบอกนั้นคืออริยสัจ ๔ เพราะประกอบด้วยประโยชน์ ตามพระพุทธดำรัสที่เล่ามานี้ จึงแสดงว่านอกจากที่ทรงบอกแสดงไว้แล้ว ยังมีเรื่องที่ทรงรู้แล้วมิได้บอกอีกมากมายแต่ก็เป็นที่พึงยินดีว่า สิ่งที่มีประโยชน์อันเป็นข้อควรรู้ควรเห็น ตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวแล้ว ได้ทรงแสดงไว้แล้วทั้งหมด ไม่มีข้ออะไรที่ทรงซ่อนเร้นไว้ สมดังที่ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า พระองค์ไม่ทรงมีกำมือของอาจารย์ คือซ่อนเร้นศิลปวิทยาไม่บอกแก่ศิษย์ ข้อที่ควรรู้ควรเห็นอันเป็นประโยชน์ได้ทรงบอกแสดงแล้วทั้งหมด

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” อาจตอบได้ด้วยคำตอบกว้างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเมื่อจะตอบอย่างกว้างขวางที่สุด ก็ตอบว่าตรัสรู้ทั้งหมด เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู แต่เมื่อตอบในฐานะเป็นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ก็พึงตอบได้ตามพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านก็ได้กล่าวแล้วว่า เป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งนิดหนึ่งของความตรัสรู้เท่านั้น

แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีพระสูตรต่างๆ แสดงเรื่องนี้ไว้มากหลายเหมือนกัน จะเลือกมาแสดงเป็นหลักแต่เพียงพระสูตรเดียวซึ่งเป็นเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ตรัสแสดงถึงพระองค์เองว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อะไรจึงพอพระหทัยว่าตรัสรู้แล้วในลำดับต่อไป

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคา
ได้ทรงบรรลุธรรมอันสูงสุดแล้ว
มหาสงฺฆํ ปโพเธสิ
ทรงยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตามแล้ว
อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
นี้คือพระรัตนตรัย ดังนี้

ใจความปฐมเทศนา

ณ วันจันทร์เพ็ญแห่งเดือนอาสาฬหะ ซึ่งโดยปกติตรงกับวันเพ็ญเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเทศนาครั้งแรกโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ สวนเลี้ยงกวาง กรุงพาราณสี พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ พร้อมทั้งทางแห่งความตรัสรู้พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศว่าได้ทรงตรัสรู้จตุราริยสัจ (จตุร+อริยสัจ แปลว่า อริยสัจ ๔) พระปฐมเทศนานี้นับถือทั่วไปว่าเป็นเทศนาที่แสดงหลักสำคัญ เป็นการเริ่มต้นพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาควรทราบ ฉะนั้นจะย่อความของปฐมเทศนานี้เพื่อเป็นที่กำหนดง่าย ดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทาง ๒ ทาง

ที่นักบวชผู้มุ่งความตรัสรู้ไม่ควรดำเนิน คือ

(๑) ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่น ในทางกาม

(๒) ความประกอบการทรมานตน ให้ลำบากเดือดร้อน
(เช่น วิธีทรมานตนของพวกโยคีต่างๆ)

หนทางทั้งสองนี้เรียกว่าหนทางสุดโต่ง ๒ ข้าง

ครั้นแล้วพระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทางที่ควรดำเนินเพื่อความตรัสรู้ คือ

(๑) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ

(๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

(๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ

(๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

(๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

(๖) สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ

(๗) สัมมาสติ ความระลึกชอบ

(๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ

หนทางนี้เรียกว่าเป็นทางกลาง เรียกเป็นศัพท์ว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่าข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติ หรือทางดำเนินสายกลาง มีข้อที่ควรซ้อมความเข้าใจไว้ก่อน

คือหนทางนี้ เรียกว่าสายกลาง หมายความว่าอยู่ในระหว่างหนทางทั้งสองดังกล่าวแล้ว คือเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดก็เหมือนเป็นทาง ๓ สาย หนทางทั้งสองดังกล่าวแล้วอยู่สุดโต่ง ๒ ข้าง ส่วนทางนี้อยู่ตรงกลาง ขาดตอนกันไม่เกี่ยวกันกับทางทั้งสองนั้น ไม่มีทางซอยหรือทางเล็กอะไรที่สัมพันธ์กันได้เลย มิใช่เป็นทางกลางชนิดที่จะสัมพันธ์กับทางโน้นก็ได้ทางนี้ก็ได้อย่างทางการเมือง เพราะทางในทางธรรม เมื่อเป็นทางนั้นแยกกันคนละทางทีเดียวและคำว่าหนทางสุดโต่งทั้งสองข้างก็ดี คำว่าทางสายกลางก็ดีต้องมีความหมายดังที่กล่าวแล้ว มิใช่เอาชื่อไปอ้างว่าทางสายกลางแล้วตั้งข้ออธิบายเอาเอง ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่ทางสายกลายของพระพุทธเจ้า หรือทางสายกลางในพระพุทธศาสนา แต่เป็นทางสายนอกพระพุทธศาสนา ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าต้องมีองค์ประกอบ ๘ ประการดังกล่าวแล้ว

อีกอย่างหนึ่งทางสายกลางของพระพุทธเจ้าเป็นทางอันเดียวมิใช่ ๘ ทาง มีแต่องค์ประกอบกันอยู่ ๘ ประการเท่านั้น เหมือนอย่างถนนราชดำเนินซึ่งเป็นถนนสายหนึ่ง สร้างขึ้นด้วยสิ่งต่างๆ เช่น เหล็ก กรวด ปูน ทราย มาเทเป็นถนนคอนกรีต และประดับด้วยสิ่งต่างๆ เช่น เสาโคมไฟฟ้า ต้นไม้ เป็นต้น ถ้าจำแนกออกไปก็มากมายหลายอย่าง แต่รวมเป็นถนนสายเดียว

อนึ่ง เมื่อเทียบกับถนนหนทางเช่นนี้ ก็อาจจะนำองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้นไปเทียบความยาวของถนน ว่าเหมือนถนนยาว ๓ กม. สัมมาทิฏฐิ เป็นกม. ที่ ๑ จนถึงสัมมาสมาธิ เป็นกม. ที่ ๘ ถ้าเทียบเช่นนี้ก็ไม่ตรงกับความหมาย เพราะองค์เหล่านี้ต้องประกอบรวมกันอยู่ตั้งแต่ต้น เหมือนอย่างเหล็ก ปูน กรวด ทราย ก็ต้องรวมเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ กม. ที่ ๑ เป็นเหล็กโครง ในกม.ที่ ๒ เป็นทราย กม.ที่ ๓ เป็นกรวด กม.ที่ ๔ เป็นปูน กม.ที่ ๕ เป็นน้ำ เป็นต้น ทุกสิ่งต้องรวมกันหล่อเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้นทีเดียว ทางสายกลางก็เหมือนเช่นนั้นต้องประกอบด้วยองค์ทั้ง ๘ รวมกันเป็นทางเดียวและเป็นอันเดียวกันทุกระยะ

อันสิ่งต่างๆ โดยมาก เรียกว่าเป็นสิ่งอันหนึ่งๆ แต่ประกอบด้วยเครื่องประกอบหลายอย่าง เช่นคนๆ หนึ่งก็มีร่างกายประกอบด้วยอวัยวะภายนอกภายในเป็นอันมาก รถคันหนึ่งๆ ก็มีเครื่องประกอบมาก แต่ก็เรียกเป็นคนๆ เดียวเป็นรถคันเดียว เมื่อคนจะเดินไปไหน รถจะวิ่งไปไหน ร่างกายของคนทุกส่วนก็ต้องไปพร้อมกัน รถก็ต้องไปทั้ง

คัน ทางสายกลางก็เช่นเดียวกัน องค์ประกอบทั้ง ๘ อย่างนั้น ต้องรวมกันไป ถ้าแยกกันก็เป็นทางแตก ให้เกิดความตรัสรู้ไม่ได้ เหมือนอย่างรถที่แยกเครื่องประกอบออก เช่น ถอดล้อถอดเครื่องออกก็วิ่งไปไม่ได้

ตอนที่ ๒

พระพุทธเจ้าทรงประกาศอริยสัจ ๔ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วในเมื่อทรงเว้นทางสุดโต่งทั้งสอง ทรงดำเนินไปในทางสายกลางนั้น คือ

(๑) ทุกข์

(๒) ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

(๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

(๔) มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือทางมีองค์ ๘ ได้แก่ทางสายกลาง

ดังกล่าวแล้ว อริยสัจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ในพระปฐมเทศนานั้นด้วย แต่ในที่นี้จะงดไว้ก่อน

ตอนที่ ๓

พระพุทธเจ้าได้ตรัสลักษณะของความตรัสรู้ของพระองค์ดังต่อไปนี้

(๑) รู้ในความจริงโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ ตามเป็นจริงอย่างชัดเจนไม่คลุมเครือว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเป็นศัพท์ว่า “สัจจญาณ” แปลว่า “รู้ในความจริง”

(๒) รู้ในกิจ คือหน้าที่ซึ่งควรกระทำโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น คือควรทำอย่างไรกับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับเหตุให้เกิดทุกข์ ควรทำอย่างไรกับความดับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้ตรัสแสดงไว้ว่า หน้าที่ซึ่งควรทำกับทุกข์ก็คือการกำหนดให้รู้จัก กับเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือการละเสีย กับความดับทุกข์ก็คือการทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้น กับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็คืออบรมให้มีขึ้นโดยบริบูรณ์ รู้ดังนี้เรียกว่า รู้กิจคือหน้าที่ เรียกเป็นศัพท์ว่า “กิจจญาณ” แปลว่า “รู้ในกิจ”

(๓) รู้ในความทำกิจสำเร็จ โดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือเมื่อรู้หน้าที่แล้ว ก็ปฏิบัติ

ในหน้าที่นั้นจนสำเร็จโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือกำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว ทำความดับทุกข์ให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว อบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์บริบูรณ์แล้ว ครั้นทำหน้าที่สำเร็จแล้วก็รู้ว่าได้ทำแล้ว เสร็จกิจที่จะทำต่อไป เรียกเป็นศัพท์ว่า "กตญาณ" แปลว่า "รู้ในความทำกิจสำเร็จ"

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ แต่ละข้อ ด้วยพระญาณทั้ง ๓ นั้นโดยตลอดครบทุกข้อ ในอริยสัจข้อหนึ่งๆ จึงต้องรู้ ๓ อย่าง คือรู้ในความจริง รู้ในกิจคือหน้าที่ รู้ในความทำกิจสำเร็จ เรียกว่ารู้ ๓ รอบ รวมอาการที่รู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ทั้งหมดจึงเป็น ๑๒ (๓ x ๔ = ๑๒)

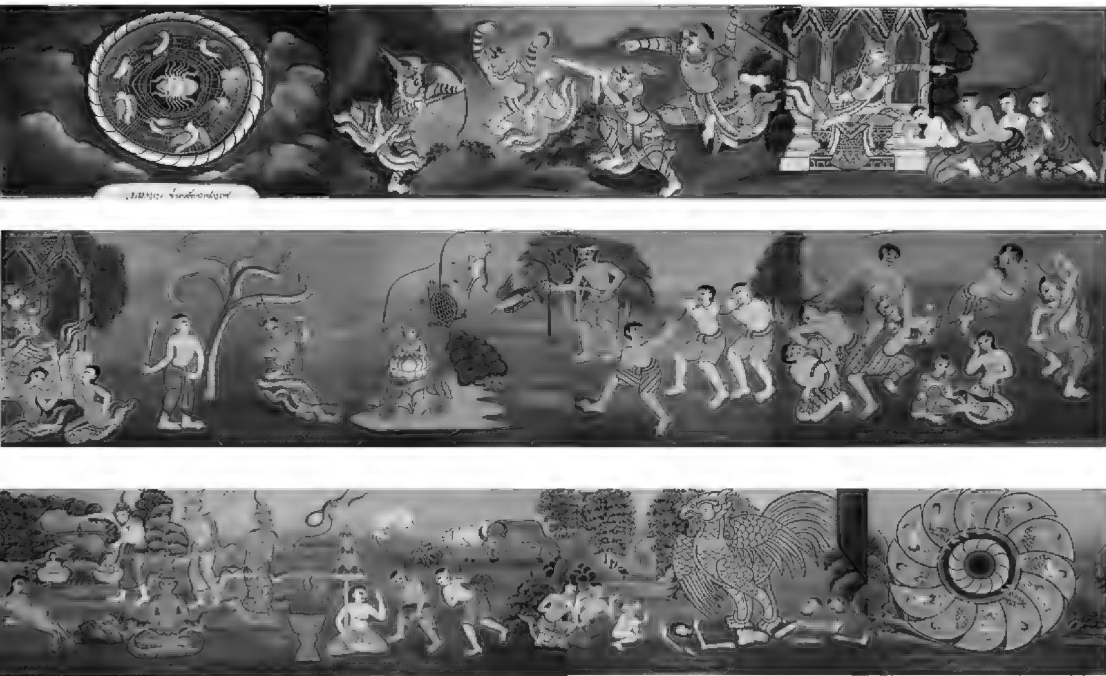
ความรู้ ๓ รอบ รวมอาการ ๑๒ เรียกทางเทศนาโวหาร (ถ้อยคำสำนวนเทศน์ว่า "พระญาณมีปริวัฏ (วนรอบ) ๓ มีอาการ ๑๒" ของพระพุทธเจ้า ได้เกิดผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ โดยที่ไม่ได้เคยทรงสดับรับฟังมาก่อน ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า *จกฺขุํ อุทปาทิ* จักษุเกิดผุดขึ้น *ญาณํ อุทปาทิ* ญาณเกิดผุดขึ้น *ปญฺญา อุทปาทิ* ปัญญาเกิดผุดขึ้น *วิชฺชา อุทปาทิ* วิชชาเกิดผุดขึ้น *อาโลโก อุทปาทิ* ความสว่างเกิดผุดขึ้น

ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์มิได้เคยทรงสดับมาแต่ก่อนว่านี้เป็นทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ควรละ เหตุให้เกิดทุกข์ละได้แล้ว นี้เป็นความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรทำให้ปรากฏแจ่มแจ้ง ความดับทุข์ได้ทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรอบรมให้มี ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้อบรมให้มีแล้ว และในตอนท้ายได้ตรัสว่า เมื่อพระญาณดังกล่าวยังไม่บริสุทธิ์ พระองค์ก็ไม่พอพระหฤทัยว่าได้ตรัสรู้ ต่อเมื่อพระญาณดังกล่าวบริสุทธิ์ จึงพอพระหฤทัยว่าได้ตรัสรู้แล้ว ผู้ที่เรียนรู้เรื่องอริยสัจจำได้ เรียกว่ารู้จำมิใช่รู้จริง ต่อเมื่อเกิดญาณในอริยสัจดังกล่าวจึงชื่อว่ารู้จริง

โดยมากคงเคยได้ยินว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เองไม่มีครูอาจารย์ แต่ก็อาจไม่ทราบจะอธิบายว่าตรัสรู้เองได้อย่างไร หรืออาจสงสัยว่า ในเบื้องต้นก็ได้ศึกษาเป็นอย่างดีมาก่อน จนเมื่อทรงออกผนวชแล้ว ทีแรกก็ได้ศึกษาในสำนักของ ๒ ดาบส ซึ่งน่าจะทรงมีครูอาจารย์เหมือนกัน

การแสดงลักษณะของความตรัสรู้ในพระปฐมเทศนานี้เป็นการอธิบาย และเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว คือที่เรียกว่า ตรัสรู้เอง เพราะได้ทรงพบทางสายกลางนั้นเอง ได้ทรงดำเนินไปจนความรู้ในอริยสัจดังกล่าวแล้วได้เกิดผุดขึ้นแก่พระองค์เอง โดยที่มิได้ทรงเคยสดับรับฟังมาก่อน อย่างที่เรียกว่า ต้นคิด จึงได้พระนามว่า พระสัมมาสัมพุทธะ แปลว่า พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เรียกสั้นๆ ว่า พระพุทธเจ้า วิชาที่เคยทรงเรียนมามิใช่วิชาทางสายกลาง มิใช่วิชาอริยสัจ และลักษณะความรู้ก็ไม่เหมือนกัน ยังไม่เรียกว่า "ตรัสรู้" (ตรัส แปลว่า แจ้ง สว่าง รวมกับรู้ ก็คือรู้แจ้ง รู้สว่าง)

เทียบอย่างในปัจจุบัน คนที่ค้นพบวิชาอะไรขึ้นก่อน เช่น ค้นพบ วิชาไฟฟ้า ประดิษฐ์เครื่องกำเนิดไฟฟ้าขึ้นใช้ได้ เรียกเป็นต้นคิดอาจกล่าวเพื่อเข้าใจได้ง่ายๆ ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นต้นคิดวิชาทางสายกลาง วิชาอริยสัจ ทรงรอบรู้ในความจริง ในกิจ ในความทำกิจสำเร็จ ในอริยสัจทุกข้อโดยครบถ้วนบริสุทธิ์บริบูรณ์วิชาและความรู้นี้เกิดขึ้นเองแก่พระพุทธเจ้า ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์ มีเป็นพิเศษเฉพาะในพระพุทธศาสนาแล

• **หนวดเต่า เขากระต่าย นอกบ :** ภาพปริศนาธรรมสำคัญและทรงคุณค่าสูงสุดของบรรพชนคนไทยสมัยอยุธยาหรือต้นรัตนโกสินทร์ ว่าด้วยข่ายใยแมงมุมและลักษณะแห่งการลวงที่เป็นทุกข์อันหมายเอาที่อินทรีย์ทั้งหลาย และเหตุแห่งทุกข์คือเขาพนมจักรฝ่ายสมุทยวาร การตั้งกระบวนการดับทุกข์ด้วยการเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เจริญในพระปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธสัทธรรม จนได้ปัญญาคือ สุญญตาธรรม แห่งหนวดเต่า เขากระต่าย นอกบ ไปปราบมารคือกิเลสทั้งหลาย ด้วยการเจริญไตรสิกขาจนกว่าบรรลุธรรมสูงสุด คือถึงนิพพาน ด้วยเขาพนมจักร คือปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เรื่อง อิทัปปัจจยตา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)

เดี๋ยวนี้เรามาทำพิธีวิสาขบูชา อาตมาอยากจะขอร้อง ให้ท่านทั้งหลายมองในแง่ที่ว่า เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เรามีธรรมะ, รู้จักธรรมะ, ปฏิบัติธรรมะ, แล้วสืบต่ออายุของธรรมะไว้ในโลก ให้คนทั้งโลกได้รับประโยชน์อันนี้

ถ้าท่านทั้งหลายทุกๆ คนที่มาจากที่ไกล มองเห็นความจริงอันนี้ แล้วกระทำอย่างนี้ก็เป็นที่แน่นอนได้ว่าไม่มีอะไรบกพร่องยมบาลจะวิ่งหนีไปเองไม่กล้ามารบกวนคนที่ทำหน้าที่ของตนอยู่อย่างสมบูรณ์อย่างนี้ เรามาช่วยกันจัด ช่วยกันทำ ให้สิ่งที่เรากระทำทุกอย่างมันเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างนี้ เพื่อวัตถุประสงค์อันนี้ มันมีหลายอย่าง แต่ว่าการประกอบพิธีวิสาขบูชา ก็เป็นอย่างหนึ่งด้วย จึงต้องพูดกันให้แจ่มแจ้งชัดเจน

เมื่อตอนบ่ายก็พูดกันมาทีหนึ่งแล้ว ก็เป็นหัวข้อคร่าวๆ ก็เป็นการพูดเพื่อเตรียมตัว สำหรับจะทำพิธีวิสาขบูชามากกว่าอย่างอื่น ครั้นมาถึงเวลานี้ ไม่ใช่เรื่องเตรียมตัวแล้ว เป็นเรื่องที่จะเข้าถึงตัวของธรรมะของพระศาสนา หรือของสิ่งที่เรียกว่าวิสาขบูชา อาตมาจึงต้องยกเอาคำว่า ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพานนั้นมาพูดกันใหม่และขอให้ท่านทั้งหลายสนใจให้ถึงที่สุดด้วย ว่าความหมายของการประสูติ ตรัสรู้ และนิพพานนั้นมีอยู่เป็น ๒ ชนิด ถ้าเป็นอย่างภาษาคน มันก็เอาคนเป็นหลัก, ถ้าเป็นภาษาธรรม ก็เอาจิตใจเป็นหลัก

พูดอย่างภาษาคน ประสูติก็ประสูติของสิทธัตถะกุมาร ของพระกุมารสิทธัตถะ ถ้าตรัสรู้มันก็ต้องต่อมาอีก ๓๕ ปี เจ้าชายสิทธัตถะที่บวชแล้ว จึงได้ตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, แล้วต่อมาอีก ๔๕ ปี ท่านนิพพาน ที่คนทั้งหลายเข้าใจกันว่าท่านตาย นี่พูดอย่างภาษาคน เอาวัตถุ เอาเรื่องทางกายเป็นหลัก

ทีนี้ถ้าพูดโดยภาษาธรรม มันก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ประสูติคือการเกิดขึ้นมา การอุบัติขึ้นมา ของพระพุทธเจ้า มีได้เมื่อท่านตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระสิทธัตถะ

บวชแล้ว ถึงขนาดที่จะตรัสรู้ แล้วก็ตรัสรู้ ครั้นตรัสรู้แล้ว ก็เกิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรียกว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติบังเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้

พวกหนึ่งว่าพระพุทธเจ้าอุบัติบังเกิดขึ้นในโลกนี้ เมื่อทารกสิทธัตถะประสูติ แต่เดี๋ยวนี้พวกเราว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติบังเกิดขึ้นในโลกนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ มันคนละเรื่องกัน แล้วมันจะห่างกันตั้ง ๓๕ ปี ทีนี้ตรัสรู้ ก็คือเรื่องของจิตใจ สว่างไสว รู้สิ่งที่ควรจะรู้ สิ่งสูงสุดที่ควรจะรู้ ทำให้เกิดพระพุทธเจ้า ก็เป็นการเกิดทางจิตใจ

ทีนี้การตรัสรู้นั้นทำให้นิพพาน นิพพานคือดับเย็นแห่งความร้อน ไฟกิเลสและไฟทุกข์ ที่เคยมีแต่กาลก่อนนั้น ดับสนิทลงไป ก็เรียกว่าเป็นนิพพาน มันก็กลายเป็นเรื่องจิตใจ

ฉะนั้นการประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ภาษาธรรมะนี้ เป็นเรื่องจิตใจล้วน ประสูติ ตรัสรู้ นิพพาน ภาษาคนนั้นเป็นเรื่องทางกาย ต่างกันอยู่เป็น ๒ ฝ่าย ท่านทั้งหลายต้องรู้จักทั้ง ๒ ฝ่าย แล้วก็เลือกทำให้มีประโยชน์ที่สุด อย่างไหนจะมีประโยชน์ที่สุด ทำได้สะดวกกว่า และเป็นหน้าที่ตกมาถึงพวกเรา ที่จะต้องทำด้วย

อาตมาจะต้องขอยืนยันว่า ใครจะว่าบ้าว่าบอก็ตามใจเขาเถอะ แต่อาตมาก็จะพูดว่า ท่านทั้งหลายทุกคนนี่ มีหน้าที่ที่จะต้องพยายามกระทำตนให้ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน คนที่เขาไม่เข้าใจ เขาฟังไม่ออก เขาก็ว่านี่ก็พูดบ้าๆ บอๆ มากทีเดียว

ท่านทั้งหลายทุกคนนี่ จะต้องทำตนให้มีการประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ก็ต้องเอาเรื่องตรัสรู้เป็นหลัก คือว่าท่านต้องตรัสรู้คือรู้ธรรมะถึงที่สุด แจ่มแจ้งชัดเจน เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ ข้อนี้ไม่ใช่ยกตัวเทียมพระพุทธเจ้า มันเทียมกันไม่ได้ พระพุทธเจ้านั้นท่านทำเอาเอง เรียกว่าท่านตรัสรู้เอง ไอ้เรานี้ต้องเรียกว่าตรัสรู้ตาม

พระพุทธเจ้าสอนไว้อย่างไร เราก็ทำตาม ก็ได้ตรัสรู้ ตรัสรู้ตามแบบของเราที่เป็นสาวก ก็คือตรัสรู้ตาม

ครั้นตรัสรู้แล้วก็จะมีการเกิดใหม่ เกิดใหม่แห่งคนใหม่ไม่ใช่คนเก่า เมื่อใดรู้ธรรมะถึงที่สุด มันเปลี่ยนหมดในทางจิตใจที่เคยโง่ก็ไม่โง่, ที่เคยโกรธก็ไม่โกรธ ที่เคยกำหนัดโลภลาภ ก็ไม่กำหนัดละโมบโลภลาภ นี้มันเกิดใหม่ เป็นคนใหม่ นี้เรียกว่าชีวิตใหม่ เมื่อมีการตรัสรู้แล้วจะเกิดมีชีวิตใหม่

เรื่องชีวิตใหม่นี้เป็นคำที่น่าสนใจ ก็บอกตรงๆ ว่า ไปยืมเอาคำในศาสนาคริสเตียนมา ในคัมภีร์ไบเบิล พระเยซูจะย้ำถึงเรื่องการเกิดใหม่ คือเมื่อได้เข้าถึงพระเจ้า รับเอาพระเยซูเป็นสรณะ แล้วก็มีการเกิดใหม่ มันเป็นการเกิดใหม่ไปตามแบบของศาสนาคริสเตียน เราไม่ต้องพูดถึงก็ได้ แต่ว่าในพระพุทธศาสนาเรานี้ มันจะต้องมีการเกิดใหม่ หรือมีชีวิตใหม่อย่างเดียวกัน

ก่อนนี้ท่านมีชีวิตที่เต็มไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง, ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน มีตัวกูของกูเต็มไปหมด มีความทุกข์ทรมานซ้ำๆ ซากๆ อย่างที่เรียกว่าวัฏฏสงสาร ก็จมอยู่ในวัฏฏสงสาร เดี๋ยวนี้จะเกิดใหม่ จะมีชีวิตใหม่ มีชีวิตที่ไม่จมอยู่ในวัฏฏสงสาร จะมีได้ทันที ผลุงขึ้นมาทันที เมื่อรู้ธรรมะ เมื่อตรัสรู้ธรรมะ

การเกิดผลุงขึ้นมาทันทีอย่างนี้ ก็เรียกว่า โอปปาติกะ มีคำอธิบายว่า ไม่ต้องมีพ่อมีแม่ ก็เกิดได้ แล้วก็เกิดโดยไม่ต้องเป็นเด็ก ก็ผลุงขึ้นมาเป็นคนโตเต็มที่ ความหมายของการเกิดอย่างวิธีโอปปาติกะ คือ มันเป็นการเกิดทางใจ คิดไปในรูปแบบใด มันก็เกิดเป็นคนในรูปแบบนั้น คิดอย่างโจรก็เกิดเป็นโจร คิดอย่างคนพาลก็เกิดเป็นคนพาล คิดอย่างบัณฑิตก็เกิดเป็นบัณฑิต คิดอย่างสัตบุรุษก็เกิดเป็นสัตบุรุษ ไม่ต้องมีพ่อมีแม่ เกิดผลุงขึ้นมาทันที โตเต็มที่เลย

ขอให้เราพยายามทำให้มีการรู้ธรรมะที่สมบูรณ์ ที่พอจะเรียกได้ว่าเป็นการตรัสรู้ แล้วก็จะมีการเกิดใหม่ คือ ประสูติ เกิดใหม่เป็นคนใหม่ เป็นชีวิตใหม่ อย่างผิดตรงกันข้ามกับชีวิตเก่า แล้วในการเกิดใหม่นั้นเอง ก็จะมีสิ่งที่เรียกว่านิพพาน คือ ไฟกิเลส และไฟทุกข์ ซึ่งเป็นของร้อนนั้นดับไปหมด แล้วมันก็เย็น เกิดเป็นชีวิตใหม่ มีชีวิตใหม่ นี้มันเป็นชีวิตเย็น เรียกว่า นิพพาน ฉะนั้นการประสูติ การตรัสรู้ การนิพพานก็มีได้แก่ท่านทั้งหลายทุกคน ถ้ายังไม่เชื่ออาตมาก็ทนเป็นคนบ้าๆ บอๆ ไปก่อน ให้ท่านทั้งหลายไปคิดดู ไปใคร่ครวญดู ไปปฏิบัติดู ไปลองปฏิบัติดู แล้วก็จะรู้ว่า อ้อ ไม่ได้บ้าไม่ได้บอ

อาตมานี้ไม่เป็นไร ท่านจะแต่งตั้งให้เป็นอะไรก็ได้ ท่านจะถอดออกเสียอีกก็ได้ ตั้งใหม่ก็ได้ ได้ทั้งนั้นแหละ เพราะอยู่ทุกวันนี้มันก็เป็นอย่างนี้ เดี๋ยวคนนั้นตั้งให้เป็นอย่างนี้ เดี๋ยวคนโน้นตั้งให้เป็นอย่างนั้น บ้าๆ บอๆ ก็มี ให้เลวก็มี ให้โกงก็มี ให้ชั่วก็มี เดี๋ยวก็ถอดให้เป็นคนดีอีกแล้ว เป็นคนประเสริฐ เป็นคนวิเศษอีกแล้ว ข้อนี้มันห้ามกัน

ไม่ได้ มันเป็นความคิด

ถ้าไม่เชื่อในเรื่องนี้ว่า คนเราทุกคนนี้ ประสูติ ตรัสรู้ นิพพานได้ ก็ขอให้เอาไปคิด แล้วก็ไปทำด้วย อย่าคิดเฉยๆ พอลงมือทำเท่านั้นแหละ มันจะแสดงความจริงออกมาว่า ได้หรือไม่ได้ แล้วก็จะเปลี่ยนความคิดใหม่ มันเกิดใหม่นี่ มันต้องเปลี่ยนความคิดใหม่ ถ้าทำได้อย่างนี้ อาตมาก็อยากจะยืนยันว่าปลอดภัย ยมบาลทำอะไรเราไม่ได้

แล้วที่ดีกว่านั้นอีก ก็คือว่า ท่านทั้งหลายบรรดาที่มาแต่ที่ไกลนั้น ได้รับประโยชน์คุ้มค่ากัน คุ้มค่าเวลา คุ้มค่าเงินทอง, คุ้มค่าความเหน็ดเหนื่อย, คุ้มค่าอะไรต่างๆ นานา ที่ต้องลงทุนไปนี้จะคุ้มค่า ได้ยินว่ามาไกล ไกลลิบทางสุดเหนือก็มี ไกลลิบทางสุดใต้ก็มี ถ้ามันได้ผลไม่คุ้มค่า อาตมาก็มีส่วน ในการที่จะรับโทษจากยมบาลเพราะเป็นเหตุให้คนได้เสียเงิน เสียทอง เสียเวลาไปโดยไม่ได้รับประโยชน์ไม่คุ้มค่า

แต่ถ้าเรามาร่วมมือกัน ให้ได้รับประโยชน์คุ้มค่า ทุกคนทุกฝ่าย นี้ก็จะปลอดภัยไม่ใช่เราจะคิดว่าเราปลอดภัย แล้วก็เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ถูกต้อง แต่เราจะต้องคิดว่า การที่กระทำอย่างนี้เป็นประโยชน์แก่พระศาสนา เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งสิ้น ตรงตามพระพุทธประสงค์โน่น ถ้าทำได้อย่างนี้ มันตรงตามพระพุทธประสงค์

พระองค์ตรัสว่า ธรรมะ พรหมจรรย์หรือศาสนานี้ จะหมดไป ก็เพราะพุทธบริษัททั้ง ๔ นี้เอง จะอยู่ ก็อยู่เพราะพุทธบริษัททั้ง ๔ นี้เอง จะเจริญรุ่งเรือง ก็เพราะพุทธบริษัททั้ง ๔ นี้เอง จะเสื่อมโทรมซบเซาหมดไปก็เพราะพุทธบริษัททั้ง ๔ นี้เอง

ทำอย่างไรรุ่งเรือง ก็คือตรัสรู้อย่างที่ว่า ขอให้ทุกคนมีอาการที่เรียกว่าตรัสรู้ แล้วก็เกิดใหม่, แล้วก็ดับเย็นเป็นนิพพาน นั่นแหละมันจะเจริญรุ่งเรืองถึงที่สุด ไม่มีความเจริญรุ่งเรืองใดๆ จะยิ่งไปกว่านี้แล้ว

ขอให้พิจารณาดูให้ดีๆ เรื่องนี้มันไม่ลึกเกินไป มันไม่ยากเกินไป ไม่ลึกเกินไปเป็นสิ่งที่พอจะมองเห็นได้ ในลักษณะที่เป็นสันทิฏฐิโก คือ ท่านทั้งหลายมองเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่ออาตมา เชื่อตนเอง เพราะมองเห็นอยู่เอง ว่าเป็นอย่างนั้น นั่นแหละเขาเรียกว่าสันทิฏฐิโก ถ้าเชื่อคนอื่นว่าตามคนอื่น พูดตามคนอื่น นี้ไม่ใช่สันทิฏฐิโก เมื่อไม่ใช่สันทิฏฐิโก ก็ยังไม่ใช่ธรรมะที่แท้จริง เพราะธรรมะที่แท้จริงเป็นสวากขาโตนั้นต้องเป็นสันทิฏฐิโก เป็นอกาลิโก เอหิปัสสิโก เรื่อยไปจนตลอดเรื่องของพระธรรม

เราจะต้องรู้จักธรรมะนั้น ในลักษณะที่เป็นสันทิฏฐิโก รู้ได้โดยประจักษ์แก่จิตใจ

ของตน แต่มันก็ต้องเป็นจิตใจที่ได้รับการอบรมมาพอสมควรแล้ว จิตใจธรรมดาๆ นี้มันยากที่จะมีความสามารถที่จะเป็นสันทิฏฐิโก เราจะต้องอบรมจิตใจกันให้ถูกต้องพอสมควร มันจึงสามารถทำให้มีอาการที่เรียกว่าสันทิฏฐิโก เห็นได้ด้วยตนเอง ยิ่งศึกษาให้ถูกต้อง ความเป็นสันทิฏฐิโก นั้นมันก็จะเกิดขึ้นมา

ได้ยินได้ฟังนั้นเป็นการศึกษาในขั้นแรก เอาไปลองปฏิบัติดูนั้นแหละเป็นการศึกษาขั้นที่แท้จริง เพราะว่าความรู้มันจะเกิดจากการปฏิบัติได้เต็มที่และแท้จริง ความรู้ไม่ได้เกิดจากการศึกษา ได้ยินได้ฟังอย่างสมบูรณ์อย่างแท้จริง มันต้องเกิดเมื่อลองปฏิบัติดู ลองปฏิบัติดู ลองปฏิบัติดูให้มันถูกกับเรื่องกับราว มันจึงจะมีการรู้ชนิดที่เรียกว่าความรู้จริง ชนิดที่เป็นประโยชน์จริง ดับทุกข์ได้

ขอให้ท่านทั้งหลายถือเป็นหลักไว้ว่า การเรียนนั้นคือการลองปฏิบัติดู ถ้าจะศึกษาศีล ก็ต้องลองปฏิบัติศีลดู ถ้าจะศึกษาสมาธิ ก็ต้องลองปฏิบัติสมาธิดู ถ้าจะศึกษาปัญญา ก็ต้องลองปฏิบัติปัญญาหรือวิปัสสนาดู ไม่ใช่อ่านหนังสือ ไม่ใช่ท่องจำ ไม่ใช่บอกเล่ากันด้วยปาก การศึกษาของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าสิกขา สีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา นี้เป็นเรื่องปฏิบัติทั้งนั้น ต่อเมื่อได้ปฏิบัติแล้ว จึงจะเป็นสิกขาหรือเป็นการศึกษา ฉะนั้นอย่าเพียงแต่ได้ยินได้ฟังเฉยๆ ได้อ่านเฉยๆ ต้องเอาไปลองปฏิบัติดู ทั้งศีล ทั้งสมาธิ และทั้งปัญญา

ทีนี้เรื่องอะไรที่จะลองปฏิบัติดู? ก็พูดว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั่นแหละสำคัญ แล้วก็สำคัญมาถึงเรา ที่เราก็ต้องตรัสรู้ ตามพระพุทธเจ้าด้วย. มันก็ต้องไต่ขึ้นไปหาต้นตอว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อะไร? เหมือนที่กล่าวตอนกลางวันก็พูดว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติ และการตรัสรู้นั้นมันเป็นการปฏิบัติในทางจิตใจด้วย ก็เลยทำให้เกิดผลในทางจิตใจ คือหมดกิเลส เย็นเป็นนิพพาน นี้ก็เลยรู้จริง รู้จริงเมื่อหมดไฟกิเลสและไฟทุกข์ เย็นเป็นนิพพาน การตรัสรู้เป็นการตรัสรู้จริง เมื่อจิตนั้นหมดกิเลสแล้วเยือกเย็นเป็นนิพพานแล้ว เราก็ต้องทำอย่างนั้น ดังนั้นเราก็ต้องรู้เรื่องว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อะไร

นี้คำตอบ ถ้าตอบตามตัวหนังสือที่มีอยู่ในพระบาลี ที่กล่าวถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็ต้องตอบว่า ท่านตรัสรู้อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท คือตรัสรู้เรื่องอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ตามตัวหนังสือเรียงอย่างนั้น แต่ถ้าว่าเราจะพูดกันตามที่

เราพูดกันชั้นหลัง ชอบพูดกันโดยสะดวก เราก็จะพูดว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจจ์ ๔ ถึงแม้เงื่อนงำในพระบาลีบางสูตรบางแห่งก็พอที่จะทำให้พูดว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจจ์ ๔ ได้เหมือนกัน ท่านก็เน้นในเรื่องที่ว่ารู้อริยสัจจ์ ๔ สมบูรณ์แล้ว จึงจะปฏิญญาตัวว่าเป็นพระพุทธเจ้า

แต่ถ้าไปดูในเรื่องของปฏิจจสมุปบาท ก็เห็นชัดว่าตัวหนังสือระบุไปยังปฏิจจ-สมุปบาท ตามลำดับทบไปทบมา ตรัสรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาท

ทีนี้ปัญหามันก็เกิดขึ้นมาว่า เรื่องอริยสัจจ์ ๔ กับเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้น มันต่างกันอย่างไร หรือว่ามันเป็นเรื่องเดียวกัน ? ถ้ามีการศึกษาเพียงพอ ก็จะเห็นว่าเป็นเรื่องเดียวกัน เรื่องอริยสัจจ์ ๔ เป็นเรื่องกล่าวย่อๆ เรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องกล่าวโดยพิสดาร เช่น

ถ้าโดยทำนองของอริยสัจจ์ ๔ เมื่อถามว่าความทุกข์เกิดมาจากอะไร ? ก็ตอบว่า ความทุกข์เกิดมาจากตัณหา ตัณหาเป็นสมุทัยให้เกิดทุกข์ นี้ก็ถูกที่สุด แต่มันย่อที่สุดเหมือนกัน

ส่วนเรื่องปฏิจจสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตานั้น ถ้าถามว่าความทุกข์เกิดมาจากอะไร? มันก็ตอบได้หมด เกิดมาจากอวิชชา เกิดมาจากตัณหา เกิดมาจากอุปาทาน แล้วแต่จะชี้ลงไปที่ตรงไหน เพราะว่าสายของปฏิจจสมุปบาทนั้นมันยาวมาก มีตั้ง ๑๑-๑๒ อาการ ว่าเกิดมาจากอวิชชามันก็ถูก เกิดมาตามลำดับจนกระทั่งมาเกิดเวทนา แล้วเกิดตัณหา มันก็อยู่ในสายของปฏิจจสมุปบาท ตัณหาก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้

มีตัณหาแล้วมันต้องให้เกิดอุปาทานเสียก่อน มันจึงจะเป็นทุกข์ได้ ตัณหาคือความอยาก ต้องทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นอุปาทาน ว่าตัวกูผู้อยากเสียก่อน มันจึงจะมีภพ คือการปรุงขึ้นแห่งตัวตน แล้วก็มีชาติเป็นตัวตนที่สมบูรณ์ สำหรับจะได้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น ว่าความเกิดของกู ความแก่ของกู ความเจ็บของกู ความตายของกู โสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาสของกู

นี้เป็นเรื่องสำคัญ ที่ต้องเข้าใจ ว่ามันต้องมีการยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวกูหรือเป็นของกูเสียก่อน จึงจะเป็นความทุกข์ได้ แม้ในพระบาลีท่านจะกล่าวไว้สั้นๆ ลุ่นๆ ว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ นั่นท่านหมายความว่าในนั้นมีความยึดมั่นถือมั่นโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยจิตใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

ความเกิดจึงจะเป็นทุกข์ ความแก่จึงจะเป็นทุกข์ ความเจ็บจึงจะเป็นทุกข์ ความตายจึงจะเป็นทุกข์ เพราะว่าสิ่งเหล่านี้ไม่เป็นทุกข์ แก่บุคคลผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น เช่นพระอรหันต์ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายไม่เป็นทุกข์แก่ท่านเลย แม้จะเกิดความเจ็บปวดอย่างไร ก็รู้สึกว่าเจ็บปวดเท่านั้น ไม่เป็นทุกข์แก่ท่านเลย

พระพุทธเจ้าก็เหมือนกันแหละ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือว่าความไม่ได้ตามต้องการอะไรก็ตาม ไม่ทำให้พระพุทธเจ้าเป็นทุกข์ เพราะว่าท่านไม่ได้ยึดมั่นสิ่งเหล่านั้น โดยความเป็นตัวตนของตน มันต้องมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น โดยความเป็นตัวตนของตน จึงจะเป็นทุกข์

แต่ถ้าสำหรับปุถุชนคนธรรมดาแล้ว พูดว่าความเกิดก็พอ ความแก่ พูดสั้นๆ อย่างนั้นก็พอ เพราะว่าปุถุชนคนธรรมดาย่อมยึดมั่นถือมั่นอยู่อย่างเต็มที่ ว่าความเกิดของกู, ความแก่ของกู, ความเจ็บของกู, ความตายของกู, อะไรๆ ก็ของกู มันก็เป็นทุกข์แหละ นี้เรียกว่าพูดอย่างภาษาคนธรรมดาสามัญ เขาจะยึดมั่นความเกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ว่าเป็นของกูเสมอ ฉะนั้นพูดว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ก็พอแล้ว เพราะมันมีความยึดมั่นถือมั่นรวมกันอยู่ในนั้นแล้ว

แต่คำอย่างนี้เอาไปใช้กับพระอรหันต์ไม่ได้ พระอรหันต์ไม่มีความยึดถือว่าเกิด แก่ เจ็บ ตายของกู ฉะนั้นแม้ว่าร่างกายมันจะแก่ มันจะเจ็บ มันจะตายลงไปนี้ท่านก็ไม่ได้เป็นทุกข์ ท่านรู้สึกว่า มันเจ็บปวดอย่างนั้น, เปลี่ยนแปลงอย่างนั้น, เป็นความเจ็บไข้อย่างนั้น ก็เป็นไปซิ มันเป็นของความเกิด แก่ เจ็บ ตายนั้น มันไม่ใช่ของฉันมันก็กลายเป็นของเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ ตามธรรมดาไป ไม่ทำให้เป็นทุกข์

นี่การตรัสรู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ใจความสำคัญที่อยู่ใกล้ชิดที่สุด มีน้ำหนักมากที่สุด ก็คือ ความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง ดังนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า *สังขิตเตนะ ปัญจุปาทานักขันธา ทุกขา* เมื่อกล่าวโดยสรุปย่อที่สุดแล้ว เบญจขันธ์ที่มีอุปาทานยึดถือนั่นแหละเป็นตัวทุกข์ และมันทุกข์เพราะยึดถือ ถ้าไม่ยึดถือมันก็ไม่เป็นทุกข์ จิตที่มีความยึดถือเป็นตัวกูของกูในสิ่งใดก็ตาม มันก็ต้องเป็นทุกข์ สิ่งที่จะถูกยึดถือนั้นก็คือขันธ์ ๕ นั้นเอง

คำว่า *ขันธ์ ๕* นี้สำคัญมาก สำคัญตรงที่ว่า พวกเราไม่รู้จักตัวจริงของมัน รู้จัก

แต่ชื่อ, ฟังแต่เสียงด้วยหู, ท่องว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วก็ไม่รู้ว่าคืออะไร อยู่ที่ไหน ขอร้องให้ทุกคนสนใจเป็นพิเศษ ให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าขันธ์ ๕ กันนี้ให้จริงหรือให้พอสมควร ให้จริงจังให้ถึงที่สุดก็ยิ่งดี ว่าความยึดถือนั้นมันมีอยู่ ในกลุ่มสังขาร ใช้คำว่ากลุ่มสังขาร เดี๋ยวจะไปปนกับคำว่าสังขารเสียอีก ใช้คำว่า ในกลุ่มของการปรุงแต่ง ๕ กลุ่ม

ขันธ์ คำนี้แปลว่า *กลุ่ม* แปลว่า *กอง* คือมันไม่ใช่สิ่งเดียวมันประกอบอยู่ด้วยสิ่งหลายสิ่งรวมกันอยู่ เช่น

รูปขันธ์ มันก็มีธาตุหลายธาตุ มีอะไรหลายอย่างรวมกันอยู่ เรียกว่า กลุ่มรูป รูปขันธ์

ความรู้สึกที่เป็นเวทนาก็เหมือนกัน มันมีอะไรหลาย ๆ สิ่งรวมกันอยู่เป็นเหตุเป็นปัจจัย เป็นผล เป็นอะไรรวมอยู่ในนั้น ก็เรียกว่ากลุ่มเวทนา

กลุ่มสัญญาก็เหมือนกันอีกแหละ มันก็มีธรรมะที่เนื่องด้วยกัน เกี่ยวข้องอยู่ด้วยกัน เป็นเหตุก็มีเป็นผลก็มี ก็เรียกว่ากลุ่มสัญญา

กลุ่มสังขารความคิดนึกนี่ ก็มีอะไรหลายอย่างรวมกันอยู่ในนั้น เรียกว่ากลุ่มความคิดหรือกลุ่มสังขาร

นี่กลุ่มวิญญาณ ก็ต้องมีอะไรรวมอยู่ มันจึงจะเป็นวิญญาณปรากฏออกมาอย่างน้อยประกอบด้วยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ถึงกันเข้าแล้ว เกิดจักษุ-วิญญาณ ในความหมายคำว่าวิญญาณ มันต้องรวมอายตนะนั้นอยู่ด้วย จึงเรียกว่ากลุ่ม

ทีนี้เราไม่ศึกษา หรือไม่ชี้แจงกันให้เห็นชัดว่า กลุ่มทั้ง ๕ นี้ มันมีอยู่อย่างไร หรือว่าสอนกันผิดๆ จนถึงกับพูดว่าร่างกายชีวิตจิตใจนี่ผ่าแล่งออกไปได้เป็น ๕ ส่วน ๕ กอง เหมือนกับเอาสัตว์มาตัวหนึ่ง ผ่าให้เป็น ๕ ส่วน ๕ กอง อย่างนี้เสียก็มี จึงทำให้คนบางคนคิดว่า เรามีขันธ์ทั้ง ๕ อยู่ตลอดเวลา บางคนเตลิดเปิดเปิงไปถึงกับว่า นอนหลับอยู่ก็ยังมีขันธ์ ๕ นี้ เป็นต้น

อันที่จริง ขันธ์ ๕ นั้น เราจะมีพร้อมกันทั้ง ๕ ขันธ์ไม่ได้ มันแล้วแต่ว่าเราไปยึดถืออยู่ที่ส่วนไหน ส่วนนั้นมันจึงจะมี ส่วนที่ไม่ได้ยึดถือนั้นมันก็เหมือนกับไม่มี จะพูดอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ชีวิตนี้ มันอยู่ใน ๕ รูปแบบ บางเวลามันไปสนใจอยู่ที่พวกรูป คือรูปขันธ์ ชีวิตนี้ก็อยู่ในลักษณะของรูปขันธ์ ไปยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวกูเป็นของกู มันก็เป็น

ทุกข์ เพราะรูปขันธ์นั้น

ทีนี้บางเวลาความสนใจมันไม่ได้ไปอยู่ที่รูป แต่มันไปอยู่ที่เวทนา คือความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรืออทุกขมสุข จิตมันไปสนใจ ไปจดจ่อ ไปยึดมั่นถือมั่น อยู่ที่เวทนา ชีวิตนั้นในขณะนั้นมันอยู่ในรูปของเวทนา มันจึงยึดถือแล้วก็เป็นทุกข์

ทีนี้บางเวลาชีวิตไม่ได้อยู่ที่รูปขันธ์ หรือเวทนาขันธ์ ความหมายของชีวิตไปอยู่ตรงที่คำว่า สัญญา คือเขาสำคัญมั่นหมายในสิ่งใดว่าเป็นอย่างไร สำคัญว่าสุข สำคัญว่าทุกข์, สำคัญว่าหญิง สำคัญว่าชาย สำคัญว่าได้ สำคัญว่าเสีย ซึ่งขึ้นอยู่กับความจำหมาย จิตมันไปหมายมั่นอยู่ที่นั่นที่สัญญาอย่างนั้น ชีวิตในขณะนั้นมันมีความหมายอยู่ที่สัญญา ไปยึดมั่นถือมั่นอยู่ที่สัญญา ก็มีตัวตนที่สัญญา ก็เป็นความทุกข์เพราะยึดมั่น

บางเวลามันกำลังทำหน้าที่คิด คิดนั่น คิดนี่ คิดอย่างนั้น อย่างนี้. ชีวิตมีความหมายอยู่ที่ความคิด ก็มีการยึดถือในสิ่งที่คิด หรือสิ่งที่มันคิดได้ หรือการคิดนั้นเอง ว่าเป็นตัวตน มันก็ยึดถือที่นั่น มันก็เป็นทุกข์ที่นั่น ก็เรียกว่ามีสังขารขันธ์ สังขารขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ แล้วก็เป็นทุกข์

บางเวลามันก็ไปอยู่ที่วิญญาณขันธ์ กลุ่มที่ทำให้เกิดความรู้สึกได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ วิญญาณ ทั้ง ๖ อย่าง แต่ละอย่างนั้นมันเป็นตัวชีวิตขึ้นมา เพราะว่าจิตมันไปจดจ่ออยู่ที่นั่น ไปหมายมั่นอยู่ที่นั่น ยึดถืออยู่ที่ตัววิญญาณว่ารู้สึกอะไรได้ อย่างที่บางคนชอบพูดผิดๆ ว่าจิต ตัวตนมาทำหน้าที่ทางตา ทำหน้าที่ทางหู จมูก ลิ้น กาย อย่างนี้ มันเป็นคำพูดที่ผิด มันเป็นการปรุงแต่งของสิ่งเหล่านั้นต่างหาก ที่เกิดเป็นวิญญาณ รู้แจ้งขึ้นมา อย่าให้มีตัวตนอะไรซ่อนเร้นอยู่ที่ไหน ออกมาทำงานทางตา ทางหู อย่างนี้ เป็นต้น

นี้เป็นเรื่องลัทธิอื่น เป็นเรื่องศาสนาอื่น ถ้าเป็นศาสนานี้ ก็จะตรงตามพระบาลีว่า อาศัยตากับรูปเกิดจักษุวิญญาณ สังคติแห่งธรรม ๓ ประการนี้ เรียกว่า ผัสสะ อย่างนี้ วิญญาณเพิ่งเกิดเมื่อมีการกระทบของอายตนะ ทีนี้จิตใจมันไปสนใจอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณ เพราะมันรู้สึกอารมณ์ได้ เหมือนกับว่าเป็นสัตว์ เป็นคน ชีวิตในระยะนี้ในกรณีนี้ มันไปมีความหมายอยู่ที่วิญญาณ เหมือนกับว่าชีวิตนี้มันเล่นตลกได้หลายรูปแบบ หรือเหมือนกับมันแต่งตัวเล่นละครได้หลายรูปแบบ

บางเวลาความหมายของชีวิตไปอยู่ที่รูปขันธ์ คือกลุ่มรูป บางทีชีวิตนี้ไปมีความหมายอยู่ที่กลุ่มของเวทนาขันธ์ คือความรู้สึกที่เป็นเวทนา ที่เป็นความรู้สึกของจิต หรือจิตที่กำลังมีเวทนา มันก็มีความหมายเท่ากัน มันมีความหมายอยู่ที่เวทนารู้สึกอยู่ได้ เพราะรู้สึกอยู่ได้จึงมีตัวฉัน ตัวฉันรู้สึกมัน บางทีไปมีความหมายอยู่ที่สัญญาหมายมั่นอย่างนั้นหมายมั่นอย่างนี้ บางทีไปรู้สึกอยู่ที่สังขาร สังขารขันธ์ คือคิดอย่างนั้น คิดอย่างนี้ คิดอย่างโน้น ต้องการอย่างนั้น ต้องการอย่างนี้ บางทีก็ไปอยู่ที่พวกกลุ่มที่ทำหน้าที่รู้แจ้ง ชั้นนอกๆ รู้แจ้งที่ตา รู้แจ้งที่หู รู้แจ้งที่จมูก ฯลฯ ทั้ง ๖ นั้น

นี่เรียกว่าขันธ์ ๕ หรือ ๕ ขันธ์ จะเรียกว่าการปรุงแต่ง ๕ กลุ่ม ๕ กอง ทั้ง ๕ นั้นแหละเรียกว่าสังขาร ทั้ง ๕ กลุ่มนั้น ถ้าเรียกโดยคำสามัญญนามแท้ๆ ส่วนลึกแล้วเรียกว่า สังขารได้ทั้งนั้น แต่เดี๋ยวนี้ท่านเอาสังขารมาใช้กับกลุ่มที่ ๔ คือ สังขารขันธ์ ซึ่งมีความหมายแคบเข้ามา

สังขารขันธ์หมายถึงความคิดแต่สังขารเฉยๆ หมายถึงการปรุงแต่งทุกสิ่ง รูปขันธ์ก็เป็นสังขาร เวทนาขันธ์ก็เป็นสังขาร สัญญาขันธ์ก็เป็นสังขาร วิญญาณขันธ์ก็เป็นสังขาร สังขารขันธ์เองก็เป็นสังขาร อย่างนี้ เป็นต้น

ดังนั้นเราไม่อาจจะมีขันธ์ทั้ง ๕ พร้อมกันในคราวเดียวมันแล้วแต่ว่า จิตมันกำลังไปยึดมั่นให้เป็นชีวิตอยู่ที่กลุ่มไหน บางเวลาความยึดมั่นถือมั่นของจิตมันไปยึดมั่นอยู่ในกลุ่มรูป ตามเรื่องตามกรณี ที่มันมีอำนาจ หรือมีเหตุปัจจัยให้ไปสนใจ ให้ไปยึดมั่นอยู่ที่กลุ่มรูป

แต่บางเวลามันไม่เป็นอย่างนั้น มันไปสนใจยึดมั่นอยู่ที่กลุ่มเวทนา แล้วมันก็เป็นเรื่องที่สืบต่อกันด้วย เพราะมีรูปขันธ์คืออายตนะภายในและอายตนะภายนอก มันจึงเกิดวิญญาณ มันจึงเกิดผัสสะ แล้วมันจึงเกิดเวทนา ดังนั้นรูปขันธ์กับเวทนาขันธ์จะเกิดพร้อมกันไม่ได้ และเวทนาขันธ์มันก็สืบทอดมาจากรูปขันธ์ ที่มันทำหน้าที่ของมัน

ครั้นเกิดเวทนาขันธ์รู้สึกอย่างไรแล้ว มันจึงเกิดความยึดมั่นหมายมั่นในเวทนาขันธ์นั้น เรียกว่าสัญญา มีเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นวัตถุให้เกิดสัญญาหรือความมั่นหมายเมื่อมีสัญญามั่นหมายในสิ่งใด โดยวิธีใดแล้ว มันก่อให้เกิดความคิดขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มสังขารขันธ์

ส่วนวิญญาณขันธ์นั้นมันใช้ทั่วไป ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในบางครั้งก็ในชั้นผิวเผินคือที่ตากระทบรูป หูกระทบเสียงเป็นต้น ครั้นเกิดเวทนาขึ้นมาแล้ว จิตมันยึดมั่นเวทนานั้นเป็นธัมมารมณ์ก็ได้

นี่คำว่าสังขารจึงมีความหมายกว้างเหลือเกินใช้ในกรณีอะไรก็ได้ เมื่อมันเป็นวิญญาณขันธ์ ทำหน้าที่เป็นวิญญาณขันธ์ มันก็มีส่วนที่ให้หลงเข้าใจผิดว่าเป็นตัวตนได้เหมือนกัน ดังนั้นมันจึงไปยึดมั่นที่วิญญาณขันธ์

นี่ดูให้ดีก็จะเห็นได้เองว่า มันจะมีพร้อมกันทั้ง ๕ นั้นไม่ได้ แล้วมันยังเป็นปัจจัยส่งเสริมแก่กันและกันด้วย ฉะนั้นเราก็ต้องฉลาด แล้วก็มีสติมากพอว่า เดี๋ยวนี้เราหรือจิตกำลังยึดมั่นขันธ์ไหน กำลังยึดมั่นในกลุ่มไหน นี่ถ้าจะเฝ้าระวังจิต จะดูจิตแล้วก็จงดูว่ามันกำลังยึดมั่นอยู่ในขันธ์ไหน

ถ้าจะพูดอย่างสวนทางกันก็จะพูดว่า เรากำลังมีความทุกข์ใจอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ในความรู้สึกว่าเป็นทุกข์ แล้วก็ดูเถอะ ว่าจิตมันกำลังยึดมั่นถือมั่นอยู่ในส่วนใดหรือขันธ์ไหน จึงได้เป็นทุกข์ เดี๋ยวนี้คนก็ไม่สนใจ เป็นทุกข์ก็เป็นทุกข์ ก็ร้องไห้ไปหรือดิ้นรนไป ถ้าจะเป็นสัตบุรุษผู้มีปัญญา ก็จะต้องสนใจว่าความทุกข์นี้มาจากกลุ่มไหนมาจากเหตุปัจจัยอะไร แล้วก็จะพบเองว่า โอ้! เรามันกำลังโง่ กำลังไปยึดมั่นในรูปขันธ์หรือว่าในเวทนาขันธ์ หรือว่าในสัญญาขันธ์ หรือว่าในสังขารขันธ์ เป็นต้น

นี่เราจงดูให้เห็น อาตมาใช้คำว่าดูนะ ไม่ได้ใช้คำว่าคิดนะ ใช้คำว่าดูให้เห็น ว่าจิตมันกำลังไปยึดมั่นถือมั่นอยู่ในขันธ์ไหน จึงเกิดผลออกมาเป็นความทุกข์อยู่ในจิตใจกรุ่นอยู่ในจิตใจ หรือรุนแรงอยู่ในจิตใจ มองให้เห็นทุกทีว่าความทุกข์กรณีนี้ มันเกิดมาจากการยึดมั่นในขันธ์ไหน

ในขันธ์ทั้ง ๕ นั้น มันกำลังไปยึดมั่นอยู่ในขันธ์ไหน แล้วก็จะพบว่า มันเกิดมาจากความยึดมั่นในขันธ์นั้น ซึ่งมันจะตรงตามหลักพระพุทธภาษิตที่ว่า *สังขิตเตนะ ปัญจุปาทานักขันธา ทุกขา* ขันธ์ที่มีความยึดมั่นถือมั่นโดยอุปาทานนั่นแหละเป็นตัวทุกข์ เมื่อมีความทุกข์แล้ว มันก็ต้องมีความยึดมั่นถือมั่น เมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นแล้วมันต้องมีสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นหรือถูกยึดมั่นถือมั่น มันก็ไม่พ้นไปจาก ๕ สิ่งนี้ คือ *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* นั่นเอง

แต่ว่า ๕ อย่างนี้ ๕ ขันธ์นี้ มันจะแจกลูกออกเป็นกี่สิบอย่าง กี่ร้อยอย่างก็ได้

เช่น เวทนานี้มาจากวัตถุอะไร สัญญานี้มันตั้งอยู่บนวัตถุอะไร สังขารนี้มันคิดนึกเรื่องอะไร มันได้หลายสิบอย่าง หลายร้อยอย่าง หลายพันอย่าง ถ้ามันมีความยึดมั่นในสิ่งใดเป็นทุกข์อยู่ เราก็ดูว่ามันเป็นอะไร แล้วสิ่งนั้นมันจะสงเคราะห์ลงในขันธ์ไหน คือในรูปขันธ์ หรือเวทนาขันธ์ หรือสัญญาขันธ์ หรือสังขารขันธ์ ? นี่ที่พูดมานี้ อย่าเพ่อสับสน

ถ้าเราจะพูดโดยนัยแห่งอริยสัจจ์ ก็ว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ตัณหาเฉยๆ มันต้องให้เกิดอุปาทาน แล้วเกิดภพแล้วเกิดชาติ แล้วจึงจะเป็นทุกข์ อริยสัจจ์ว่าความทุกข์เกิดมาจากตัณหา หมายความว่า มันต้องผ่านอุปาทาน ภพ และชาติ เพราะมีความยึดถือในขันธ์ทั้ง ๕ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งอย่างที่ว่ามาแล้ว

ถ้าจะพูดอย่างปฏิจจสมุปบาท ก็พูดว่า ตั้งแต่อวิชชามาทีเดียว จะว่าอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ก็ได้ หรือจะเอาที่ผัสสะ ที่เวทนาก็ได้ เอาที่ตัณหาก็ได้ ก็ไปเข้ากับเรื่องเดียวกับอริยสัจจ์. แต่ที่แท้จริง ที่ถ้าจะดูกันชัดๆ ละก็ มันอยู่ที่อุปาทาน ตัณหาให้เกิดอุปาทาน ให้เกิดภพ เป็นตัวกูเต็มที่ออกมา สำหรับจะยึดถืออะไร ว่าเป็นตัวกู ว่าเป็นของกู มันจึงเป็นความยึดถืออยู่ในขันธ์ใดขันธ์หนึ่งแห่งขันธ์ทั้ง ๕ แล้ว จึงเป็นตัวทุกข์

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ถ้าจะแจกกันโดยรายละเอียด รายละเอียดให้มันละเอียดเท่าที่มันจะละเอียดได้แล้ว มันจะมีถึง ๑๒ อาการ หรือ ๑๑ อาการ ตามที่แจกไว้ในปฏิจจสมุปบาทอิทัปปัจจยตา หรือว่าถ้าจะมองดูในแนวของอริยสัจจ์ ก็ตัณหา ตัณหาคือเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะอยากจึงได้เกิดทุกข์ ความอยากมันทำให้เกิดความรู้สึกผู้อยาก นั้นคืออุปาทาน แล้วมีภพ มีชาติ ในความหมายของตัวกูผู้อยาก มันเต็มที่ขึ้นมาแล้วก็เป็นทุกข์

ถ้าเข้าใจเห็นแจ้งอย่างนี้ ก็จะพูดได้ด้วยตนเองว่า เรื่องอริยสัจจ์ ๔ เป็นเรื่องย่อ เรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องพิสดาร เราจะเรียกปฏิจจสมุปบาทว่าเป็นอริยสัจจ์ใหญ่ อริยสัจจ์พิสดารก็ได้ อริยสัจจ์ ๔ นั้นเป็นอริยสัจจ์ธรรมดา ในความหมายธรรมดา แต่ถ้าแจกออกไปเป็นปฏิจจสมุปบาทแล้วก็เรียกว่าอริยสัจจ์โดยพิสดาร แต่จะโดยย่อหรือโดยพิสดาร ความทุกข์ต้องอยู่ที่ตัวอุปาทานโดยตรงทั้งนั้น เมื่อมีอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นก็กลายเป็นของหนักขึ้นมา แล้วก็เป็นทุกข์ เพราะการยึดถือของหนัก เรียกว่าขันธ์ทั้ง ๕ เป็นของหนัก ขันธ์ทั้ง ๕ เป็นทุกข์

ภารา หเว ปัญจักขันธา ขันธ์ทั้ง ๕ เป็นของหนักเน้อที่สวดกันอยู่ทุกวัน

ภาระหาโร จะปุคคโล

อุปาทานที่ว่าบุคคลนั่นแหละ จะเป็นผู้แบกของหนักพาไป

ภาราทานัง ทุกขัง โลเก เมื่อแบกของหนัก ก็เป็นความทุกข์ ในโลก

ภาระนิกเขปะนัง สุขัง สลัดของหนักทิ้งออกไปเสียได้ ก็เป็นความสุข

ครั้นทิ้งของหนักลงไปแล้ว อย่ากลับไปจับฉวยขึ้นมาอีก ก็จะเป็นผู้หลุดพ้น เป็นพระอริยเจ้า สลัดทิ้งของหนักลงเสียได้

นี่เรื่องของขันธ์ ๕ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นแล้วก็จะทำให้เกิดทุกข์ ความที่มันเป็นปัจจัยต่อกันและกันอย่างนี้ ก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ซึ่งแปลว่า เพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น โดยชื่อก็ว่าอย่างนี้ แต่ถ้าว่าให้ละเอียดมันแจกออกไปว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะการดับลงแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป

สูตรของ ***อิทัปปัจจยตา*** มีว่าอย่างนี้ ***เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป ก็คือส่วนที่เป็นเหตุมี แล้วส่วนที่เป็นผลก็จะมี เมื่อส่วนที่เป็นเหตุดับไป ส่วนที่เป็นผลก็จะดับไป***

นี้เป็นกฎของธรรมชาติ เรียกว่ากฎของธรรมชาติ เป็นความจริงของธรรมชาติ เป็นสิ่งมีอำนาจสูงสุดของธรรมชาติ เรียกว่ากฎอิทัปปัจจยตา พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้สิ่งนี้ ค้นคว้าสิ่งนี้ โดยรายละเอียดที่เรียกว่า *ปฏิจจสมุปบาท*

คำว่า *อิทัปปัจจยตา* เป็นคำย่อ ให้เหลือแต่คำน้อยๆ เป็นคำกว้างจะหมายถึงอะไรก็ได้ ของอะไรก็ได้ แต่คำว่าปฏิจจสมุปบาทนี้ กระจายออกเป็นละเอียด แล้วใช้เฉพาะสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้นแหละ

คำว่า *อิทัปปัจจยตา* เราใช้ไปได้ทุกสิ่ง จะมีชีวิต ไม่มีชีวิต รูปธรรม นามธรรมอะไรก็ได้ แม้แต่ก้อนหินนี้ก็ได้ มีกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา

แต่ถ้าใช้คำว่า *ปฏิจจสมุปบาท* แล้ว มันจะใช้เฉพาะสิ่งที่มีชีวิต ที่รู้สึกเป็นทุกข์ได้ เรื่องสำคัญมันอยู่ที่ความทุกข์ของสิ่งที่รู้สึกได้

ฉะนั้นเราจึงพูดถึงแต่คำว่าปฏิจจสมุปบาทแต่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นรู้หมดทั้งส่วนที่เป็นอิทัปปัจจยตาและส่วนที่เป็นปฏิจจสมุปบาท

ดังนั้นในพระบาลีจึงเรียกคู่ควบกันไปเสียเลยว่า *อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท* เป็นคำคำเดียวกัน ว่ามันเป็นอย่างนั้น มันต้องเป็นอย่างนั้น เลยเรียกว่า ตถตา มันต้องเป็นอย่างนั้น

เรียกว่า *อวิตถตา* มันไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น

อนัญญถตา มันไม่เป็นโดยประการอื่นนอกไปจากประการนั้น

ธัมมัฏฐิตตา เป็นการตั้งอยู่ตามธรรมดา

ธัมมนิยามตา เป็นกฎตายตัวของธรรมดา

อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท นี่แหละคือ อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท นั่นแหละคือสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ ถ้าพูดแจงรายละเอียดมันก็ยาว แต่ถ้าพูดให้สั้น มันก็เหลือแต่คำว่าอิทัปปัจจยตา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือค้นพบกฎของธรรมชาติ ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี ทีนี้มันก็ใช้สำหรับรู้ว่าความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร ความดับทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร กฎของอิทัปปัจจยตาจึงถูกแยกออกเป็น ๒ สาย หรือเป็น ๒ ทิศทาง ทิศทางหนึ่งเป็นกฎสำหรับให้มันเกิดทุกข์ขึ้นมา ทิศทางหนึ่งสำหรับจะทำให้ไม่ได้เกิดทุกข์ได้

เราจงรู้จักอิทัปปัจจยตาทั้ง ๒ สาย คือ ทั้งสายที่จะให้เกิดทุกข์ขึ้นมา และสายที่ไม่ได้เกิดทุกข์ได้ นั่นแหละรู้สิ่งที่พระพุทธเจ้ารู้ ตรัสรู้ แล้วเราก็รู้ตาม

ฉะนั้นขอให้ทุกคนพยายามรู้เรื่องนี้ ว่าความทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไร? มันเกิดขึ้นโดยกฎอิทัปปัจจยตาอย่างนี้ ถ้าแจกโดยรายละเอียดก็เป็นเรื่องปฏิจจสมุปบาท ๑๑ อาการ ถ้าแจกเป็นอริยสัจจ์ ๔ ก็อาการเดียว คือ ตัณหาให้เกิดทุกข์

เราจะไม่เพียงแต่ได้ยินได้ฟังอย่างนี้ เราต้องเอาไปจับเข้ากับความจริง ที่มันมีอยู่จริง ที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของเราจริง ว่าเดี๋ยวนี้เรากำลังเป็นอย่างไร? เรามีความยึดมั่นถือมั่นอะไร? แล้วเกิดทุกข์อย่างไร? แล้วก็ไล่ไปๆ มันก็จะครบทั้ง ๑๑ อาการ เหมือนที่พระพุทธเจ้าทรงนั่งใคร่ครวญไล่เลียงอยู่ ในคืนวันที่จะตรัสรู้นั้น

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ เรื่องอิทัปปัจจยตา คือ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

อันเฉียบขาดตายตัว ว่าความทุกข์จะต้องเกิดขึ้นมาอย่างนี้ ว่าความทุกข์จะต้องดับไปอย่างนี้ ถ้ารู้จริงมันก็ป้องกันได้ ดับทุกข์ได้ อยู่โดยที่ไม่ต้องเป็นทุกข์ นี่เรียกว่าเราได้รับประโยชน์ จากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยที่เราก็ได้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า มีการประสูติและมีการนิพพาน อย่างเดียวกันด้วย เกิดชีวิตใหม่ อยู่ในชีวิตใหม่ นี่เรียกว่าประสูติใหม่ เกิดใหม่ แล้วก็นิพพาน คือดับเย็นแห่งความร้อนทั้งปวง ชีวิตนี้กลายเป็นชีวิตเย็น

นี่คือประโยชน์ของการที่เราได้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า มีประสูติ มีนิพพานเหมือนพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นใจความสำคัญของวันนี้ ใจความสำคัญของวันนี้คือ วัน*วิสาขปุณณมี* สำหรับพระพุทธเจ้า เรื่องโดยรายละเอียดมันยังมีอีกมาก แต่โดยหัวข้อมันมีอย่างนี้

ขอให้ท่านทั้งหลายจดจำให้ดี แล้วเอาไปคิด ไปนึก ไปใคร่ครวญ ไปทดสอบไปปฏิบัติดู ที่ขอร้องให้ปฏิบัติเป็นอย่างยิ่งก็คือว่า ถ้ามันเกิดความทุกข์หม่นหมองใจแม้แต่นิดเดียวขึ้นมา แล้วก็รีบหาให้พบว่า มันมาจากยึดมั่นถือมั่นในอะไร?

เพราะยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น มันจึงได้เป็นทุกข์ ถ้าว่างไปเสียจากความยึดมั่นถือมั่น จิตว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ไม่มีทางที่จะเกิดความทุกข์ เราป้องกันไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นได้ด้วยสติ เราต้องมีสติ เราจึงต้องฝึกกรรมฐานให้มันมีสติ ให้ระลึกได้โดยเร็ว นี้เรียกว่าสติ ให้มีปัญญารู้เรื่องอิทัปปัจจยตานี้

ซึ่งสรุปแล้วก็จะเหลือแต่ *ตถตา ว่ามันเช่นนั้นเอง มันเช่นนั้นเอง* อริยสัจจ์ก็ดี ปฏิจจสมุปบาทก็ดี คือความเป็นเช่นนั้นเอง ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนอะไร นี่เรียกว่าปัญญา พอกระทบอะไรทางตา เป็นต้น ก็ให้มีสติ เอาปัญญาว่าเช่นนั้นเอง มาทันท่วงทีเห็นว่าสิ่งนี้เช่นนั้นเอง ผัสสะนี้เช่นนั้นเอง เวทนานี้เช่นนั้นเอง แล้วก็ไม่ยึดถือ ก็ไม่เกิดความอยาก คือตัณหา ไม่เกิดความยึดถือคืออุปาทาน มันก็ไม่เกิดทุกข์เพราะว่ามีสติรวดเร็วเอาปัญญามาเพียงพอ ว่ามันเช่นนั้นเอง ผัสสะเช่นนั้นเอง เวทนาเช่นนั้นเองอย่างนี้เรียกว่า ไม่โง่เมื่อมีผัสสะ ไม่โง่เมื่อมีผัสสะ คำพูดสั้นๆ เมื่อตอนกลางวันว่าไม่โง่เมื่อมีผัสสะ นั่นแหละเป็นหลักสำคัญ ที่จะไม่ให้เกิดความทุกข์

เดี๋ยวนี้เรามันโง่ จนความทุกข์เกิดแล้วก็ยังไม่รู้สึก ฉะนั้นจะต้องมีสติว่องไวฉับพลันทันที ถ้ามันไม่ว่องไวฉับพลันทันที มันก็ต้องฝึกมัน ฝึกมัน ก็ต้องฝึกมัน ให้เป็น

สติที่ว่องไว แล้วก็อบรมปัญญาให้มากพอ มีปัญญาถูกต้องมากพอ สติรวดเร็ว สตินั้นเหมือนเครื่องขนส่ง สติเหมือนกับเจ้าหน้าที่ขนส่ง มันขนเอาปัญญา คือความรู้เรื่อง *อิทัปปัจจยตา*มาทันท่วงที เมื่อมีผัสสะ ผัสสะของเราไม่โง่ซิ เพราะเป็นผัสสะที่เต็มอยู่ด้วยสติและปัญญามันไม่เป็นผัสสะโง่ ความทุกข์ไม่มีทางจะเกิด

เมื่อตอนกลางวันก็บอกให้แล้วว่าความทุกข์เกิดที่จิต เพราะเห็นผิดเมื่อผัสสะ ถ้าเห็นถูกที่ผัสสะเสียแล้ว ความทุกข์ไม่อาจจะเกิดที่จิต ความทุกข์จะไม่โผล่ถ้าไม่โง่เมื่อผัสสะ ความทุกข์เกิดไม่ได้ถ้าเข้าใจเรื่องผัสสะ ถ้าเรามีความเข้าใจแตกฉานเรื่องผัสสะควบคุมผัสสะได้ด้วยสติและปัญญาแล้วความทุกข์ก็เกิดไม่ได้ นี่ช่วยจำไว้เล่นๆ เหมือนกับร้องเพลง เล่นก็ได้ มันมีประโยชน์

ความทุกข์เกิดที่จิต เพราะเห็นผิดเมื่อผัสสะ
ความทุกข์จะไม่โผล่ ถ้าไม่โง่เมื่อผัสสะ
ความทุกข์เกิดไม่ได้ ถ้าเข้าใจเรื่องผัสสะ

นั่นแหละคือผลของการรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา แล้วควบคุมกระแสแห่งอิทัปปัจจยตาได้ ปิดกั้นกระแสแห่งการเกิดทุกข์เสียได้ โดยสติ สติเป็นเครื่องกั้นกระแสแห่งความทุกข์ นี้เป็นหลักใหญ่ทั่วไปในพระพุทธศาสนา

เรารู้เรื่องอิทัปปัจจยตา ว่ากระแสแห่งความทุกข์มันเกิดขึ้นอย่างไร ไหลไปอย่างไร แล้วเราก็มีสติ กั้นกระแสนั้น ความทุกข์ก็ไม่อาจจะเกิด หรือเกิดแล้วมันก็หยุด ถ้าเราเป็นคนสติไม่สมบูรณ์ ก็อุตส่าห์ฝึกสติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือฝึกอานาปานสติ มีหลายแบบ แบบที่มี ๑๖ ขั้น อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสไว้นั้น นั่นแหละเป็นแบบที่ดีที่สุด

คำว่า *อานาปานสติ* นี้มันกว้าง เมื่อฝึกอยู่ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก เป็นอานาปานสติทั้งนั้น แต่มีหลายแบบ แบบที่บริบูรณ์เป็นเทคนิคดีที่สุด ก็คือแบบที่เราเอามาสอนกันอยู่เรื่อง อานาปานสติ ๑๖ ขั้น

ขอให้ศึกษาให้เข้าใจทีละนิด แล้วปฏิบัติดูไปตามลำดับเข้าใจนิดหนึ่งก็ปฏิบัติเท่าที่เข้าใจ แล้วก็รู้เพิ่มขึ้น แล้วก็ศึกษาเพิ่มเติม แล้วก็ปฏิบัติอีก

นี่เรียกว่าศึกษา ศึกษาพอให้เข้าใจเรื่อง แล้วก็ปฏิบัติให้ได้ แล้วก็ศึกษาต่อแล้วก็ปฏิบัติให้ได้ ให้มันมีการปฏิบัติ เพราะมันรู้เมื่อปฏิบัติ มันไม่รู้เมื่ออ่าน หรือ

เมื่อพูด หรือเมื่อฟัง

ในเรื่องของสตินี้ มันต้องฝึก แล้วก็จะมีผล คือได้หรือรู้แล้วก็ทำต่อๆ ไป จนถึงที่สุด เป็นผู้มีสติสมบูรณ์ คือสติไวที่สุด เหมือนสายฟ้าแลบ เพราะว่าการเกิดแห่งกิเลส หรือกระแสแห่งอิทัปปัจจยตานั้น มันเหมือนสายฟ้าแลบ มันเร็วมาก เราก็ต้องฝึกสติของเราให้เร็ว ให้เป็นสิ่งที่เร็วเหมือนกับสายฟ้าแลบ มันก็จะแก้ปัญหาได้

ส่วนเรื่องของปัญญานั้น ในขั้นตอนของธัมมานุปัสสนา ๔ ข้อข้างท้ายนั้น มันเห็นอนิจจัง จนกระทั่งเห็น วิราคะ จน นิโรธะ จนปฏินิสสัคคะ

นี่ปัญญามันสมบูรณ์แล้ว มันตัดกิเลสแล้ว มันหลุดพ้นแล้ว เพราะอำนาจของการปฏิบัติที่ถูกต้องอย่างนี้ รู้เรื่องกาย รู้เรื่องเวทนา รู้เรื่องจิต รู้เรื่องธรรม คือสิ่งทั้งปวง มันก็เท่ากับว่ารู้กระแสอิทัปปัจจยตาของทุกสิ่ง รู้กระแสการเกิดขึ้นอย่างไร, ดับไปอย่างไร, ปรุงแต่งกันอย่างไร ของกาย ของเวทนา ของจิต และของธรรมทั้งปวง

นี้เรียกว่าเรารู้สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ ท่านตรัสรู้สิ่งใด เราก็รู้ตามในสิ่งนั้น ตามที่ท่านตรัสรู้ ไปรวมอยู่ที่รู้กฎของอิทัปปัจจยตา ว่าเป็นสิ่งสูงสุด นี่คือเรื่องอิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้

คำว่าเป็น *สิ่งสูงสุดนั้น* จะต้องอธิบายกันอีกมาก ว่ากฎอิทัปปัจจยตานั่นแหละเป็นสิ่งสูงสุด เหมือนกับพระเจ้าที่สูงสุด มันควบคุมทุกสิ่ง มันมีการปรุงแต่งทุกสิ่ง มันทำลายทุกสิ่ง มันมีอำนาจเหนือทุกสิ่ง มันมีอยู่ในที่ทั่วไปนั้นแหละเหมือนกับพระเจ้าที่แท้จริง เขาพูดกันว่าพระเจ้า พระเจ้า ต่างคนต่างก็พูด แล้วมีพระเจ้าไหน ที่ว่าจะสร้างหรือให้เกิดสิ่งทุกสิ่ง, ควบคุมสิ่งทุกสิ่ง, ทำลายสิ่งทุกสิ่ง, เป็นใหญ่กว่าทุกสิ่ง มีอยู่ในที่ทุกแห่ง, แล้วก็รู้ทุกสิ่ง, สามารถจะสร้างอะไรก็ได้. ที่มนุษย์สร้างอะไรขึ้นได้แปลกๆ ใหม่ๆ อย่างเดี๋ยวนี้ มันก็ตามกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งมีอยู่แล้ว สำหรับจะรู้ทุกสิ่ง หรือจะสร้างได้ทุกสิ่ง

นี่พระเจ้าของเราเป็นพระเจ้าที่แท้จริงยิ่งกว่าพระเจ้าในศาสนาไหนหมดแหละ แล้วเป็นพระเจ้าที่พระพุทธองค์ก็ทรงเคารพในทันที เมื่อค้นพบ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่องกฎอิทัปปัจจยตา ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ท่านยังเคารพธรรมะ

ที่ท่านตรัสรู้ คือ เรื่องอิทัปปัจจยตา

เอาละเป็นอันว่า เรามาพูดกันอย่างเพียงพอแล้ว ถึงเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ที่ทำให้เกิดพระพุทธเจ้า และการนิพพานคือเย็นลงของความร้อน ของกิเลสและความทุกข์

พระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา นำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร; เราก็จะนำมาใช้ประโยชน์ให้ได้อย่างนั้น, ป้องกันการเกิดแห่งทุกข์ หรือว่าหยุดการไหลไปแห่งความทุกข์ นี่คือเป็นพุทธบริษัท ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ถ้าไม่อย่างนั้น ยังไม่ถึงความเป็นพุทธบริษัท

พูดไปเหมือนกับจะดูหมิ่นดูถูกท่านทั้งหลาย ว่าท่านทั้งหลายยังไม่ถึงขนาดของความเป็นพุทธบริษัท เพราะว่าท่านฟังเรื่องอิทัปปัจจยตาไม่รู้เรื่อง และเพราะว่าท่านยังไม่รู้จักแม้แต่ขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ท่านก็เลยควบคุมกระแสปรุงแต่งของอิทัปปัจจยตาไม่ได้ มันจึงเกิดทุกข์

นี่จึงเรียกว่าท่านทั้งหลายยังไม่ถึงขนาด ยังไม่ถึงมาตรฐาน ของการที่จะเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง พูดมากไป เดี๋ยวก็จะเป็นการด่าท่านทั้งหลายบนธรรมมาสน์ ขอยุติส่วนนี้ไว้เสียทีก่อน

แต่จะขอร้องว่า ทุกคนจงได้สนใจเรื่องนี้ ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อะไร จึงได้เป็นพระพุทธเจ้า เราจะต้องรู้ตามสิ่งนั้น จึงจะได้เป็นสาวกของพระองค์ และขอให้ทุกคนได้เป็นสาวกของพระองค์โดยแท้จริง หรือเต็มตามความหมาย ให้ปีใหม่มันดีกว่าปีที่แล้วมาในการรู้ก็ดี ในการปฏิบัติก็ดี ในการได้รับผลของการปฏิบัติก็ดี

ขอให้ปีหลังนี้มันดีกว่าปีเก่า เหมือนกับว่ามาทำวิสาขบูชากันมากขึ้นๆ ก็ขอให้ความรู้ ในเรื่องวิสาขบูชาก็มากขึ้นๆ ด้วย ตามจำนวนที่ว่าคนมากขึ้น ความรู้ก็ควรจะมากขึ้น การปฏิบัติก็จะสูงขึ้น ผลที่จะได้รับจากการปฏิบัติ ก็ควรจะสูงขึ้น

นี้เรียกว่าเจริญงอกงาม ตามทางแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งอาตมาก็พูดทุกครั้ง ทุกครั้งที่จะแสดงธรรม ว่าจะวิสัชชนาพระธรรมเทศนา เป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา ความเชื่อ ความเพียรของท่านทั้งหลาย ให้เจริญงอกงาม ตามทางแห่งพระพุทธศาสนา

ขอให้สิ่งนี้เป็นความจริง ยิ่งๆ ขึ้นไปทุกปี ให้จริงยิ่งๆ ขึ้นไปทุกปี ก็เท่ากับว่าทำวิสาขบูชาดีขึ้นไปทุกปีๆ ไม่เท่าไรก็จะเต็มขนาด ที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ ว่ามันจะเป็นประโยชน์แก่มหาชน ทั้งเทวดาและมนุษย์ ธรรมเทศนาเรื่องอิทัปปัจจยตา บอกให้รู้ว่า

พระพุทธองค์ตรัสรู้อะไร, อย่างไร, เราจะต้องตรัสรู้ตามอย่างไร,
เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร
จึงจะไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนา

• **เรืออัตตภาพนาวากับพระเจ้าสร้างโลก :** แสดงการเจริญมรรคมีองค์ ๘ เสมือนเรือข้ามฟากสังสารวัฏฏ์ที่ต้องนำด้วยสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสติเป็นหางเสือ นกสมุทรภาคีเป็นปัญญา และอุปมาการพัฒนาชีวิตตามวัยและอายุขัย อย่างคน วัว หมา ลิง หรือหลักอาศรม ๔ คือพรหมจรรย์ คฤหัสถ์ วนปรัสถ์ สันยาสี

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?

สืบค้นจาก ข้อธรรมงานนิพนธ์

ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

อริยสัจกับปฏิจจสมุปบาท

... ในหนังสือนี้ ได้กล่าวถึงปฏิจจสมุปบาทไว้มากและหลายอย่าง ทั้งอริยสัจและปฏิจจสมุปบาท ต่างก็เป็นหลักธรรมสำคัญ เมื่อมีผู้ถามว่า ***"พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร?"*** อาจตอบว่า ตรัสรู้อริยสัจ ๔ หรืออาจตอบว่า ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท ก็ได้ คำตอบทั้งสองนั้น ต่างก็มีพุทธพจน์เป็นที่อ้างยืนยันได้ ข้อควรทราบ ก็คือ คำตอบทั้งสองอย่างนั้น ตามที่จริงแล้ว ก็ถูกต้องด้วยกัน และมีความหมายลงกันได้เป็นอันหนึ่งอันเดียว กล่าวคือ ปฏิจจสมุปบาทก็เป็นเนื้อหาสำคัญของอริยสัจ และอริยสัจก็มีความหมายครอบคลุมปฏิจจสมุปบาท เรื่องนี้เป็นอย่างไร พึงพิจารณาเริ่มตั้งแต่หลักฐานที่มาในคัมภีร์

คัมภีร์วินัยปิฎก 1727 เล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เริ่มต้นเมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ กำลังทรงเสวยวิมุตติสุข และพิจารณาทบทวนปฏิจจสมุปบาท ทั้งโดยอนุโลม (กระบวนการเกิดทุกข์) และโดยปฏิโลม (กระบวนการดับทุกข์) ตลอดเวลา ๑ สัปดาห์ ครั้นสิ้นระยะเสวยวิมุตติสุข ๗ สัปดาห์แล้ว เมื่อปรารภการที่จะทรงประกาศธรรมแก่ผู้อื่นต่อไป ทรงพระดำริว่า:

"ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นของลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ฯลฯ สำหรับหมู่ประชา ผู้เริงรมย์ รื่นระเริงอยู่ในอาลัย ฐานะอันนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท; แม้ฐานะนี้ ก็เห็นได้ยากนัก กล่าวคือ...นิพพาน" 1728

1727 ดู วินย.๔/๑-๗/๑-๘

1728 ดู วินย.๔/๑-๗/๑-๘

ส่วนในพระสูตร 1729 เมื่อปรากฏข้อความเกี่ยวกับพุทธประวัติตอนนี้ ก็จะเล่าความแนวเดียวกัน เริ่มแต่พุทธดำริที่เป็นเหตุให้เสด็จออกผนวช การเสด็จออกผนวช การทรงศึกษาในสำนักอาฬารดาบส และอุททกดาบส การบำเพ็ญและการละเลิกทุกรกิริยา การทรงกลับเสวยพระกระยาหาร แล้วบรรลุฌาน และตรัสรู้วิชชา ๓ ในตอนตรัสรู้ มีข้อความที่ตรัสเล่าว่า

“ครั้นเราบริโภคอาหาร มีกำลังขึ้นแล้ว สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน...ทุติยฌาน...ตติยฌาน...จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข...มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่”

“เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศสิ่งมัวหมอง นุ่มนวล ควรแก่งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ได้น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ก็ระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก”

(วิชชาที่ ๑)...ได้น้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ ก็มองเห็นหมู่สัตว์ ที่จุติอุบัติอยู่

(วิชชาที่ ๒)...ได้น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณก็รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรารู้เห็นอย่างนี้จิตได้หลุดพ้นแล้ว จากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ

(วิชชาที่ ๓)...” 1730

ต่อจากนี้ ก็มีคำบรรยายพุทธดำริในการที่จะทรงประกาศธรรม ซึ่งมีข้อความอย่างเดียวกับในวินัยปิฎกที่ยกมาอ้างไว้แล้วข้างต้นนั้นจะเห็นว่าวินัยปิฎกเล่าเหตุการณ์หลังตรัสรู้ใหม่ๆ ระยะเสวยวิมุตติสุข (ซึ่งอรรถกถาว่า ๗ สัปดาห์) เริ่มแต่พิจารณาทบทวนปฏิจจสมุปบาท จนถึงทรงพระดำริที่จะไม่ประกาศธรรม เพราะความยากของปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน ที่ได้ทรงตรัสรู้ ส่วนพระสูตรเล่าเหตุการณ์ก่อนตรัสรู้เป็นลำดับมา จนถึงตรัสรู้วิชชา ๓ แล้วข้ามระยะเสวยวิมุตติสุขทั้งหมดไป มาลงที่พุทธดำริที่จะไม่ประกาศธรรม เพราะความยากของปฏิจจสมุปบาท และนิพพาน เช่นเดียวกัน ผู้ถือเอาความตอนทรงพิจารณาทบทวนปฏิจจสมุปบาท ในวินัยปิฎก และพุทธดำริปรารภการประกาศธรรม ทั้งในวินัยปิฎก และในพระสูตร ย่อมกล่าวได้ว่า **“พระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท”** ส่วนผู้พิจารณาความในพระสูตร

เฉพาะเหตุการณ์ตอนตรัสรู้วิชชา ๓ และจับเฉพาะวิชชาที่ ๓ อันเป็นตัวการตรัสรู้แท้ๆ (เฉพาะวิชชา ๒ อย่างแรก ยังนับไม่ได้ว่าเป็นการตรัสรู้ และไม่จำเป็นสำหรับนิพพาน) ก็ได้ความหมายว่า ตรัสรู้อริยสัจ ๔ จึงหลุดพ้นจากอาสวะ อย่างไรก็ดี คำตอบทั้งสองนั้น แม้จะถูกต้องทั้งคู่ แต่ก็มีความหมายบางอย่างที่เป็นพิเศษกว่ากัน และขอบเขตบางแง่ที่กว้างขวางกว่ากัน ซึ่งควรทำความเข้าใจ เพื่อมองเห็นเหตุผลในการแยกแสดงเป็นคนละหลักความหมายที่ตรงกันของหลักใหญ่ทั้งสองนี้ มองเห็นได้ง่าย เพื่อความรวบรัด ขอให้ดูหลักอริยสัจ เทียบกับหลักปฏิจจสมุปบาท ดังนี้

๑. สมุทยวาร: อวิชชาเกิด สังขารเกิดฯลฯ ชาติเกิด ชรามรณะ โสกะฯลฯ อุปายาส เกิด
๒. นิโรธวาร: อวิชชาดับ สังขารดับ ฯลฯ ชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ฯลฯ อุปายาสดับ

1729 ดู ม.มู.๑๒/๓๑๗-๓๒๖/๓๑๗-๓๓๓; ๔๑๑-๔๒๙/๔๔๒-๔๖๐; ม.ม.๑๓/๔๘๙-๕๐๙/๔๔๓-๔๖๒; ๗๓๘-๗๕๗/๖๖๙-๖๘๗

1730 ที่มาเดิม

ข้อ ๑. คือ ปฏิจจสมุปบาทสมุทยวาร แสดง กระบวนการเกิดทุกข์ เท่ากับรวมอริยสัจข้อ ๑ (ทุกข์) และ ๒ (สมุทัย) ไว้ในข้อเดียวกัน แต่ในอริยสัจ แยกเป็น ๒ ข้อ เพราะแยกเอาท่อนท้าย (ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ) ที่เป็นผลปรากฏ ออกไปตั้งต่างหาก เป็นอริยสัจข้อแรก ในฐานะเป็นปัญหาที่ประสบ ซึ่งจะต้องแก้ไข แล้วจึงย้อนกลับมาหาท่อนที่เป็นกระบวนการทั้งหมด ตั้งเป็นข้อที่ ๒ ในฐานะเป็นการสืบสาวหาต้นเหตุของปัญหา

ข้อ ๒. คือ ปฏิจจสมุปบาทนิโรธวาร แสดง กระบวนการดับทุกข์ เท่ากับอริยสัจข้อที่ ๓ (นิโรธ) แสดงให้เห็นว่า เมื่อแก้ปัญหาถูกต้องตรงสาเหตุแล้ว ปัญหานั้นจะดับไปได้อย่างไรตามแนวทางของเหตุปัจจัย แม้ว่าโดยตรง ปฏิจจสมุปบาทนัยนี้ จะตรงกับอริยสัจข้อที่ ๓ แต่ก็ถือว่ากินความรวมถึงอริยสัจข้อที่ ๔ ได้ด้วย เพราะกระบวนการดับสลายตัวของปัญหา ย่อมบ่งชี้แนวทางดำเนินการ หรือวิธีการทั่วไป ที่จะต้องลงมือปฏิบัติ ในการจัดการแก้ปัญหานั้นไปด้วยในตัว กล่าวคือชี้ให้เห็นว่าจะต้องทำอะไรบ้าง ณ จุดใดๆ เมื่อสรุปอริยสัจ ให้เหลือน้อยลงอีก ก็ได้ ๒ ข้อ คือฝ่ายมีทุกข์ (ข้อ ๑ และ ๒) กับฝ่ายหมดทุกข์ (ข้อ ๓ และ ๔)

ปฏิจจสมุปบาท ๒ นัยนั้น ในที่บางแห่ง เป็นคำจำกัดความของอริยสัจข้อที่ ๒ และ ๓ ตามลำดับ คือ

- ปฏิจจสมุปบาท สมุทยวาร ถือเป็นคำจำกัดความของอริยสัจ ข้อที่ ๒ (สมุทัย)
- ปฏิจจสมุปบาท นิโรธวาร เป็นคำจำกัดความของอริยสัจ ข้อที่ ๓ (นิโรธ) 1731

แต่ในคำจำกัดความข้างต้น แสดงเฉพาะตัณหาอย่างเดียว ว่าเป็นสมุทัย และการดับตัณหา ว่าเป็น นิโรธ ทั้งนี้เพราะตัณหาเป็นกิเลสตัวเด่น เป็นตัวแสดงที่ปรากฏชัด หรือเป็นขั้นออกโรงแสดงบทบาท จึงจับเอาเป็นจุดที่พุ่งความสนใจ อย่างไรก็ดี กระบวนการที่พร้อมทั้งโรง รวมถึงหลังฉาก หรือหลังเวทีด้วย ย่อมเป็นไปตามกระบวนการปฏิจจสมุปบาทนั้นเอง

ส่วนแง่ที่ปฏิจจสมุปบาท กับอริยสัจ พิเศษ หรือแปลกจากกัน พอสรุปได้ ดังนี้
๑. หลักธรรมทั้งสอง เป็นการแสดงความจริงในรูปแบบที่ต่างกัน ด้วยวัตถุประสงค์คนละอย่าง

- *ปฏิจจสมุปบาท*แสดงความจริงตามกระบวนการของมันเองตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติล้วนๆ
- *อริยสัจ* เป็นหลักความจริง ในรูปแบบที่เสนอตัวต่อปัญญามนุษย์ ในการที่จะสืบสวนค้นคว้า และทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ โดยนัยนี้ อริยสัจ จึงเป็นหลักธรรมที่แสดงโดยสอดคล้องกับประวัติการแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่การเผชิญความทุกข์ ที่ปรากฏเป็นปัญหา แล้วสืบสาวหาสาเหตุ พบว่ามีทางแก้ไข ไม่หมดหวัง จึงกำหนดรายละเอียด หรือจุดที่ต้องแก้ไข และกำหนดเป้าหมายให้ชัด แล้วดำเนินการแก้ไขตามวิธีการ จนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการนั้นแล้วโดยนัยเดียวกัน จึงเป็นหลักธรรมที่ยกขึ้นมาใช้ในการสั่งสอนเพื่อให้ผู้รับคำสอนทำความเข้าใจอย่างมีระเบียบ มุ่งให้เกิดผลสำเร็จทั้งการสั่งสอนของผู้สอนและการประพฤติปฏิบัติของผู้รับคำสอน

1731 ดู สํ.นิ.๑๖/๒๕๑-๒๕๒/๑๒๖-๑๒๘; เป็นต้น

ส่วน *ปฏิจจสมุปบาท* เป็นตัวกระบวนธรรมแกนกลางของอริยสัจ และเป็นเนื้อหาทางวิชาการ ที่จะต้องศึกษา ในเมื่อต้องการเข้าใจอริยสัจให้ชัดเจนถึงที่สุด จึง

เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทบทวนหลังจากตรัสรู้ใหม่ๆ

๒. ข้อที่แปลก หรือพิเศษกว่ากัน อย่างสำคัญ อยู่ที่ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร ซึ่งตรงกับอริยสัจ ข้อที่ ๓ และ ๔ (นิโรธ และ มรรค) กล่าวคือ

ก. เมื่อเทียบกับอริยสัจ ข้อ ๓ (นิโรธ) จะเห็นว่า ปฏิจจสมุปบาท นิโรธวาร กล่าวถึงนิโรธด้วยก็จริง แต่มุ่งแสดงเพียงกระบวนการเข้าถึงนิโรธ ไม่ได้มุ่งแสดงสภาวะของตัวนิโรธ หรือนิพพานเอง ด้วยเหตุนี้ ในพุทธดำริ เมื่อจะทรงประกาศธรรม จึงแยกธรรมที่ทรงพิจารณาเป็น ๒ ตอน คือ

- ตอนแรก กล่าวถึง ปฏิจจสมุปบาท อย่างข้างต้น
- ต่อจากนั้น มีพุทธดำริต่อไปอีกว่า “แม้ฐานะอันนี้ ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน”

นี้แสดงว่า ทรงแยกธรรมที่ตรัสรู้เป็น ๒ อย่าง คือ ปฏิจจสมุปบาท กับ นิโรธ (นิพพาน)

ส่วน อริยสัจ ข้อที่ ๓ คือ นิโรธ มุ่งแสดงตัวสภาวะของนิโรธเป็นสำคัญ แต่มีความหมายเล็งไปถึงกระบวนการเข้าถึงนิโรธแฝงอยู่ด้วย

ข. แม้ว่าปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาร จะกินความรวมถึงอริยสัจ ข้อ ๔ คือ มรรค ด้วย แต่ก็ยังไม่ให้ผลในทางปฏิบัติชัดเจน เพราะปฏิจจสมุปบาทแสดงแต่ตัวกระบวนการล้วนๆ ตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติเท่านั้น มิได้ระบุลงไปให้ชัดเจนว่า สิ่งที่จะต้องทำมีรายละเอียดอะไรบ้าง จะต้องทำอย่างไร กระบวนการอย่างนั้นจึงจะเกิดขึ้น มีลำดับขั้นการปฏิบัติอย่างไร โดยเฉพาะกลวิธีต่างๆ ในการกระทำ คือ ไม่ได้จัดวางระบบวิธีการไว้โดยเฉพาะ เพื่อการปฏิบัติอย่างได้ผล เหมือนแพทย์รู้วิธีแก้ไขโรค แต่ไม่ได้สั่งยาและวิธีปฏิบัติในการรักษาไว้ให้

-ส่วนในอริยสัจ มีหลักข้อที่ ๔ คือ มรรค ซึ่งจัดขึ้นไว้ เพื่อวัตถุประสงค์ในทางปฏิบัติของมนุษย์โดยเฉพาะ ให้เป็นสัจจะข้อหนึ่งต่างหาก ในฐานะข้อปฏิบัติที่พิสูจน์

แล้ว ยืนยันได้ว่านำไปสู่

จุดหมายได้แน่นอน อริยสัจข้อที่ ๔ คือ มรรค นี้ แสดงหลักความประพฤติปฏิบัติไว้อย่างละเอียดกว้างขวางพิสดาร ถือว่าเป็นคำสอนในภาคปฏิบัติ หรือระบบจริยธรรมทั้งหมด ของพระพุทธศาสนา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง หรือข้อปฏิบัติที่เป็นกลางๆ

เมื่อเทียบหลักอริยสัจ กับปฏิจจสมุปบาท ถือว่า ปฏิจจสมุปบาท เป็น มัชเฌนธรรมเทศนา คือ หลักธรรมที่แสดงเป็นกลางๆ หรือธรรมสายกลาง ตามที่ธรรมชาติเป็นอยู่เป็นไปตามธรรมดาของมัน ครอบคลุมอริยสัจ ๓ ข้อแรก ส่วนอริยสัจ ข้อที่ ๔ มรรค เป็น มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง สำหรับมนุษย์ที่จะปฏิบัติ เพื่อให้ผลเกิดขึ้นแก่ตนโดยเป็นไปตามธรรมดานั้น เป็นเรื่องส่วนพิเศษ ซึ่งท่านจัดแถมให้รวมความว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระองค์ได้ตรัสแสดงไว้ ที่เป็นหลักใหญ่มี ๒ นัย คือ ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน กับอริยสัจ ๔ ทั้งสองนัย ว่าโดยสาระแล้ว เป็นอันเดียวกัน แต่พิจารณาต่างแง่กัน คือ

๑. ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน ตรัสในคราวปรารภที่จะทรงเริ่มประกาศธรรมว่า สิ่งที่ตรัสรู้ลึกซึ้ง ยากยิ่งนักที่สัตว์ทั้งหลายจะเข้าใจ การตรัสในแง่นี้หมายความว่า ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน เป็นส่วนเนื้อหาสาระของการตรัสรู้ หรือพูดให้สัมพันธ์กับนัยที่สองว่า เป็นส่วนแก่นแท้ของอริยจสัจ เป็นด้านธรรมชาติและธรรมดาของมัน เป็นตัวแท้ๆ ล้วนๆ ของธรรม ซึ่งเข้าใจได้ยากอย่างยิ่ง

๒. อริยสัจ ๔ ตรัสในคราวทรงเล่าลำดับแห่งการปฏิบัติจนตรัสรู้ของพระองค์เอง และในคราวทรงแสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่น เริ่มแต่ในปฐมเทศนา การตรัสในแง่นี้ หมายความว่า อริยสัจ ๔ คือธรรมที่ได้ตรัสรู้ทั้งหมด ซึ่งปรากฏในรูปลักษณะที่จัดเข้าลำดับเป็นกระบวนการขั้นตอน โดยคำนึงถึงความสามารถที่จะเข้าใจและการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ เพื่อมุ่งให้สอนเข้าใจง่าย และปฏิบัติได้ผล พูดอีกอย่างหนึ่ง ปฏิจจ-สมุปบาทและนิพพาน เป็นแต่ธรรมล้วนๆ ตามธรรมชาติ ส่วนอริยสัจ ๔ คือ ธรรมในรูปที่มนุษย์จะเข้าไปเกี่ยวข้อง หรือที่นำเสนอในเชิงที่เอื้อต่อความเข้าใจและการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ พร้อมนั้นก็พูดได้ว่า อริยสัจ ๔ คือธรรมทั้งหมด มีจุดซึ่งเป็นแก่นแท้เข้าใจยากที่สุดอยู่ ปฏิจจสมุปบาทและนิพพานเท่านั้น ถ้าเข้าใจปฏิจจสมุปบาทและ

นิพพานแล้ว ก็เป็นอันเข้าใจพุทธธรรมทั้งหมด (คือรวมทั้งอริยสัจ ๔ ด้วย)

** พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.*
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) พ.ศ. ๒๕๕๕ หน้า ๘๕๐ – ๘๕๔

หัวใจพุทธศาสนาคืออะไร ว่ากันไปหลายอย่าง ถูกทั้งนั้น อันไหนก็ได้ **

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการที่เรียกกันว่า "หัวใจพระพุทธศาสนา" เป็นคำไทยที่เราพูดกันง่ายๆ ถ้าพูดเป็นภาษาบาลี คือ "โอวาทปาฏิโมกข์" หลักที่ถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือคำไทยที่สรุปพุทธพจน์ง่ายๆ สั้นๆ ว่า "เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์" ภาษาพระหรือภาษาบาลีว่า

"สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ"

แปลให้เต็มเลยว่า *"การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้เพรียบพร้อม การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย"*

คำลงท้ายว่า "นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย" ทำให้เราคิดว่านี่แหละเป็นคำสรุป แสดงว่าเนื้อแท้ของพระพุทธศาสนาอยู่ที่นี่ เราก็เลยเรียกว่า "หัวใจ" มาเป็นจุดเริ่มต้น แต่กระนั้นชาวพุทธผู้ได้ฟังพระสอนมามากๆ พระอาจารย์หรือพระเถระผู้ใหญ่บางท่านพูดถึงหลักการอื่นว่า อันโน้นสิ อันนี้สิ เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา บางทีโยมก็ชักงง จึงขอยกเอาเรื่องนี้มาพูดว่าอะไรกันแน่ที่เรียกว่าเป็น หัวใจพระพุทธ-ศาสนา

บางท่านบอกว่า "อริยสัจสี่" เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา เพราะว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดรวมอยู่ในอริยสัจสี่ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เสด็จไปแสดงปฐมเทศนา พระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร พระองค์ตรัสพุทธพจน์ตอนหนึ่ง มีความว่าตราบใดที่เรายังไม่ (*จตูสุ อริยสจฺเจสุ ติปริวฏฺฏํ ทวาทสาการํ ยถาภูตํ ญาณทสฺสนํ*) มีญาณทัศนะที่มีปริวัฏฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจสี่ เราก็ยังปฏิญาณไม่ได้ว่า ได้ตรัสรู้ ต่อเมื่อเรามีญาณทัศนะนั้น จึงปฏิญาณได้ว่า ตรัสรู้ หมายความว่า ตรัสรู้อริยสัจสี่ครบ

๓ ด้าน คือรู้ว่าคืออะไร แล้วก็รู้ว่าหน้าที่ต่ออริยสัจสี่แต่ละอย่างนั้นคืออะไร และรู้ว่าได้ทำหน้าที่ต่ออริยสัจนั้นแล้ว เวียนไปทุกข้อเรียกว่า ๓ ปริวัฏฏ์

อธิบายว่า รู้ในอริยสัจสี่แต่ละอย่างเริ่มตั้งแต่รู้ว่าทุกข์คืออะไร เราจะต้องทำอะไรต่อทุกข์ แล้วก็รู้ว่าหน้าที่ต่อทุกข์นั้นเราได้ทำแล้ว ถ้ายังไม่รู้อริยสัจด้วยญาณ-ทัศนะครบทั้ง ๓ ในแต่ละอย่าง (รวมทั้งหมดเป็น ๑๒ เรียกว่ามีอาการ ๑๒) ก็ยังไม่สามารถปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธะ

ต่อเมื่อได้ตรัสรู้อริยสัจ โดยมีญาณในอริยสัจแต่ละข้อครบทั้ง ๓ รวมเป็น ๑๒ จึงปฏิญาณได้ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจสี่ และการตรัสรู้อริยสัจสี่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า อริยสัจสี่จึงเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา

บางท่านไปจับเอาที่พระไตรปิฎกอีกตอนหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้กระทัดรัดมากว่า "ปุพฺเพจาหํ ภิกฺขเว เอตรหิ จ ทุกขญฺเจว ปญฺญาเปมิ ทุกขสฺส จ นิโรธํ" ภิกษุทั้งหลายทั้งในกาลก่อนแลบัดนี้ เราบัญญัติแต่ทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น ถ้าจับตรงนี้ก็แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งหมดนั้น หลักการของพระพุทธศาสนาก็มีเท่านี้ คือ ทุกข์และความดับทุกข์

ท่านพุทธทาส กล่าวถึง หลักอีกข้อหนึ่งให้ถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือ *"สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย"* แปลว่า "ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น" คำว่า *"นาลํ"* แปลว่าไม่ควร หรือ ไม่อาจ ไม่สามารถ คำว่า "ไม่ควร "

ในที่นี้หมายความว่า เราไม่อาจไปยึดมั่นมันได้ เพราะมันจะไม่เป็นไปตามใจเราแน่นอน เมื่อมันไม่อาจจะยึดมั่น เราก็ไม่ควรจะยึดมั่นมัน อันนี้ท่านถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา เมื่อได้ฟังอย่างนี้ ก็ทำให้เราสงสัยกันว่าจะเอาหลักอันไหนดีเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ก็เลยขอให้ความเห็นว่าอันไหนก็ได้แต่ต้องระวัง อันไหนก็ได้ จะทำให้พุทธศาสนาง่อนแง่น ชาวพุทธต้องมีหลักที่แน่ชัด ให้ปฏิบัติเด็ดแน่วเป็นหนึ่งเดียว

แต่การพูดว่า "อันไหนก็ได้" ก็ไม่ดีเหมือนกันเพราะทำให้ชาวพุทธเหมือนว่าไม่มีอะไรลงตัวแน่นอน แล้วกลายเป็นคนที่เอาอย่างไรก็ได้ โงนเงนง่อนแง่นหรือแกว่งไปแกว่งมา เหมือนไม่มีหลัก ก็จะกลายเป็นไม่ได้เรื่อง เราต้องชัดเจนว่า ที่อันไหนก็ได้นั้น ทั้งหมดคืออันเดียวกัน เพราะการพูดถึงหลักคำสอนเหล่านี้นั้น เป็นการพูดโดยจับแง่มุมต่างๆ กันของคำสอน ซึ่งทั้งหมดอยู่ในระบบเดียวกันโยงถึงกัน มีความเป็นอัน

หนึ่งอันเดียวกัน

ถ้าพูดว่าหัวใจพระพุทธศาสนาคือ **"เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส"**

หัวใจที่ว่านี้เป็นหลักในเชิงปฏิบัติเป็นเรื่องการดำเนินชีวิตว่า เราจะไม่ทำชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องใส ทีนี้ลองไปดูหลักอริยสัจสี่ ซึ่งมี ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จะเห็นว่าข้อที่ ๔ คือ "มรรค" เป็นข้อปฏิบัติ มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น และสัมมาสมาธิเป็นข้อสุดท้าย องค์ทั้ง ๘ นี้ ก็จำยาก จึงย่อง่ายๆ เหลือ ๓ เท่านั้น คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

ศีล คือ เว้นชั่ว...

สมาธิ คือ ทำความดีให้ถึงพร้อม...

ปัญญา คือ ชำระจิตใจให้ผ่องใส พอแยกแยะอย่างนี้แล้วก็เห็นว่า เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ ที่ว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา นั้น ก็อยู่ใน มรรค นี่เองเป็นอริยสัจ ข้อที่ ๔ คือ ข้อสุดท้าย

ทุกข์ คือ ตัวปัญหา เป็นสิ่งที่เราไม่เอา ยังไม่ต้องปฏิบัติ เราต้องรู้ให้ชัดว่าอะไรเป็นปัญหาที่เราจะต้องพ้นไป...

สมุทัย คือ ตัวเหตุแห่งทุกข์ ต้องสืบสาวให้รู้ตามหลักความจริงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยว่า ทุกข์เกิดจากเหตุ และเหตุนั้นคืออะไร เหตุนั้นเรารู้ว่าจะต้องกำจัด แต่เรายังไม่ได้ทำอะไร จากนั้นเราก็รู้ว่าเมื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์ได้ เราจะเข้าถึงจุดหมายคือ...

นิโรธ แต่ทั้งหมดนี้จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำในข้อสุดท้ายคือ มรรค ฉะนั้น ทุกข์ สมุทัย นิโรธ สามอย่างนี้เราเข้าใจว่ามันคืออะไร เราจะต้องทำอะไรต่อมัน แต่เราปฏิบัติมันไม่ได้ สิ่งที่จะปฏิบัติได้คือ ข้อที่ ๔ ได้แก่...

มรรค เมื่อเราปฏิบัติตาม มรรค เราก็กำจัด สมุทัย แก้เหตุแห่งทุกข์ได้เราก็พ้นทุกข์ หมดปัญหา และเราก็บรรลุนิโรธ เข้าถึงจุดหมายได้สามารถทำให้สำเร็จงานสำหรับ ๓ ข้อแรกทั้งหมด เป็นอันว่า สิ่งที่เราต้องปฏิบัติมีอยู่ข้อเดียวคือ ข้อ ๔ แต่เราต้องรู้ ๓ ข้อข้างต้นด้วย

ถึงตอนนี้กลับไปดูหลัก เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ จะเห็นว่าเป็นหลักในภาคปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ใน มรรค คือ ข้อที่ ๔ ของอริยสัจ เพราะมรรคเป็นฝ่ายลงมือทำ ลงมือปฏิบัติ ในแง่ของหลักความจริงตามสภาวะว่าเป็น

อย่างไร จุดหมายคืออย่างไร ก็อยู่ในข้อ ๑ - ๒ - ๓ ของอริยสัจ

เพราะฉะนั้น อริยสัจ กว้างกว่าและครอบคลุมหลัก เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ด้วย สำหรับชาวพุทธทั่วไป เริ่มต้นก็ให้เห็นก่อนว่าจะปฏิบัติอะไร เมื่อปฏิบัติไปได้ระดับหนึ่งก็จะต้องรู้หลักความจริงทั่วไปด้วย มิฉะนั้นการปฏิบัติก็ไปไม่ตลอด ถึงตอนนั้นต้องรู้หลักอริยสัจสี่

อย่าลืมว่า ได้หลักแน่ชัดแล้วนะ เริ่มด้วย "เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส" นี่แหละเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาไว้ก่อน แล้วก้าวต่อไปให้ครบ อริยสัจทั้ง ๔ ให้ได้ จึงจะเป็นชาวพุทธที่แท้จริงและสมบูรณ์ ว่ากันไปกี่หลักกี่หัวใจ ในที่สุดก็หลักใหญ่เดียวกัน

ทีนี้ลองเทียบหลักอื่นอีก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ***"ทั้งในกาลก่อนและบัดนี้ เราบัญญัติแต่ทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น"*** อันนี้คือ อริยสัจ ๔ แบบสั้นที่สุด ย่อเป็น ๒ คู่ คือ

ทุกข์ และ สมุทัย เหตุแห่งทุกข์ อันนี้ ๑ คู่

นิโรธ ความดับทุกข์ และ มรรค ทางให้ถึงความดับทุกข์ก็ ๑ คู่

ยังมีอีก คือเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ตอนจะออกประกาศพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงพระดำริซึ่งมีความตอนนี้ในพระไตรปิฎกบอกว่า...*"อธิคโต โขมฺยายํ ธมฺโม"* ธรรมที่เราบรรลุนี้ *ทุรนุโพโธ* เป็นของที่รู้ตามได้ยาก กล่าวคือ หนึ่ง อิทัปปัจจยตาปฏิจจ-สมุปบาท สอง...นิพพาน แล้วพระองค์ก็ตรัสเล่าต่อไปว่า พระองค์ทรงดำริว่า หมู่สัตว์ทั้งหลาย มักหลงระเริงกันอยู่ในสิ่งที่ล่อให้ติด ยากที่จะเข้าใจหลักการทั้ง ๒ นี้ จึงน้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่ทรงสั่งสอน

แต่ถ้าเราโยงดูก็บอกได้ว่าสาระไม่ไปไหน ที่แท้ก็อันเดียวกันนั่นแหละ อิทัป-ปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท เป็นเรื่องทุกข์และสมุทัย แทนที่จะจับที่ปรากฏการณ์คือทุกข์ ก็จับที่กระบวนการของกฎธรรมชาติ เริ่มที่ข้อสมุทัย ดูเหตุปัจจัยที่เป็นไปจนปรากฏทุกข์เป็นผลขึ้น จึงรวมทั้งข้อทุกข์และสมุทัย ดังจะเห็นได้ว่าเวลาตรัส ปฏิจจ-สมุปบาท พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า... *"เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ"* แปลว่า "สมุทัย คือ การเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ จึงมีด้วยประการฉะนี้" หมายความว่าจากความเป็นไปตามกระบวนการของกฎธรรมชาตินี้ จึงเกิดมีทุกข์ขึ้น

เพราะฉะนั้น ข้อว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ก็คือตรัสเรื่อง ทุกข์ และ สมุทัย จากนั้นอีกอย่างที่ตรัสไว้ คือ นิพพาน ซึ่งก็คือข้อนิโรธ ซึ่งเราจะต้องบรรลุถึงด้วยการปฏิบัติตามมรรค การที่จะบรรลุนิพพานที่เป็นจุดมุ่งหมาย ก็เรียกร้อง หรือเป็นเงื่อนไขอยู่ในตัวให้ต้องปฏิบัติตามมรรค ดังนั้น การตรัสถึง นิพพาน คือข้อนิโรธ ก็โยงเอามรรคเข้ามาพ่วงไว้ด้วย

พูดให้ลึกลงไป ข้อแรก อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ก็คือ สังขตธรรม พร้อมทั้งกระบวนความเป็นไปของมันทั้งหมด ส่วนข้อหลัง นิพพาน ก็คือ อสังขตธรรม ที่พ้นไปจากสังขตธรรม นั้น

อริยสัจนั้นเป็นวิธีพูด หรือ วิธีแสดงกฎธรรมชาติในแง่ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต หรือ แก้ปัญหาชีวิตของตน พระพุทธเจ้าตรัสวางไว้ในรูปที่ใช้การได้เรียกว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แต่ความจริงในกฎธรรมชาติก็คือ อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท และสภาวะที่เป็นจุดหมายคือ นิพพาน ก็มีเท่านี้ เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า ไม่ไปไหน

ส่วนอีกหลักหนึ่งคือ *"สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย"* แปลว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น คือ เราไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่นไว้ได้ เป็นการสรุปหัวใจของการปฏิบัติที่โยงไปหาความจริงของธรรมชาติ หรือ สภาวธรรม ว่า สิ่งทั้งหลายหรือปรากฏการณ์ทั้งหลายทั้งปวง หรือสิ่งที่แวดล้อมชีวิตของเรา หรืออะไรก็ตามที่เราเกี่ยวข้อง มันไม่ได้อยู่ใต้อำนาจความปรารถนาของเรา แต่มันเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือ มีอยู่ดำรงอยู่ตามสภาวะของมัน เพราะฉะนั้นเราจึงไม่สามารถยึดมั่นถือมั่นมันได้ เราจะต้องวางใจปฏิบัติต่อมันให้ถูก

หลักนี้เป็นการโยงธรรมดาธรรมชาติหรือความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย มาสู่ท่าทีปฏิบัติของมนุษย์ต่อสิ่งเหล่านั้น ซึ่งรวมสาระสำคัญว่า เราต้องรู้ทันว่าสิ่งเหล่านี้มันไม่เป็นไปตามใจปรารถนาของเรานะ มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราจะไปยึดมั่นถือมั่นตามใจของเราไม่ได้ แต่ต้องปฏิบัติด้วยปัญญา คือด้วยความรู้เท่าทันและให้ตรงตามเหตุปัจจัย เมื่อละความยึดมั่นได้ก็สงบเย็น นิพพาน คือข้อนิโรธ

ตกลงว่า การกล่าวถึง หัวใจพระพุทธศาสนา กันหลายแบบหลายแนวนั้นทั้งหมดก็เป็นอันเดียวกัน ซึ่งในที่สุดหลักใหญ่ที่ครอบคลุม ก็คือ อริยสัจสี่ นี่แหละ ไม่

ไปไหน ที่พูดมาในตอนนี้ทั้งหมด ก็เป็นการแยกแยะและเชื่อมโยงให้เห็นชัดเจนลงไปว่า หลักหัวใจพระพุทธศาสนา ที่พูดกันหลายอย่างนั้น ที่จริงก็อันเดียวกัน ต่างกันโดยวิธีพูดเท่านั้น และขอย้ำว่า...อย่ามัวพูดว่า อย่างนั้นก็ได้ อย่างนี้ก็ได้ ขอให้จับหลักลงไปให้ชัด และปฏิบัติให้มั่นให้เด็ดเดี่ยวแน่ลงไป อย่างที่ว่าแล้วข้างต้น

แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

เพราะได้พูดแล้วว่า อริยสัจสี่ครอบคลุมหลักการของพระพุทธศาสนาทั้งหมด
ไม่ว่าจะเป็น

--- หลัก "เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์"

--- หลัก "ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"

--- หลัก "เราบัญญัติแต่ทุกข์และความดับทุกข์" หรือ

--- หลัก "อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาทกับนิพพาน"

ทุกหลักรวมอยู่ในหลักอริยสัจสี่ ทั้งนั้น ขอย้ำว่า "อริยสัจสี่" คือ หลักที่โยงความจริงในธรรมชาติมาสู่การใช้ประโยชน์ของมนุษย์ เพราะลำพังกฎธรรมชาติเองตามธรรมดาถ้าเราไม่รู้วิธีปฏิบัติ ไม่รู้จุดเริ่มต้น ไม่รู้ลำดับ เราก็สับสน

พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้เราได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติโดยสะดวก จึงนำมาจัดรูป ตั้งแบบ วางระบบไว้ให้ เรียกว่า อริยสัจสี่ โดยลำดับให้เห็นชัดเจน เป็นทั้งวิธีสอน วิธีแก้ปัญหา และวิธีลงมือทำ เมื่อทำตามหลักอริยสัจสี่ ความจริงของธรรมดาที่ยาก ก็เลยง่ายไปหมด

ความจริงมีอยู่ตามธรรมดา พระพุทธเจ้ามีปัญญา ก็มาค้นพบและเปิดเผยจุดเริ่มต้นนี้ชัดอยู่แล้วในพุทธพจน์ว่า *"อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานํ ฐิตา ว สา ธาตุ ..."* มีเนื้อความว่า... "ตถาคต คือ พระพุทธเจ้า จะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ความจริงก็คงอยู่เป็นกฎธรรมดา เป็นความแน่นอนของธรรมชาติว่าดังนี้ๆ"

นี่คือการมองความจริงตามแบบของพระพุทธศาสนา พุทธพจน์นี้เป็นหลักพื้นฐาน เราควรเริ่มต้นด้วยหลักนี้ นั่นคือพระพุทธศาสนามองสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องของธรรมชาติและกฎธรรมชาติ เป็นความจริงที่เป็นอยู่อย่างนั้นตามธรรมดาของมัน ไม่

เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า

ในพุทธพจน์นี้ พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า..."*ตถาคตมารู้ความจริง ค้นพบความจริงนี้แล้ว จึงบอกกล่าว เปิดเผย แสดง ชี้แจง ทำให้ง่าย ว่าดังนี้ ๆ*" พุทธพจน์นี้บอกฐานะของพระศาสดาว่า ฐานะของพระพุทธเจ้า คือผู้ค้นพบความจริง แล้วนำจริงนั้นมาเปิดเผย แสดงให้ปรากฏ พระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นผู้บัญญัติ หรือเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลขึ้นมาจากความไม่มี พระองค์เพียงแต่แสดงความจริงที่มีอยู่ การที่พระองค์บำเพ็ญบารมีทั้งหลายเพื่อตรัสรู้เข้าถึงความจริงที่มีอยู่เป็นธรรมดาตลอดเวลา ไม่มีใครเสกสรรค์บันดาล (ไม่มีผู้สร้าง เพราะถ้ามีผู้สร้าง ก็ต้องมีผู้ที่สร้างนั้น ถ้ามีผู้สร้างมีได้เอง ก็แน่นอนว่า สภาวธรรม ก็มีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีผู้สร้าง) มันไม่อยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของใคร ไม่มีใครบิดผันเปลี่ยนแปลงมันได้ ผู้ใดมีปัญญาจึงจะรู้เข้าใจและใช้ประโยชน์มันได้

เพราะฉะนั้น การรู้ความจริงของธรรมชาติจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เราก็จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้องเหมือนในทางวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ ที่ค้นพบความจริงคือกฎธรรมชาติบางอย่าง เมื่อค้นพบแล้วก็นำเอากฎธรรมชาติส่วนนั้นมาใช้ทำอะไรต่างๆ ได้ เช่น การสร้างสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ตั้งแต่เรือกลไฟ รถยนต์ รถไฟ เรือบิน คอมพิวเตอร์ ทางวิทยาศาสตร์เอาแต่ความจริงในโลกวัตถุ ส่วนพระพุทธศาสนามองความจริงของโลกและชีวิตทั้งหมดว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดา เมื่อพระพุทธเจ้ามาค้นพบแล้วก็ทรงทำให้เข้าใจง่ายขึ้นโดยวิธีจุดรูปร่างระบบแบบแผนให้เรียนรู้ได้สะดวกและวางเป็นกฎเกณฑ์ต่างๆ นี่คือการจับเอาหลักความจริงทั้งหลายมาจัดเป็นระบบขึ้นเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจของเรา

ทีนี้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาติเป็น อนิจจัง ไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดแล้วดับไปเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เป็น ทุกขัง คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และเป็นอนัตตา ไม่เป็นตัวตนของใครที่จะไปสั่งบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ เราจะยึดถือครอบครองไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน หรือดำรงอยู่ตามสภาวะของมัน แต่แท้จริงแล้วตัวตนอย่างนั้นไม่มี มีแต่เพียงภาพปรากฏชั่วคราว ส่วนตัวจริงที่อยู่เบื้องหลังคือกระบวนการแห่งความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายที่คืบเคลื่อนไปเรื่อยๆ ภาพตัวตนที่ปรากฏนั้นก็จะเปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้นตัวตนที่แท้ยั่งยืนตายตัวที่จะยึดถือครอบครองบังคับบัญชาอะไรๆ ได้จึงไม่มี (คำว่า อัตตา คือตัวตนที่เที่ยงแท้ยั่งยืนตายตัวตลอดไป) มีแต่ภาพรวมของปรากฏการณ์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในกระบวนการของมัน เรียกว่าเป็นเพียงสภาวธรรม ไม่เป็นตัวตนของใคร

นี้คือความเป็นจริงของกฎธรรมชาติซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเรื่อง "ไตรลักษณ์" เป็นหลักที่เด่นว่าสิ่งทั้งหลายนี้...

อนิจฺจํ ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับหาย มีความเปลี่ยนแปลง...

ทุกฺขํ คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อยู่ในภาวะขัดแย้ง ถ้าเราไปเกี่ยวข้องด้วยความอยาก มันก็ฝืนความปรารถนา แล้วก็...

อนตฺตา ไม่เป็นตัวตนของใครได้ ใครจะยึดถือครอบครองสั่งบังคับไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน หรือดำรงอยู่ตามสภาวะของมันบนฐานแห่งธรรมชาติมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ต้องศึกษา

พระพุทธเจ้าทรงตั้งหลักพระรัตนตรัยขึ้นมา หลักพระพุทธศาสนาตรงนี้สำคัญที่สุด เพราะมนุษย์ฝึกตนเอง และเมื่อฝึกแล้วประเสริฐสุด การที่ยกพระรัตนตรัยขึ้นมาตั้งเป็นหลัก เพราะความจริงข้อนี้คือ

(ก.) พระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบ โดยเป็นสรณะเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกว่า ตัวเรานี้เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนที่จะทรงฝึก พระองค์ก็เป็นมนุษย์อย่างพวกเรานี้ เราจึงมีศักยภาพที่จะฝึกให้ประเสริฐอย่างพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประเสริฐเลิศสูงสุด ตรัสรู้สัจธรรม มีพระคุณสมบัติสมบูรณ์ทุกประการเพราะได้ทรงฝึกดังที่เรียกว่าทรงบำเพ็ญบารมีมากมายจนเต็มสมบูรณ์ เราจึงตั้ง..."พุทธะ" ขึ้นมาเป็นแม่แบบว่า ดูสิ มนุษย์ผู้ฝึกดีถึงที่สุดแล้ว พัฒนาดีแล้ว มีปัญญารู้สัจธรรม บริสุทธิ์หลุดพ้น เป็นอิสระ อยู่เหนือโลกธรรม มีความสุข มีชีวิตที่ดีงาม มีคุณธรรม ความดีงามที่สมบูรณ์ เป็นที่พึ่งของชาวโลก เลิศประเสริฐขนาดนี้ พอระลึกได้อย่างนี้ก็เกิดศรัทธาที่เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีความหมายต่อไปอีกว่า เชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ เพราะฉะนั้นการที่ถือเอา พระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้น ความหมายอยู่ที่นี่ คือ

๑. ทำให้เกิดศรัทธาที่โยงตัวเราเข้าไปหาพระพุทธเจ้าว่า จากความเป็นมนุษย์

อย่างเรานี้ พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีฝึกฝนพระองค์จนเป็นพระพุทธเจ้า เราก็เป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน ถ้าเราฝึกตนจริงจังให้ถึงที่สุด เราก็จะเป็นอย่างพระองค์ได้ ทำให้เราเกิดความมั่นใจว่า เรามีศักยภาพที่จะฝึกให้เป็นอย่างพระพุทธเจ้าได้

๒. เตือนใจให้ระลึกถึงหน้าที่ของตนเองว่า เราเป็นมนุษย์ซึ่งจะดีเลิศประเสริฐได้ ด้วยการฝึกฝนพัฒนาตน การฝึกฝนพัฒนาตนเป็นหน้าที่แห่งชีวิตของเรา หรือ ของชีวิตที่ดี เราต้องฝึกศึกษาพัฒนาตนอยู่เสมอ

๓. ให้เกิดกำลังใจว่า การฝึกฝนพัฒนาตนนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงทำมาจนสำเร็จผลสมบูรณ์แล้ว พระองค์ทำได้ แสดงว่าเราก็สามารถทำได้ แม้การฝึกศึกษาบางครั้งจะยากมาก อาจทำให้เราย่อท้อ แต่เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าว่า พระองค์เคยประสบความยากลำบากมากกว่าเรานักหนา พระองค์ก็ก้าวฝ่าผ่านลุล่วงไปได้ เราก็จะเกิดกำลังใจที่จะฝึกฝนตนต่อไป

๔. ได้วิธีลัดจากประสบการณ์ของพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติลำบากยากเย็นยิ่ง ลองผิดลองถูก บำเพ็ญบารมีกว่าจะเป็นพุทธะได้ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงประมวลประสบการณ์ของพระองค์มาวางเป็นหลักสอนเราให้เข้าใจง่ายขึ้นเท่ากับบอกวิธีลัดให้เรา ซึ่งเราเอามาใช้ได้ทันที ไม่ต้องลำบากอย่างพระองค์

การระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะได้ประโยชน์ถึง ๔ ประการ เราจึงตั้งพระพุทธเจ้าเป็นองค์แรกของรัตนตรัย เป็นสรณะข้อที่ ๑

(ข.) เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นแม่แบบแล้ว ก็คิดจะฝึกศึกษาพัฒนาตนต้องรู้หลักรู้ความจริงของกฎธรรมชาติคือ ธรรมะ และต้องปฏิบัติตามธรรมนั้น ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงเป็นจุดเริ่มที่นำเราเข้าไปสู่ธรรมะ พูดง่ายๆ ว่า จากพุทธะโยงไปหา... "ธรรมะ" คือตัวความจริงของธรรมชาติที่มนุษย์ต้องรู้และนำมาใช้ปฏิบัติ

(ค.) การจะรู้ธรรมและปฏิบัติตามธรรมให้เป็นอย่างพระพุทธเจ้านั้น มนุษย์ทั่วไปไม่ได้ฝึกตนมามากมายถึงขั้นที่จะรู้และทำได้เองอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และไม่จำเป็นต้องฝึกถึงขนาดนั้น เพราะเรามีพระพุทธเจ้าที่ทรงรู้ธรรม รู้ทางและบอกวิธีให้แล้ว เราก็ฟังคำสอนจากพระองค์และปฏิบัติตามโดยถือเอาพระองค์เป็นแบบอย่างแม้พระองค์ปรินิพพานแล้ว เราก็ฟังคำสอนของพระองค์จากพระสงฆ์ที่รักษาสืบต่อคำสอนของพระองค์มาถึงพวกเรา ตามปกติมนุษย์ทั่วไปจะปฏิบัติธรรม ฝึกตนให้ก้าวหน้า

โดยลำพังตนเองได้ยาก ต้องอาศัยบุคคลและสภาพแวดล้อมต่างๆ ช่วยเกื้อหนุนได้ดีที่สุด คือ ชุมชนที่จัดตั้งไว้อย่างดี ที่เรียกว่า..."สังฆะ" ในชุมชนแห่งสังฆะ นอกจากมีผู้ได้ฟัง ได้รู้ ได้ฝึกปฏิบัติธรรมมาก่อน เช่น ครู อาจารย์ ที่จะเป็นกัลยาณมิตรช่วยแนะฝึกสอนเราแล้ว ระบบความเป็นอยู่ วิถีชีวิต การสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมชุมชน การจัดสรรสิ่งแวดล้อม บรรยากาศของชุมชน ทุกอย่างช่วยเกื้อหนุนให้เราฝึกตนก้าวไปในการรู้และปฏิบัติธรรมได้อย่างดีที่สุด เมื่อเราก้าวหน้าไปแล้วก็เป็นกัลยาณมิตรเกื้อหนุนผู้อื่นด้วย

อนึ่ง มนุษย์ถึงจะมีศักยภาพที่จะเป็นอย่างเดียวกับพระพุทธเจ้า แต่ระหว่างปฏิบัติเราจะมีพัฒนาการในระดับต่างๆ ไม่ใช่อยู่ ๆ ก็เป็นพุทธะได้ทันที มนุษย์ที่ปฏิบัติโดยมีพัฒนาการในระดับต่างๆ ก็รวมกันเป็นชุมชนที่ดีงาม ประเสริฐ คือ สังฆะ ถ้าเรียกตามภาษาปัจจุบันคือ..."สังคมอุดมคติ" ซึ่งมนุษย์ทุกคนควรมีส่วนอาศัยและร่วมสร้างชุมชนนี้ขึ้นมาให้ได้ ด้วยการฝึกพัฒนาตัวเองของแต่ละคนขึ้นไป

เพราะฉะนั้นหลักพระรัตนตรัยคือหลักอุดมคติที่เป็นจุดหมาย เป็นอุดมการณ์ เป็นหลักสำหรับชาวพุทธซึ่งต้องถือว่า

๑. เตือนใจระลึกถึงศักยภาพของตัวเองและปฏิบัติหน้าที่การพัฒนาตนเองให้เป็นอย่าง พุทธะ

๒. เตือนใจระลึกว่าการพัฒนาตนให้สำเร็จ ต้องรู้เข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักความจริงของกฎธรรมชาติ คือ ธรรมะ

๓. เตือนใจระลึกว่า เราแต่ละคนจะร่วมอาศัย ร่วมสร้างสังคมอุดมคติ ด้วยการมี/เป็นกัลยาณมิตรและเจริญงอกงามขึ้นในชุมชนแห่ง อารยชน หรืออริยบุคคล ที่เรียกว่า สังฆะ

นี่คือ หลักพระรัตนตรัย จะเห็นว่าทั้ง ๓ หลักโยงถึงกันหมด

แก่นแท้ของพุทธธรรม คือความหลุดพ้นพึ่งตนได้ ในสังคมของกัลยาณมิตร ผู้มีชีวิตที่เกื้อกูลกัน

ขอจบด้วยคำสรุปตามหัวข้อที่ตั้งไว้ให้ว่า...**"แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา"** นั้นมีอยู่ในพระสูตรหนึ่งชื่อว่า *มหาสาโรปมสูตร* ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องแก่นของพระพุทธศาสนาไว้ มีใจความตามพระสูตรนี้ว่า...ชีวิตที่ประเสริฐ (พรหมจริยะ) คือ

ตัวพระพุทธศาสนานี้ เปรียบได้กับต้นไม้ ซึ่งมีองค์ประกอบต่างๆ คือ

ลาภสักการะ เหมือนกิ่งใบ
ศีล เหมือนสะเก็ดไม้
สมาธิ เหมือนเปลือกไม้
ปัญญา เหมือนกับกระพี้ไม้
วิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นแก่น

ตรงนี้แหละ มาถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา คือ ความหลุดพ้นเป็นอิสระ เข้ากับหลักที่พูดสุดท้ายว่า จะต้องพัฒนาตนให้พึ่งตนเองได้ และเป็นอิสระ จนกระทั่งในที่สุดเป็นอิสระทางจิตใจและปัญญา เราพึ่งคนอื่น เช่น พึ่งพระพุทธเจ้า ก็เพื่อทำตัวเราให้พึ่งตนเองได้ พระพุทธเจ้าช่วยให้เราพึ่งตนเองได้นั่นเอง จุดหมายก็คือพึ่งตนเองได้เป็นอิสระ เพราะฉะนั้นหลักพุทธศาสนาจึงมาถึง แก่นแท้ที่สูงสุด คือวิมุตติ ความหลุดพ้น เป็นอิสระ แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ก็จบลงตรงนี้เอง

ตอนแรกเป็นอิสระทางพฤติกรรมซึ่งหมายถึงพฤติกรรมที่เป็นอิสระทางสังคม ทำอะไรๆ พูดอะไร ได้โดยไม่ถูกบังคับครอบงำ ข่มเหง แต่พร้อมกันนั้นก็ต้องเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากจิตใจที่เป็นอิสระจากกิเลส จึงจะเป็นอิสระจากการเบียดเบียนกันแท้จริง อิสรภาพที่แท้จึงไม่ใช่เป็นพฤติกรรม แต่เป็นภาวะทางจิตใจและปัญญา และอิสรภาพที่สมบูรณ์คืออิสรภาพทางปัญญา

ด้านพฤติกรรมนั้น ท่านไม่สอนให้เป็นอิสระแบบแยกต่างหากจากกัน หรือต่างคนต่างอยู่ แต่พฤติกรรมนั้นท่านมุ่งให้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ให้เกื้อหนุนกันด้วยวัตถุและเรี่ยวแรงกำลังเป็นต้น โดยรู้เท่าทันว่าวัตถุทรัพย์สินภายนอก รวมทั้งลาภสักการะทั้งหลาย เราต้องอาศัยแต่มันเป็นเพียงปัจจัยเกื้อหนุน เหมือนเป็นกิ่งใบ ไม่ใช่เป็นแต่แก่นสาร

ด้านพฤติกรรมเกี่ยวกับชีวิตภายนอกนี้ ให้เราเป็นที่พึ่งแก่คนอื่นได้ พร้อมกับเราต้องพึ่งคนอื่นด้วย ให้สังคมเป็นสังคมประเภทพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน โดยแต่ละคนก็มีอะไรให้คนอื่นได้พึ่งบ้าง ต่างก็เกื้อหนุน

กันให้สังคมอยู่ผาสุก และให้แต่ละคนมีโอกาสพัฒนายิ่งขึ้นไปในไตรสิกขา เพื่อให้แต่ละคนมีอิสรภาพที่พึ่งตนได้แท้จริงทางจิตใจและทางปัญญา อย่างนี้จึงจะเป็นสังคมที่ดี

ขอให้ดูวินัยของพระ คือ ชีวิตในสังฆะตามพุทธบัญญัติ จะเห็นชัดว่าเป็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงจัดวางเป็นแบบไว้ คือสังคมสงฆ์เป็นสังคมตัวอย่างแห่งการที่แต่ละคนพยายามพัฒนาตนให้มีอิสรภาพทาง จิตใจและปัญญา โดยที่ชีวิตทางด้านพฤติกรรมนั้นพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นการเกื้อหนุนกันให้ก้าวไป ไม่ใช่ช่วยให้เขาไม่ต้องทำแล้วคอยรอรับความช่วยเหลือ

คนที่มีอิสรภาพทางจิตใจและทางปัญญาเท่านั้น
จึงจะสร้างสรรค์สังคมอย่างนี้
และอยู่กันด้วยดีในสังคมอย่างนี้ได้ **

*** หัวใจพุทธศาสนา. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)*
//// ค้นหาจากเว็บไซต์

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ข้อความบั้นต้น.

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?”

คำตอบปุจฉาข้อนี้ ถ้าแลดูเผินๆ ก็อาจเห็นว่าน่าจะไม่ยากนัก, แต่มีคนสักกี่คน, นอกจากที่เปนพุทธศาสนะบัณฑิตแท้จริง, จะตอบได้โดยทันควัน? เข้าใจว่าคงจะมีน้อยทีเดียว. ผู้ที่เคยบวชเรียนแล้ว, และยังจำศัพท์แสงอะไรได้อยู่บ้าง, คงตอบว่า, ***“บัลลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ”***, ซึ่งสำหรับผู้ที่ไม่เคยเรียนและไม่รู้ศัพท์ก็เท่ากับไม่ได้รับตอบอะไรเลย. ถ้าจะตอบเสียว่า, “คือท่านปราบพญามารได้” ดังนี้, ยังจะเข้าทีกว่า, เพราะถึงจะไม่ให้ผลอย่างอื่นก็ยังพอทำให้ผู้ฟังนึกเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าต้องเปนผู้ที่อัศจรรย์ ผิดกว่าคนทั้งหลาย, น่านับถือ. การตอบโดยใช้ศัพท์ที่ผู้ฟังไม่เข้าใจอาจให้ผลร้ายได้อยู่, คือประการ ๑ ผู้ที่ไม่กระตือรือร้นใฝ่ใจในความรู้จริง ๆ, เมื่อได้รับคำตอบอันไม่เข้าใจเช่นนั้น, อาจจะนึกเสียว่าถึงหากจะซักต่อไปก็คงได้รับคำอธิบายอันเต็มไปด้วยภาษาที่ไม่เข้าใจอีก, นึกระอาเบื่อหน่าย,เลยระงับเสียไม่ถามต่อไป,

อีกประการ ๑ ผู้ที่ฟังอาจจะเปนคนชนิดเรียกว่า “คมในฝัก”, คือถึงแม้จะไม่เข้าใจอะไรก็แสร้งทำเปนเข้าใจ,เพราะเกรงว่าจะถูกเขานินทาว่ารู้ตื้น,ฉนั้นเปนอันไม่ขอคำอธิบายต่อ, ก็คงไม่รู้อยู่อย่างเดิมนั้นเอง. นอกจากนี้ยังอาจจะมีบุคคลอีกชนิดหนึ่ง, ซึ่งคิดเห็นไปว่าการที่ผู้ตอบต้องตอบยกศัพท์มาเช่นนั้น เปนเพราะผู้ตอบเองก็ไม่เข้าใจคำแปลแห่งศัพท์นั้นๆ, เปนแต่ได้เคยรู้ก็จำขึ้นใจไว้อย่างนั้นเอง, แล้วก็อาจจะเลยเกิดความดูแคลนและไม่เชื่อถือในความรู้ของผู้ตอบ,

ซึ่งเปนผลร้ายแก่กันทั้งสองฝ่าย. ข้าพเจ้ามารำพึงแล้วและเห็นเช่นข้างบนนี้, จึงได้ตกลงใจว่าจะพยายามตอบปุจฉาข้างบนนี้ด้วยภาษาอันใคร ๆ ก็อาจจะเข้าใจได้, ถ้าเปนผู้ที่ได้ศึกษาในทางวิชาสามัญแล้ว, และเปนผู้ที่ใฝ่ใจใคร่จะรู้ในทางพระพุทธ-

ศาสนาท่านผู้ที่เปนนักเทศน์หรือผู้ที่เคยฟังเทศน์มามากๆ แล้วเมื่อมาพบสำนวนโวหารที่ข้าพเจ้าใช้ในหนังสือนี้ผิดแผกไปจากสำนวนหนังสือเทศน์, ก็ขอได้โปรดกำหนดไว้ว่าข้าพเจ้าเปนเพียงคฤหัสถ์และแต่งหนังสือนี้สำหรับคนธรรมดาอ่านเท่านั้น,

ก็ถ้าแม้ว่าข้าพเจ้าจะต้องตอบปุจฉานั้นโดยย่อจะตอบว่ากระไรเล่า?

ข้าพเจ้าคงตอบว่า.

"พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เล็งเห็นความจริงอันประเสริฐสี่ประการ, ซึ่งเรียกว่าจัตุราริยสัจ."

นี่คงเปนคำตอบที่สั้นที่สุดที่ข้าพเจ้านึกออก, และซึ่งเห็นว่าเปนอันสรูปหัวข้อดีกว่าอย่างอื่น. ข้าพเจ้าก็รู้สึกอยู่ดีว่า คำตอบเท่านี้ยังไม่แจ่มแจ้งพอที่จะทำให้ผู้ถามเข้าใจได้ตลอดเลย; แต่อย่างน้อยข้าพเจ้าก็พอหวังได้ว่า คำตอบเช่นนั้นจะช่วยทำให้ผู้ที่อยากรู้จริงยังเกิดความปราถนาในความรู้ให้ยิ่งขึ้นอีก, แล้วและพยายามเสาะแสวงหาความรู้นั้นๆ.

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะมิได้มีเวลาอธิบายให้แก่ผู้ศึกษานั้นเอง, ผู้ที่ใคร่รู้ก็อาจไปค้นพบได้ในหนังสือบทเรียนธรรมะเล่มใดเล่ม ๑ ว่า "จัตุราริยสัจ" นั้น คืออะไรบ้าง, แล้วก็คงจะได้บังเกิดความรู้ส่วนมากหรือน้อยตามแต่ความฉลาดไหวพริบของผู้ค้นนั้นเอง. แต่ผู้ที่ใคร่วิชาเช่นนั้นอาจจะไม่รู้ว่าจะแสวงหาความรู้ที่ต้องการนั้นณแห่งใด, อาจจะต้องเที่ยวเสาะแสวงเสียเวลาอยู่บ้างก็เปนได้. เพื่อความสดวกแก่ผู้ใคร่ความรู้, แต่ยังมิรู้เบาะแสที่จะค้น, ข้าพเจ้าขอเก็บข้อความนั้นๆ มาแสดงไว้ในที่นี้, ด้วยภาษาง่าย ๆ.

ก่อนที่จะกล่าวถึงธรรมะอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้นั้น, ควรคำนึงดูก่อนว่า เหตุใดพระองค์จึงได้ทรงตรัสรู้เช่นนั้น. ถ้าถามคนสมัยโบราณคงตอบไปในทางปาฏิหารทั้งนั้น, คือว่าพระองค์เปนบุรุษที่อัศจรรย์ที่สุดในโลก; ได้ทรงรับเทวาอัญเชิญให้เสด็จลงมาเสวยพระชาติครั้งสุดท้ายในถิ่นมนุษแล้ว, ก็เสด็จมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนางสิริมหามายา, ผู้เปนพระอัครมเหษีของพระเจ้าสุทโธนะศากยะราช, ณ กรุงกบิลพัสดุ์, พอประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ก็ทรงพระดำเนินโดยลำพังได้ ๗ ก้าว, ทำให้เปนที่พิศวงแก่เทวดาและมนุษที่ชุมนุมอยู่ในสวนลุมพินีอันเปนที่ประสูติ, แม้แต่เมื่อยังทรงพระเยาว์, ยังมิได้ทรงศึกษาศิลปะศาสตร์เลย, ก็ได้ทรง

แสดงปรีชาสามารถยิ่งกว่าผู้ที่เปนครูบาอาจารย์,

เมื่อเสด็จออกบรรพชา ทรงม้าไปจากกรุงกบิลพัสดุ์ ก็มีเทวดาช้อนตีนม้าทั้ง ๔ ข้าง, มีพระอินทร์พระพรหมมากั้นฉัตร์และถือไตรครองและบาตร์โดยเสด็จ, เมื่อจะตรัสรู้ พญามารได้ยกทัพใหญ่ไปผจน, นางพระธรณีก็ขึ้นมาบิดน้ำไหลจากผม, ทำให้พญามารต้องพ่ายแพ้.

เรื่องปาฏิหารต่างๆ, เช่นที่ได้ยกมากล่าวไว้เปนตัวอย่างข้างบนนี้, ยังมีอีกมากมายเหลือที่จะกำหนดจดจำ.คนโบราณเมื่อได้ฟังเล่าถึงปาฏิหารต่างๆของพระพุทธเจ้าก็ยังเกิดความเลื่อมใสในพระองค์แล้ว,ไม่พักคำนึงต่อไปถึงข้อมหัศจรรย์อันใหญ่ยิ่งกว่าปาฏิหารทั้งปวงที่กวีใดๆ จะสามารถประดิษฐ์ขึ้นได้,

กล่าวคือความจริงในพระประพฤตติการของพระพุทธเจ้า.ฝ่ายบุคคลสมัยใหม่ก็มักเปนไปเสียตรงกันข้ามทีเดียว,คือบรรดาปาฏิหารทั้งหลายทั้งปวงจัดว่าเปนของเหลวไหล,ไม่ควรเชื่อถือเลย,แต่ก็หาได้มีสิ่งใดเข้าแทนที่ปาฏิหารที่ยกออกเปนของไม่ควรเชื่อเสียแล้วนั้นไม่, จึงตกลงเปนอันลอยคว้าง, และเลยชวนๆ จะไม่เชื่อในความอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าเสียด้วยซ้ำ.ที่แท้ถึงแม้ว่าจะตัดปาฏิหารอย่างที่คนโบราณชอบกล่าวถึงนั้นออกเสียแล้ว,

พระพุทธเจ้าของเราก็ยังเปนบุคคลที่เปนมหัศจรรย์ที่สุดในโลกอยู่นั่นเอง ในที่นี้ไม่ใช่ที่จะควรแสดงถึงพุทธประวัติโดยพิสดารฉนั้นข้าพเจ้าของดเสียไม่กล่าวถึง,นอกจากที่จำเปนสำหรับอธิบายกิจการบางอย่างเท่านั้น.ที่ข้าพเจ้ากล่าวว่าพระพุทธเจ้าของเราเปนบุคคลที่มหัศจรรย์นั้น เพราะเหตุว่าโดยพระชาติได้ทรงเปนขัตติยะ,คือชาตินักรบ,และความศึกษาอบรมก็เปนไปในทางยุทธศาสตร์และรัฐประศาสนะศาสตร์,

หรือกล่าวโดยย่อ, เตรียมพระองค์ไว้เปนผู้ครอบครองแผ่นดินสนองพระองค์พระราชบิดา.อีกประการ ๑, อาศัยเหตุที่ได้มีผู้รอบรู้ ในทางดูลักษณะของคนทำนายไว้แล้วว่า, ถ้าทรงคงครองฆราวาสวิสัยอยู่ก็จะได้เปนพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราช, หรือถ้าเสด็จออกบรรพชาก็จะได้ตรัสรู้เปนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า,พระราชบิดาจึงได้ทรงจัดให้ได้ทรงอภิเษกสมรสตั้งแต่เมื่อมีพระชนมายุเพียง ๑๖ พรรษา, อีกทั้งได้จัดสร้างปราสาทที่ประทับไว้อย่างวิจิตร์, บริบูรณด้วยศฤงคารบริวารยศ, มีคณานารีปฏิบัติ

แวดล้อมอยู่เสมอ, เสวยโลกียกามบริโภคทั้งกลางวันกลางคืน.

แต่ถึงกระนั้นพระองค์ยังทรงกระทำพระหฤทัยสละสิ่งที่ทำให้เพลิดเพลินทุกสถาน,ออกไปบรรพชาเพื่อทรงแสวงหาโลกุตตระสุข, อันทรงทราบแน่ในพระหฤทัยว่าเปนของประณีตกว่าโลกียสุข. จริงอยู่ผู้ที่สละฆราวาสวิสัยออกไปบรรพชาก็มีอยู่มาก, ทั้งในการโน้นและกาลหลังๆ ต่อมา, แต่จะมีผู้ใดเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าของเราหาได้ไม่,

เพราะการที่พระองค์เสด็จออกผนวชมิได้มีผู้ใดหรือสิ่งใดบังคับเช่นคนอื่นๆ โดยมาก. ผู้ที่บวชโดยมากมักเปนเพราะมีบุคคลที่เคารพนับถือและมีบุญคุณ, เช่นบิดามารดา เปนต้น, บังคับหรือแสดงความปราถนาให้บวชอย่าง ๑, เพราะการดำรงอยู่ในฆราวาสวิสัยไม่ได้รับความสุขสำราญเพียงพอ, บังเกิดความคับใจ, จึงออกไปบวชเสียนั้นอย่าง ๑; หรืออีกอย่าง ๑, ซึ่งอาจมีได้เหมือนกัน, คือได้ยินได้ฟังผู้อื่นกล่าวสรรเสริญความเปนสุขสำราญแห่งการบวช จึงบังเกิดความอยากบวชขึ้นมาบ้าง, ตามวิสัยของผู้มีอายุน้อยที่อยากลองอะไรแปลกๆ.

พระพุทธเจ้าของเรามิได้ตกอยู่ใน ๓ จำพวกนี้เลย,เพราะ

ประการที่ ๑ พระราชบิดามิได้ทรงมีความปราถนาเลยที่จะให้ทรงผนวช,

ประการที่ ๒ พระองค์ไม่น่าจะต้องมีข้อใดที่ทำให้ทรงเบื่อหน่ายในการที่อยู่เปนคฤหัสถ์,

ประการที่ ๓ ไม่ได้มีผู้ใดชักชวนให้ทรงเห็นควรลองออกไปทรงผนวช, และพระชนมายุของพระองค์มีถึง ๒๙ พรรษาแล้วเมื่อเสด็จออกทรงผนวช.

แต่เราจะควรเชื่อหรือไม่ว่า พระพุทธเจ้าไม่เคยทรงทราบเลยถึงความแก่, เจ็บ, และตาย, อันเปนกฎแห่งธรรมดา? ข้าพเจ้าเห็นว่าข้อนข้างไม่น่าเชื่อเช่นนั้น, และไม่น่าเชื่อว่าพระเจ้าสุทโธทนะหรือใครๆ จะนึกได้ว่าจะสามารถปิดมิให้ทรงทราบกฎแห่งธรรมดานั้นๆ, ถ้าหากจะเปนก็คงจะเพียงแต่ระวังมิให้กระทบพระเนตร์เข้าโดยมิทันรู้พระองค์, และอาจหวังอยู่ด้วยว่า ถึงแม้จะทรงทราบก็จะไม่สู้ทรงเอาพระหฤทัยใส่นัก โดยเหตุที่จะทรงมัวเพลิดเพลินอยู่ในสุขแห่งกามบริโภค. ฝ่ายพระพุทธเจ้าของเราทรงมีพระนิสัยใฝ่ในทางศึกษา, และเปนแน่นอนคงได้ทรงศึกษามากด้วย,

ดังมีพยานปรากฏอยู่ในที่ต่างๆ ว่าในทางธรรมะตามที่สอนกันโดยไสยศาสตร์

(คือศาสนาพราหมณ์) นั้น พระองค์ทรงทราบมากพอที่จะทรงโต้เถียงกับพราหมณ์ได้ โดยไม่ต้องแพ้. อันศาสนาพราหมณ์นั้นฤาก็เต็มไปด้วยคำสั่งสอน และลัทธิเนื่องด้วยความแก่, ความเจ็บ, และความตาย, เหตุไฉนพระพุทธเจ้าจะไม่ได้ทรงทราบถึงข้อความนั้นๆ.

ข้อควรกำหนดอีกอย่างหนึ่งมีอยู่คือ, ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าของเราดำรงพระชนม์อยู่นั้น, นอกจากศาสนาพราหมณ์อันเปนของโบราณประจำอยู่ในมัธยมประเทศ, ยังได้เกิดมีพวกถือลัทธิอีกจำพวก ๑ เรียกว่า "นิร์ครนถ์", ซึ่งยังมีอยู่ในมัธยมประเทศ (อินเดีย) จนทุกวันนี้, และซึ่งในสมัยนี้มักเรียกกันว่า "ไชนฺ" (Jain). นักบวชพวกนี้เปนผู้ถือลัทธิของศาสดาชื่อมหาวีระ,ผู้เปนลูกเจ้าเมืองย่อมๆแห่ง ๑, ซึ่งได้ศึกษาในทางไสยศาสตร์จนช่ำชองแล้ว, และบังเกิดความรู้สึกขึ้นว่า การเปนห่วงใยในโลกีย์กามบริโภคไม่เปนหนทางที่จะบัลลุถึงพระปรพรหมได้, จึงได้สละทรัพย์ศฤคารบ้านเรือนและครอบครัว, ออกบวชเปนโยคี, ใช้บังสุกุลจีวร, คือผ้าที่เขาสละแล้ว, เปนเครื่องนุ่งห่ม; บริโภคภัตตาหารแต่จำเพาะที่ขอทานเขาได้; และบำเพ็ญทุกกรกิริยา, ทรมานตนโดยวิธีต่างๆ, ด้วยความจงใจไม่ใยดีต่อร่างกายและความสุขแห่งร่าง, และหวังว่าเมื่อทำให้ร่างกายซุดโทรมไปสิ้นแล้ว ก็จะเหลือแต่มโนอันจะปลอดพ้นจากกายอันลามก, แล้วมโนอันบริสุทธิ์จะได้เข้าสู่พระปรพรหม, คือความสูญอย่างประเสริฐ, ไม่มีเวลาต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดต่อไปอีก.

ดังนี้ก็พอจะเห็นได้ว่า ความมุ่งหมายของมหาวีระนั้น มีคล้ายๆ ของพระพุทธ-เจ้า, คือมุ่งตัดความเพลิดเพลินในกามคุณารมย์, ซึ่งพวกพราหมณ์ไม่สอนให้ตัดเลย, เพราะตามลัทธิของพราหมณ์ถือกันว่า ชายใดไม่มีลูก เมื่อตายไปแล้วต้องไปตกนรกขุมหนึ่งซึ่งเรียกว่า "ปุตฺ", ลูกเปนผู้ช่วยให้พ่อพ้นจากนรกขุมนี้ได้ จึงเรียกว่า "ปุตฺร", ดังนี้. ลัทธินี้พวกพราหมณ์ถือเคร่ง, และสั่งสอนอยู่เสมอ, จนเกิดมีความเชื่อกันขึ้นว่าหญิงใดได้ยอมตนสมพาศกับพราหมณ์และมีลูก นับเปนบุญกิริยาอย่างหนึ่ง. มหาวีระและพระพุทธเจ้ามีความเห็นตรงกันว่า ลัทธิเช่นว่ามานี้ไม่เปนประโยชน์เกื้อกูลในทางสมาธิ, เปนเครื่องทำลายพรหมจรรย์, จึงห้ามเสียทีเดียว, และหวังว่าถ้ากำจัดสิ่งซึ่งเปนข้าศึกสำคัญต่อพรหมจรรย์ได้เสียแล้วจึงจะสามารถบำเพ็ญตะบะให้มีผลบัลลุถึงความสุขอันสูงสุดได้. แต่มหาวีระเข้าใจผิดคิดเห็นไปว่าจะสำเร็จความปราถนาใน

ทางดับสูญได้โดยวิธีกระทำทุกกรกิริยา,และมิหนำซ้ำพวกศิษย์ของเขายังดำเนิรไปแรงยิ่งกว่าศาสดา, คือเห็นว่าผู้ที่ตั้งใจมั่นเสียแล้วว่าจะไม่ไยดีต่อร่างกายไม่ควรมีความอายต่อไป, จึงเลยงดการนุ่งห่มเสียทีเดียว, เลยได้ชื่อว่า "ทิฆัมพร", แปลว่า "นุ่งฟ้า", หรือชาวเราเรียกกันว่า "ชีเปลือย", มหาวีระผู้เปนศาสดาของพวกนิร์ครนถ์ได้กำเหนิดก่อนพระพุทธเจ้าของเราหลายสิบปี, ฉนั้นเปนข้อควรเชื่อได้ว่าพระพุทธเจ้าคงจะได้เคยทรงทราบถึงลัทธิและกิจการของพวกนิร์ครนถ์อยู่แล้วแต่ก่อนเสด็จออกบรรพชา.

เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวมาถึงแค่นี้แล้ว บางทีจะมีผู้อยากถามขึ้นบ้างกระมังว่าถ้าฉนั้นพระพุทธเจ้าจะมีอะไรเหลือสำหรับตรัสรู้อีกเล่า? ขอตอบว่ายังมีเหลืออยู่มาก. ถึงหากเราจะรับเสียว่า,ธรรมะที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาก็มีปรากฏอยู่ทั้งในศาสนาพราหมณ์และในลัทธิของนิร์ครนถ์แล้วโดยมากก็ดี,แต่ข้อนี้ก็ยังหาทอนความอัศจรรย์แห่งศาสนะธรรมของพระพุทธเจ้าลงไม่. เปรียบเหมือนทัพพสัมภาระที่สำหรับประกอบขึ้นเปนรถยนตร์,ใครๆ ที่เปนช่างเหล็กก็อาจจะสร้างขึ้นได้อีกอย่าง ๑ หรือหลายอย่างตามแต่ความสามารถของตน,แต่ความจริงก็ยังมีอยู่ว่ารถยนตร์ "โรลล์สรอยซ" ก็มีแต่บริษัทเดียวเท่านั้นที่สร้างได้. ช่างทำรถยนตร์ก็มีถมไป, เหตุไฉนจึงสร้างรถยนตร์ไม่ให้ได้ดีเท่ารถยนตร์ "โรลล์สรอยซ" บ้างเล่า? ข้อนี้อุประมาฉันใด, ในส่วนทางลัทธิศาสนาก็ฉันนั้น.

ธรรมะที่ดีๆ, และที่ใครๆ ก็ยอมเห็นว่าดี, ก็มีอยู่เหมือนทัพพะสัมภาระ, แต่ไม่มีศาสดาใด "คุม" ทัพพะสัมภาระนั้นๆ ขึ้นเปนศาสนาอันน่าเลื่อมใส, น่านับถือ, และทำให้ผู้นับถือใจสบายได้เสมอเหมือนที่พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงประดิษฐานขึ้นเลย. ทั้งนี้เพราะศาสนาอื่นๆ ถึงแม้ได้รู้จักธรรมะต่างๆ อยู่แล้วก็ดี, แต่ยังขาดของสำคัญอะไรอยู่อัน ๑, จึงทำให้คำสั่งสอนของศาสดานั้นบกพร่องไป, ไม่มีดีถึงที่สุด. ศาสดาแลปาโมกข์ทั้งหลายก็ต่างคนต่างขวนขวายหาสิ่งที่ยังขาดอยู่นั้นทุกคน, แต่มิได้มีผู้ใดค้นพบเลย, พระพุทธเจ้าของเราสิได้ทรงค้นพบสิ่งที่ยังขาดอยู่นั้น, จึงได้พระนามว่า "สัมมาสัมพุทธโธ" "เปนผู้ตรัสรู้ชอบเอง", คือสอนพระองค์เองให้รู้, ปลุกพระองค์เองให้ตื่นขึ้นได้, ว่าด้วยการตรัสรู้

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นหาได้มีขึ้นลอยๆ มิได้. นับแต่พระองค์เสด็จออกบรรพชา, เมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา, ต่อเมื่อพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษาจึงได้

ตรัสรู้. ในระหว่าง ๖ ปีนั้น พระองค์ทรงพยายามเสาะแสวงหาทางที่จะสำเร็จตามพระหฤทัยมุ่งหมายนั้นด้วยพระอุตสาหะวิริยภาพอันแรงกล้า, หาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้เลย.

ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่าพระองค์มีพระหฤทัยบากบั่นอยู่ในทางที่จะหาความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงอันไม่มีผู้ใดจะโต้แย้งได้เลย. เพื่อพระประสงค์อันนั้นได้ทรงพระอุตสาหะศึกษาในสำนักครูบาอาจารย์ที่มหาชนในสมัยโน้นนิยมกันว่าเปนเลิศแล้ว, จนทรงเล็งเห็นว่าอาจารย์นั้นๆ ไม่มีอะไรที่จะสอนถวายได้อีกแล้ว; แต่ยังไม่พอพระหฤทัย. เพราะลัทธิของอาจารย์นั้นๆ ไม่ได้ตัดกามสุขัลลิกานุโยค, คือการฝักใฝ่ในกาม, ดังได้อธิบายมาแล้วข้างบนนี้. พระองค์เสด็จออกจากสำนักอาจารย์แล้ว, ไปประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา, ในแคว้นมคธ, อันเปนที่รมณียสถาน, มีธารน้ำใสอยู่ใกล้ๆ และมีไม้ใหญ่อันเปนที่อาศัยร่มได้, เหมาะแก่การที่จะเสด็จอยู่โดยสงัดไม่มีคนรบกวน.

เมื่อทรงเลือกที่ได้เหมาะแล้ว, จึงทรงบากบั่นลองบำเพ็ญตะบะโดยอาการต่างๆ ที่นิยมกันในสมัยโน้นว่าเปนของดี, มีทรงอดอาหารจนซูบผอมอย่างที่เรียกกันโดยศัพท์สามัญว่า “หนังหุ้มกระดูก”,และทรงทรมานพระองค์โดยวิธีต่างๆเปนต้น.การอดอาหารและทรมานต่างๆ เช่นกล่าวแล้วนั้น, ทรงเล็งเห็นว่าเปนอัตตะกิลมถานุโยค, คือการประกอบความเหน็จเหนื่อยแก่ตนเปล่าๆ,ไม่เปนประโยชน์เลย,เพราะทุกขเวทนาแห่งร่างกายอย่างมากเช่นนั้นกลับทำให้ใจมัวไปนึกถึงเสียแต่ในส่วนความไม่สบายและความเดือนร้อนหรือเมื่อยเจ็บ, ไม่สามารถกระทำใจให้แน่วแน่ในทางสมาธิ อันเปนขั้นต้นแห่งฌานทั้งปวง.

ส่วนทางตรงกันข้าม, ความเสวยกามบริโภคก็ได้ทรงทราบแน่ชัดแล้วว่าเปนข้าศึกแก่ความสงบ,เพราะเมื่อสิ่งใดทำให้เพลิดเพลินก็เปนเหมือนบ่วงอันคล้องและผูกมัดใจไว้ มิให้เจริญในทางสมาธิได้. เมื่อทรงเล็งเห็นชัดใน ๒ ข้อนี้แล้วจึงทรงเลือกดำเนิรในทางกลาง,และทางกลางนั้นเอง เปนทางที่นำพระองค์ไปสู่ความตรัสรู้ในที่สุด, จึงควรนับได้ว่า เมื่อทรงประสพทางกลางนั้นแลเปนขั้นที่ ๑ แห่งบรรไดอันนำพระพุทธเจ้าขึ้นไปถึงความตรัสรู้อันเปนขั้นที่สูงสุด

การที่พระพุทธเจ้าทรงงดบำเพ็ญทุกกรกิริยาได้ให้ผลทรงมีโอกาสได้สงบจริง

ยิ่งกว่าก่อนๆ, เพราะทำให้ต้องเสด็จอยู่โดยลำพังพระองค์. ก่อนนั้นขึ้นไปได้มีนักบวชห้ารูป, ที่เรียกนามว่า "ปัญจวัคคีย์" ปฏิบัติพระองค์อยู่.

จำเดิมแต่เมื่อพระองค์ได้เสด็จออกบรรพชา, นักบวชทั้งห้า, ผู้มีนามว่าโกณฑัญญะ ๑ วัปปะ ๑ ภัททิยะ ๑ มหานาม ๑ อัสสชิ ๑, ได้ออกบรรพชาและฝากตนอยู่กับพระพุทธเจ้า, เพราะนัยว่าได้ทราบคำทำนายอยู่แล้วว่า ถ้าพระองค์เสด็จออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้ธรรมะอันสูงสุด, จึงตั้งใจว่าเผื่อตรัสรู้แล้วจะได้ทรงสั่งสอนให้ตนได้รู้บ้าง.

ครั้นเมื่อเห็นพระพุทธเจ้าทรงงดการทรมานพระองค์และเริ่มเสวยอาหารแขง, มีข้าวสุกเปนต้น, พวกปัญจวัคคีย์สำคัญคิดเสียว่าพระองค์จะทรงหมดอุตสาหะที่จะบำเพ็ญต่อไปเสียแล้ว, จึงต่างเอาตนออกหากจากพระองค์ไป, พากันไปอยู่ณะป่าอิสีปะตนะมฤคทายวัน, กรุงพาราณสี.

ฝ่ายพระพุทธเจ้าคงประทับอยู่ณตำบลอุรุเวลา, และได้ทรงประสพความสงัดโดยบริบูรณ์, ทำให้สดวกแก่การทรงบำเพ็ญเพ่งเล็งหาธรรมะวิเศษต่อไปจนเปนผลสำเร็จได้ตรัสรู้ธรรมะวิเศษพอพระหฤทัยว่า "รู้แน่แล้ว," ในราตรีแห่งวิศาขบุรณมี, พระจันทร์เพ็ญเต็มดวงเสวยวิศาขนักษัตรฤกษ์, (คือวันเพ็ญเดือน ๖ ตามจันทรคตินิยมข้างไทยเรา), ในปีก่อนพุทธศก ๔๕.

เรื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, ตามที่ผู้แก่ผู้เฒ่าชอบเล่าสอนบุตร์หลาน, เปนเรื่องที่กล่าวไปในทางสำแดงอิทธิปาฏิหารต่างๆ ของพระพุทธเจ้า, จึงทำให้คนชั้นหลังนี้มักพากันเห็นไปว่าเปนเรื่องเหลวไหลเสียทั้งสิ้น. แต่ที่จริงถ้าใคร่ครวญดูสักเล็กน้อยก็อาจจะแลเห็นได้ว่า เรื่องแสดงปาฏิหารต่างๆ ของพระพุทธเจ้านั้น, พระอรรถกถาจารย์ท่านได้แต่งขึ้นไว้สำหรับเปนแต่ถ้อยคำอุปรมา, เช่นเดียวกับจินตะกวีแต่งชมวีระบุรุษหรือนารีอันงามฉนั้นเอง.

เช่นเมื่อเราอ่านในกวีนิพนธ์ว่า นางคนใดคน ๑ ตาเปนดาว, ผิวเปนดอกมลิ, ผมเปนฟ้าในเวลากลางคืน, แขนเปนงวงช้าง, ดังนี้เปนต้น, เราก็มิได้นึกเชื่อเลยว่านางนั้นจะเปนเช่นนั้นได้จริงๆ, เราเข้าใจได้ดีทีเดียวว่าผู้แต่งเขาตั้งใจเพียงแต่เปรียบส่วนต่างๆ ในตัวนางนั้นกับสิ่งของนั้นๆ เท่านั้น, และเพราะเข้าใจอยู่ดีเช่นนั้นแล้วเราก็หากล่าวติไม่ว่ากวีผู้นั้นแต่งอะไรไม่เห็นน่าเชื่อ. ในเรื่องปาฏิหารของพระพุทธเจ้าเราก็ควรทำใจ

เสียบ้างเหมือนกัน, ว่าท่านพระโบราณาจารย์ได้รจนาข้อความนั้นๆ ขึ้นเสมอเปนข้ออุปะมาอย่างเดียวกับจินตะกวีนั้นเอง.

เช่นในเรื่องตอนตรัสรู้มีข้อความกล่าวถึงพญามารว่าเกรงพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ธรรมะวิเศษแล้วก็จะหลุดพ้นไปเสียจากอำนาจของตน,จึงยกทัพใหญ่ไปยังตำบลอุรุเวลา, ต้อนพลเข้าผจนและใสช้างคีรีเมขล์ซึ่งตนขี่เข้าไปยังพระพุทธเจ้า, ซึ่งประทับอยู่ภายใต้ต้นโพธิ์,

พระพุทธเจ้าก็ทรงชำนะพญามารและบริวารทั้งปวงโดยธรรมวิธี คือเสี่ยงพระบารมีทั้ง ๑๐ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา. ถ้าใคร่ครวญดูก็อาจจะพอเห็นได้ว่า พญามารนั้นท่านคงไม่ได้มุ่งกล่าวถึงยักษ์ตนใดตน ๑, เปนแต่ท่านมุ่งกล่าวว่า กิเลสกามเปรียบด้วยพญามาร, และกิเลสอื่นๆ เปนเสนามาร, กิเลสเหล่านี้เกิดขึ้นในพระหฤทัยแห่งพระพุทธเจ้า, ทำให้ทรงหวลรำลึกถึงความเสวยสุขสมบัติในอดีตกาล, ดุจดังพญามารและเสนายกมาผจน. วิธีที่จะข่มพระหฤทัยมิให้นึกมากไปในทางกิเลสนั้นๆ ก็คือทรงรำลึกถึงพระบารมีทั้ง ๑๐ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาแล้ว, ทำให้พระหฤทัยหนักแน่น, หักห้ามพระหฤทัยมิให้หวลคิดถึงความหลังได้โดยเด็ดขาด, จึงเรียกว่าทรงเสี่ยงพระบารมีทั้ง ๑๐ สู้มาร

บารมี ๑๐ ที่กล่าวถึงนี้, สรูปโดยย่อคือ ทาน ๑ ศีล ๑ เนกขัม ๑ ปัญญา ๑ วิริยะ ๑ ขันติ ๑ สัจจะ ๑ อธิษฐาน ๑ เมตตา ๑ อุเบกขา ๑ ทานและศีลไม่จำต้องอธิบาย, เพราะโดยมากก็รู้กันอยู่แล้ว,

เนกขัมแปลว่าออกจากกาม,สละทรัพย์สมบัติและครอบครัวและความสุขทุกอย่างในทางคฤหัสถ์, ออกบรรพชา, ปัญญาคือความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้, เช่นรู้ดีรู้ชั่ว, รู้บุญรู้บาปเปนต้น, วิริยะคือความเพียรบากบั่นในทางที่เปนคุณเปนประโยชน์; สัจจะคือความซื่อตรงและจริงใจ, หรือการมุ่งแสวงหาความจริง, อธิษฐานได้แก่ความตั้งใจมั่น,เมตตาเปนของเข้าใจง่ายอยู่แล้ว,ไม่ต้องอธิบาย;อุเบกขาคือความเฉย,อธิบายว่าในเมื่อจะช่วยยินดีในลาภหรือความสุขของเขาไม่ได้ก็ไม่ยินร้าย,เปนแต่ตั้งตนไว้เฉยๆ,เช่นเมื่อเห็นเขาจับผู้ร้ายไปถ้าแม้จะยินดีด้วยกับฝ่ายผู้จับก็ต้องสำแดงใจร้ายต่อผู้ถูกจับ, ควรทำใจเฉยๆ เสียได้เปนดี. ตามที่ได้กล่าวอธิบายถึงทศบารมีโดยย่อๆ ข้างบนนี้, เปนคำอธิบายสำหรับทั่วๆ ไป. ถ้าจะกล่าวถึงสำหรับพระพุทธเจ้าโดยจำเพาะ ควรอธิบาย

ตามข้อความอันปรากฏในธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒, ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ดังต่อไปนี้

"พระองค์น้อมพระชนม์เพื่อประโยชน์แก่คนมากด้วยพระเมตตา, จัดเปนพระทานบารมีและพระเมตตาบารมี;เสด็จออกมหาพิเณษกรม,จัดเปนพระเนกขัมมบารมี, ทรงสำรวมในศีลสมควรแก่เปนบรรพชิต,จัดเปนพระศีลบารมี,ทรงบำเพ็ญเพียรและทรงอดทนต่อความลำบากยากเข็ญ, จัดเปนพระวิริยะแลพระขันติบารมี, ทรงตั้งพระหฤทัยมั่นในปฏิปทา, ตั้งพระหฤทัยมั่นจริงๆ เพื่อแสวงหาความจริง, จัดเปนพระอธิษฐานบารมีและพระสัจจะบารมี, ทรงรักษาพระหฤทัยคงที่ไม่ให้วิการเพราะยินดียินร้าย, จัดเปนพระอุเบกขาบารมี, พระปรีชาทำพระองค์ให้เปนผู้ตื่น, รู้เท่าถึงกาล, และอาจเล็งเห็นก้าวหน้าไม่งมงาย, นำพระองค์หลีกจากกิริยาอันมิใช่ ทางดำเนิรในปฏิปทาอันเปนทางตลอดถึงได้บัลลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ, จัดเปนพระปัญญาบารมี."

บารมีทั้ง ๑๐ นี้ ตามตำรับโบราณท่านกล่าวว่าพระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญเปนลำดับหลายพระชาติ, จนบริบูรณทั้ง ๑๐ ประการแล้วเมื่อใด, เมื่อนั้นจึงจะได้ตรัสรู้เปนพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. ในข้อนี้ก็อีก, น่าจะสันนิษฐานว่าท่านมุ่งหมายเปนคำเปรียบ, คือบารมีบางอย่าง อาจบำเพ็ญได้โดยบริบูรณแม้เมื่อยังเปนคฤหัสถ์, แต่บารมีบางอย่างจะบำเพ็ญได้บริบูรณต่อเมื่อได้ออกบวชแล้ว. ที่น่าสันนิษฐานเช่นนี้ เพราะตามทางไสยศาสตร์ถือว่าผู้ที่บวชแล้วเท่านั้นจึงจะควรได้ชื่อว่า "ทวิชะ" ผู้เกิดสองหน, คือกำเนิดจากครรภ์มารดาหน ๑ กำเนิดเมื่อบรรพชาอีกหน ๑, ดังนี้ผู้ที่ยังมิได้บวชคงเรียกว่ายังอยู่ในชาติที่ ๑, ต่อบวชแล้วจึงถึงชาติที่ ๒. การบำเพ็ญบารมีต่างๆ อาจทำได้บ้างในชาติที่ ๑, แต่ต้องได้ "กำเนิด" ในชาติที่ ๒ เสียก่อนจึงจะสามารถบำเพ็ญได้โดยบริบูรณทั้ง ๑๐ ประการ.

ส่วนพระพุทธเจ้าของเราอย่างไรๆในเมื่อยังมิได้เสด็จออกบรรพชาก็จะคงต้องได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีอยู่หลายประการแล้ว,เพราะพระองค์เปนเจ้านายและพระราชบิดาทรงเตรียมไว้ให้ได้ทรงเปนมหากษัตร์ตามคำทำนายของฤษี,ฉนั้นอย่างไรๆ ก็คงจะได้ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมอยู่แล้วโดยปกติ. ธรรมะ ๑๐ ประการที่กล่าวที่นี้ เปนธรรมะสำหรับผู้เปนเจ้าเปนใหญ่ต้องประพฤติ, จึงได้ชื่อว่า "ทศพิธราชธรรม." ซึ่งท่านได้ผูกเปนคาถาไว้, เพื่อให้จำง่าย, ดังต่อไปนี้:-

"ทานํ สีลํ ปริจาคํ อาชฺชวํ มทฺทวํ ตปํ
"อโกธํ อวิหึสญฺจ ขนฺติญฺจ อวิโรธนํ."

อธิบายโดยย่อๆ, (๑) *ทานํ,* คือการให้ทรัพย์แก่คนที่ไร้ทรัพย์, และที่ควรอนุเคราะห์, (๒) *สีลํ,* คือการรักษาความสุจริตในไตรทวาร, ได้แก่การรักษาศีล ๕ เปนนิตย์เปนต้น; (๓) *ปริจาคํ,* คือการสละทรัพย์เพื่อทำประโยชน์แก่พระศาสนา, เช่นสร้างวัด, อุโบสถ, วิหาร, การเปรียญ, ฯลฯ, หรือเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก, เช่นสร้างโรงพยาบาล, โรงเรียน, ถนน, สพาน, เปนต้น; (๔) *อาชฺชวํ,* คือซื่อตรงและรักษาความสัตย์; (๕) *มทฺทวํ,* คือความไม่จองหอง, ไม่ถือตัว, รู้จักเคารพนบนอบต่อวุฒิบุคคล (คือผู้มีกำเนิดสูง, มีอายุมาก, และมีคุณความดี); (๖) *ตปํ,* คือบำเพ็ญกรรมเผากิเลส, มีถือศีล ๘ ทุกๆ วันพระเปนต้น; (๗) *อโกธํ,* คือไม่ทำให้ผู้อื่นต้องเดือดร้อนเพราะความกราดเกรี้ยว; (๖) *อวิหึสํ,* คือไม่ประพฤติการใดที่เปนไปในทางเบียดเบียฬผู้อื่น; (๙) *ขนฺตึ,* คือความอดกลั้น, ทนต่อความโกรธและความให้ร้ายของผู้อื่น, ไม่กระทำตอบแทนแก้แค้น ; (๑๐) *อวิโรธนํ,* คือไม่ประพฤตินอกทำนองคลองศาสนะธรรมหรือนิติธรรม.

เมื่อเทียบกันดูกับบารมี ๑๐ ก็จะเห็นว่ามีตรงกันอยู่แล้วสามข้อ, คือทาน ๑ ศีล ๑ ขันติ ๑. นอกจากนี้ก็สงเคราะห์เข้าในบารมีอื่นๆ อีกได้. คือบริจาคสงเคราะห์เข้าในทานบารมี; อาชชวะสงเคราะห์เข้าในสัจจะบารมี; มัททวะสงเคราะห์เข้าในศีลบารมี; ตะปะสงเคราะห์เข้าในวิริยะบารมีและอธิฐานบารมี; อโกธะ สงเคราะห์เข้าในขันติบารมี; อวิหึสะสงเคราะห์เข้าในเมตตาบารมี; และอวิโรธนะสงเคราะห์เข้าในอุเบกขาบารมี.

ดังนี้ก็จะเห็นได้ว่า ผู้ใดบำเพ็ญทศพิธราชธรรมก็ชื่อว่าบำเพ็ญบารมี ๘ อย่างใน ๑๐แล้ว, ยังคงขาดแต่เนกขัมกับปัญญา. พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี๘ ประการ แม้เมื่อยังมิได้เสด็จออกบรรพชา; ครั้นเมื่อตกลงพระหฤทัยเสด็จออกบรรพชาจึงทรงบำเพ็ญเนกขัมมะบารมีอย่างยิ่งยวด, แล้วและทรงบำเพ็ญพระบารมีอื่นๆ ให้ถึงขั้นสูงยิ่งขึ้นเปนลำดับ, จนในที่สุดได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษ, เปนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

กิจการบั้นท้ายในการตรัสรู้นั้น พระโบราณาจารย์ฝ่ายมัชฌิมนิกายท่านแสดงไว้ว่า ทรงเจริญสมถะภาวะนาทำจิตให้เปนสมาธิ, คือแน่วแน่บริสุทธิ์, ปราศจากอุปกิเลส คืออารมณ์เครื่องเศร้าหมอง, ทรงบำเพ็ญฌานโดยลำดับ, จนตัวปัญญา ๓

ประการได้บังเกิดขึ้นในยามทั้งสามแห่งราตรีตามลำดับกัน. เพื่อช่วยความเข้าใจของผู้ใฝ่ความรู้ ขออธิบายถึงฌานทั้งสี่อันเปนเหมือนขั้นบรรไดดำเนิรบัลลุถึงปัญญา (หรือญาณ) ทั้งสาม, ด้วยภาษาง่าย ๆ.

ฌานคือการเพ่งอารมณ์จนในแน่วเปนสมาธิแท้จริง,ไม่วอกแวก,บังคับใจให้นึกแต่จำเพาะที่มุ่งนึก. ฌานนั้นจัดเปน ๔ ชั้น, เรียกชื่อตามลำดับแห่งความประณีต. ปฐมฌานมีองค์ ๕, คือ (๑) ยังมีตรึก, เรียกว่าวิตก, (๒) ยังมีตรอง, เรียกว่า วิจาร, เหมือนอารมณ์ของคนสามัญ, แต่ไม่ประกอบด้วยกิเลสกามและอกุศลธรรม; มี (๓) ปีติ, คือความอิ่มใจ,และ (๔) สุข, คือความสบายใจ, เกิดแต่วิเวก คือ ความเงียบ; กับประกอบด้วย (๕) เอกัคคะตา, คือจิตอันมีอารมณ์เปนหนึ่งลงไป, นึกแน่วอยู่ได้ในสิ่งเดียว, ไม่นึกโน่นนึกนี่กลับไปกลับมา. ทุติยะฌาน มีองค์ ๓, คือละวิตกและวิจารเสียได้, คงเหลือแต่ปีติ, สุข, และเอกัคคะตา. ตติยฌาน มีองค์ ๒, คือละปีติเสียได้, คงเหลือแต่สุขกับเอกัคคะตา. จตุตถะฌาน มีองค์ ๒ เหมือนกัน, คือละสุขเสียได้กลายเปนอุเบกขา, กับเอกัคคะตา.

ปัญญา ๓ ประการที่ว่าได้เกิดขึ้นในพระหฤทัยพระพุทธเจ้าในยามทั้งสามเปนลำดับนั้น,ท่านบ่งไว้ว่า ในยามที่ ๑ บังเกิด “ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ”, แปลว่าความรู้เปนเครื่องระลึกได้ถึงขันธ์ที่อาศัยอยู่ก่อน,หรือกล่าวว่าระลึกชาติหนหลังของตนได้.

ในยามที่ ๒ บังเกิด “จตูปปาตญาณ”, แปลว่าความรู้ในจุติและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย, คืออาการรู้สัตว์ทั้งหลายอันดีเลวต่างกันว่าเปนด้วยอำนาจกรรม, หรืออีกนัย ๑ เรียกว่า “ทิพฺพจกฺขุญาณ”, แปลว่าความรู้ดุจดวงตาทิพย์.

ในยามที่ ๓ บังเกิด “อาสวกฺขยญาณ”, แปลว่าความรู้เปนเหตุสิ้นอาสวะ, คือเครื่องเสร้าหมองอันหมักหมมอยู่ในจิตตะสันดาน; อธิบายต่อไปว่า กำหนดรู้ขันธ์พร้อมทั้งอาการ, โดยความเปนเหตุและเปนผล เนื่องต่อกันไป (เรียกว่า “ปฏิจฺจสมุปฺปาท”), จบลงด้วยอริยสัจ,

และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงรู้เห็นอย่างนี้แล้ว จิตก็พ้นจากความเสร้าหมองทั้งปวง, ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน, ไม่เปนห่วงในโลกียะสุขอันเปนสุขไม่แท้จริงและไม่ประณีต.

อริยสัจ ๔ ประการ

ธรรมะวิเศษที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วและได้ทรงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม เรียกว่าอริยสัจ, คือความจริงอย่างสูง, มีอยู่ ๔ ประการ, คือ (๑) ทุกข์; (๒) ทุกขสมุทัย, แปลว่าเหตุเกิดแห่งทุกข์: (๓) ทุกขนิโรธ, แปลว่าความดับแห่งทุกข์; (๔) ทุกขนิโรธคามินิปฏิปทา, แปลว่าทางดำเนิรถึงความดับทุกข์; หรือเรียกโดยย่อว่า "ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, มรรค." จะขออธิบายตามเค้าประถมเทศนาของพระพุทธเจ้า, ที่มีนามว่า "ธรรมจักร์", แต่จะเก็บเอาแต่จำเพาะข้อความอันแสดงด้วยจัตุราริยสัจมาแสดงในที่นี้, ประกอบด้วยคำอธิบายโดยอัตตโนมัติของข้าพเจ้าเองบ้าง.

๑. ทุกขะอริยสัจ. พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ความเกิดก็เปนทุกข์, ความแก่ก็เปนทุกข์, ความตายก็เปนทุกข์; ความโศก, ความร่ำไรรำพัน, ความเจ็บกาย, ความเสียใจ, ความคับแค้นใจก็เปนทุกข์; ความประสพด้วยสิ่งที่ไม่เปนที่รักทั้งหลายก็ เปนทุกข์; ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักทั้งหลายก็เปนทุกข์; ปรารถนาอันใดแม้ไม่ได้ดังปรารถนานั้นแล้วก็เปนทุกข์. กล่าวโดยย่ออุปาทานขันธ์ ๕ เปนทุกข์.

คนโดยมากเมื่อแจงสิ่งที่เปนทุกข์ให้ฟังก็มักจะเข้าใจทั้งหมด, เว้นเสียแต่ข้อที่ว่าความเกิดเปนทุกข์นั้นแหละมักมีคนฉงนอยู่บ้าง. แต่แท้จริงไม่ควรฉงนเลย, และถ้าใช้สมองตรองดูหน่อยก็จะแลเห็นได้ว่าเปนทุกข์, คือประการ ๑ อาการที่คนเราเกิดจากครรภ์มารดานั้นเองมิใช่เปนไปด้วยความสดวก, ย่อมมีความลำบากยากเข็ญเปนอเนกประการ, แต่ว่าตัวเราจำความทุกข์ที่ได้รับในเวลานั้นไม่ได้จึงลืมไปว่าเปนทุกข์; อีกประการ ๑, ถ้าจะกล่าวให้ประณีตหน่อย, ควรคิดดูให้ดีว่า ถ้าเรามิได้เกิดมาก่อนแล้วก็จะไม่ต้องแก่, ไม่ต้องเจ็บ, ไม่ต้องตาย, ไม่ต้องประสพอารมณ์ต่างๆที่ทำให้เปนทุกข์. ความกำเนิดนั่นเทียวเปนทุกข์ชนิดที่ ๑ ที่เราต้องประสพในชีวิต; เมื่อได้เกิดมาแล้วจึงได้บังเกิดมีความยึดถือและเปนห่วงในเบ็ญจขันธ์, ซึ่งแต่ละอันๆ ล้วนเปนทุกข์ทั้งนั้น.

๒. ทุกขะสมุทัยอริยสัจ. พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ตัณหา, คือความทยานอยากอันใดทำความเกิดอีก, เปนไปกับกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน, เพลินยิ่งในอารมณ์นั้นๆ ตัณหานี้เปนอย่างไร? กามตัณหา อย่าง ๑ ภวตัณหา อย่าง ๑ วิภวตัณหา อย่าง ๑.

อธิบายว่า ตัณหาคือความอยากได้หรืออยาก พ้นอย่างรุนแรง, ทยาน, ดิ้นรนขวนขวายในทางให้ได้สมอยาก. กามตัณหา คือความอยากได้คน, หรือของ, หรือความสุขสมบูรณและความพอใจตัว, ซึ่งยังไม่ได้, และความหมกมุ่นมัวเมาอยู่ในสิ่งนั้นๆ ที่ตนได้แล้ว. ภวตัณหา คือความอยากคงอยู่ในภพที่เกิด ด้วยอำนาจความอาลัย, และความอยากเกิดในภพที่ปรารถนาต่อไป. ความอยากเปนนั่นเปนนี่ก็สงเคราะห์เข้าในประเภทนี้ด้วย. วิภวตัณหา คือความอยากไม่เปนอยู่ในภพที่เกิด, อยากตายเสีย, เพราะเบื่อหน่าย, และความอยากดับสูญไม่เกิดในภพนั้นๆอีก. ความไม่อยากเปนนั่นเปนนี่สงเคราะห์เข้าในประเภทนี้ด้วย.

๓. ทุกขะนิโรธอริยสัจ. พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่าความดับโดยไม่ติดย้อมอยู่ได้, โดยไม่เหลือแห่งตัณหา, คือความสละตัณหา, ความวางตัณหา, ความปล่อยตัณหา.

อธิบายว่า เมื่อรู้แล้วว่าตัณหาเปนเหตุแห่งทุกข์ก็ต้องคิดดับตัณหาเสียให้สิ้นเชิงจึงจะดับทุกข์ได้.

๔. ทุกขะนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ. พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ทางมีเปนองค์แปด เครื่องไปพ้นจากกิเลสอันเปนข้าศึก, กล่าวคือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ.

ทางมีองค์แปดที่กล่าวในที่นี้เรียกตามศัพท์ภาษามคธว่า *“อฏฺธงฺคิกมคฺค”* (เขียนแผลงอย่างอักขรวิธีไทยว่า “อัฏฐังคิกะมัคค์”). หรือตามศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า *“อษฺฏางฺคิกมรฺค”* (เขียนแผลงอย่างอักขรวิธีไทยว่า “อัษฎางคิกะมรรค”), มีอธิบายแจงออกไปดังต่อไปนี้:-

๑. สัมมาทิฏฐิ, แปลว่าความเห็นชอบ, โดยตรงได้แก่ความเห็นถูกต้องตามคลองธรรมทุกประการ; โดยอรรถได้แก่ความเห็นว่าผลดีและร้ายย่อมเกิดแต่กรรม, คือเราทำดีจึงได้จะได้ดี, ทำชั่วจึงจะได้ร้าย. มีคนอยู่บางคนคิดเห็นไปเสียว่า การทำดีทำชั่วหากจะมีผลก็แต่เมื่อมีผู้รู้เห็นเท่านั้น, ฉนั้นถ้าทำชั่วแล้วและปิดบังมิให้ผู้อื่นรู้ได้ ก็เชื่อว่าอาจได้ผลดี, หรืออย่างน้อยก็ไม่ได้รับผลร้าย; และตรงกันข้าม, ถึงจะทำดีสักปานใดก็ตาม แต่ผู้มีอำนาจวาศนาไม่รู้ไม่เห็น, หรือไม่ชอบตน, ก็อาจไร้บำเหน็จบำนาญได้.

คนชนิดนั้นนับว่าเปนผู้มีความเห็นผิดโดยแท้.

๒. สัมมาสังกัปปะ, แปลว่าดำริห์ชอบ, คือไม่ดำริห์แส่หาความสุขสำราญและเพลิดเพลินในทางที่ผิด, ไม่ดำริห์เนื่องด้วยการผูกพยาบาท.

๓. สัมมาวาจา, แปลว่าวาจาชอบ, ได้แก่ วจีสุจริต ๔ ประการ, คือไม่พูดปด ๑ ไม่พูดส่อเสียด ๑ ไม่พูดหยาบ ๑ ไม่พูดเหลวไหล ๑. บรรดาการพูดไม่ตรงกับความจริงทุกสถาน จัดว่าเปน "มุสาวาท"; การพูดยุยงบุคคล ๒ ฝ่ายหรือกว่านั้นให้แตกสามัคคีกัน, ให้ระหองระแหงผิดใจกัน, ให้ระแวงแก่กัน, จัดว่าเปน "ปิสุณาวาท"; การด่าเขา, การสบถ, ตลอดจนถึงการกล่าวแดกดัน, ประชด, และนินทา จัดว่าเปน "ผรุสวาท"; การพูดเหลวไหลไม่เปนแก่นสาร จัดเปน "สัมผัปปลาวาท". การกล่าวยอจนไม่เปนชิ้นจัดว่าเปนการพูดเหลวไหล, หรืออาจเปนถึงมุสาวาทด้วยก็ได้.

๔. สัมมากัมมันตะ, แปลว่าการงานชอบ, ได้แก่กายสุจริต ๓ ประการ, คือไม่ฆ่าสัตว์ ๑ ไม่ลักทรัพย์ ๑ ไม่ประพฤติผิดในกาม ๑. เรื่องไม่ฆ่าสัตว์เปนปัญหาอันเคยมีมาแม้แต่ในเมื่อครั้งพุทธกาล, คือมักมีผู้อวดฉลาดชอบตั้งกระทู้ถามว่า เมื่อไม่ฆ่าสัตว์ละก็จะได้อะไรเปนอาหารเล่า? ยังมีอีกจำพวก ๑ ซึ่งมีความปรารถนาจะใคร่ให้ดียิ่ง, ถึงแก่แสดงความเห็นว่า, เพื่อสนับสนุนข้อห้ามมิให้ฆ่าสัตว์นี้, ควรห้ามการบริโภคเนื้อสัตว์เสียเด็ดขาดทีเดียว. เทวทัตที่แตกออกไปจากคณพุทธสาวกก็เพราะเหตุมีทิฏฐิเช่นนี้อย่าง ๑. ข้าพเจ้าเห็นว่าแท้จริงในเรื่องห้ามฆ่าสัตว์นี้คนโดยมากจะยังมิใคร่เข้าใจนักว่าพระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายอย่างไร.

ส่วนข้อที่ว่าพระเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายทำให้ทรงห้ามเช่นนั้น ย่อมเปนข้อที่เห็นได้โดยง่ายๆ, และคงไม่ผิดด้วย,แต่ยังหาเข้าใจลึกซึ้งเพียงพอไม่ข้าพเจ้าเข้าใจว่าทรงมุ่งถึงการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญเส้นเทวดาตามธรรมเนียมของพราหมณ์ มากกว่าการฆ่าสัตว์เพื่อเปนภักษาหารแก่มนุษ.

การฆ่าสัตว์เส้นเทวดาทำให้สัตว์ที่ทำคุณประโยชน์แก่มนุษถูกปลงชีวิตเสียมากมายโดยไร้ผลดีด้วยประการทั้งปวง, และถ้านึกไปก็ไม่น่าจะคิดเลยว่าเทวดาจะชอบให้เขาฆ่าสัตว์บูชาเช่นนั้น. ส่วนการกินเนื้อสัตว์เปนของเนื่องด้วยกฎแห่งธรรมดาอย่าง ๑, ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงทราบอยู่ว่ายากที่จะยกเลิกเสียได้, จึงทรงบัญญัติไว้แต่เพียงว่าไม่ให้ลงมือฆ่าสัตว์เองเท่านั้น, หาได้ทรงห้ามการกินเนื้อสัตว์ไม่.

การฉ้อโกงทุกสถาน, เช่นรับฝากหรือเปนผู้รักษาทรัพย์ของผู้อื่นเอาทรัพย์ไปใช้เสียเอง, ทำเงินและธนบัตร์ปลอมหรือเขียนใบสั่งจ่ายปลอม, และการล่อลวงให้เขาเข้าทุนทำการค้าขายแล้วและเอาเงินนั้นไปใช้เปนประโยชน์ของตนเองเสีย จัดว่าเปนอทินนาทาน. ส่วนความประพฤติผิดในกามนั้น หมายความไม่จำเพาะแต่ทำชู้กับเมียของผู้อื่น, ถึงการลอบทำชู้กับหญิงสาวที่บิดามารดาหรือผู้ปกครองยังมิได้ยินยอมยกให้ก็นับว่าประพฤติผิดเช่นนั้นเหมือนกัน

๕. สัมมาอาชีวะ, แปลว่าเลี้ยงชีวิตชอบ, ได้แก่การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริตและในทางถูกธรรมเนียม. การค้าขายสุรายาเมาที่คนเสพย์ติด, การตั้งโรงหญิงหาเงิน, การฆ่าสัตว์ขายเปนภักษาหาร,แม้ไม่ผิดกฎหมายแผ่นดินก็ดี, ทางศาสนาจัดว่าเปนมิจฉาอาชีวะทั้งนั้น; แต่การค้าขายมนุษกับการตั้งบ่อนให้คนเล่นการพนัน เปนผิดทั้งทางพระศาสนาทั้งทางกฎหมายแผ่นดิน.

๖. สัมมาวายามะ, แปลว่าพยายามชอบ, ได้แก่พยายามในทางยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นและให้เจริญ, และในทางยังบาปะธรรมไม่ให้เกิดและให้เสื่อมสิ้นไป. ในใจคนเราทุกคนย่อมจะมีอยู่ทั้งกุศลธรรมและบาปะธรรม, เปนส่วนมากบ้างน้อยบ้าง. เปนน่าที่ของเราทุกคนที่จะพยายามยึดถือส่วนกุศลธรรมที่เรามีอยู่แล้วให้คงที่อยู่, และยิ่งให้เจริญขึ้นได้ด้วยก็ยิ่งดี, และควรพยายามตัดรอนทอนบาปะธรรมที่มีอยู่แล้วให้ลดน้อยลงทุกที, อย่าก่อบาปะธรรมขึ้นใหม่อีก.

๗. สัมมาสติ, แปลว่าระลึกชอบ, ได้แก่ระลึกการอันทำให้สงบราคะ, โทษะ, โมหะ และไม่ระลึกการอันจะยั่วให้เกิดราคะ, โทษะ, โมหะ. ราคะนั้นอย่างต่ำคือ "กามะราคะ", ได้แก่ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม. ยังมีราคะอย่างที่ละเอียดกว่าอีก ๒ อย่าง, แต่ก็ยังคงจัดว่าเปนของไม่ดีเหมือนกัน, คือ "รูปะราคะ", ได้แก่ความติดใจอยู่ในรูปะธรรม, เช่นชอบใจในบุคคลบางคน หรือในพัสดุบางสิ่ง, อีกอย่าง ๑ เรียกว่า "อรูปะราคะ", ได้แก่ติดอยู่ในอรูปะธรรม, เช่นพอใจในสุขเวทนาเปนต้น. โทษะ โดยมากมักแปลกันแต่ย่อๆว่า "โกรธ", แต่ที่แท้โกรธเปนแต่ส่วน ๑ แห่งโทษะเท่านั้น; ความคิดร้ายทุกสถาน, เช่นอิจฉา, พยาบาท, อาฆาต, ปองร้าย, เหล่านี้สงเคราะห์เข้าในโทษะทั้งนั้น. โมหะ ได้แก่ความหลงเหมือนคนที่หลับละเมอและโง่งมงาย, รู้เท่าไม่ถึงกาล.

๘. สัมมาสมาธิ, แปลว่าตั้งใจชอบ, ได้แก่ภาวนาสกดใจในทางมักน้อย, ในทาง

มุ่งดีต่อผู้อื่น, และในทางนำให้คลายความหลง. ทำใจให้นิ่ง, นึกแต่อย่างเดียว, แต่ยังไม่ดิ่งลงไปแท้, เรียกว่า "อุปจารสมาธิ", คือสมาธิเปนแต่เฉียดๆ; ต่อเมื่อใดทำใจให้นิ่งและดิ่งลงไปได้จริงๆ จึงเรียกว่า "อัปปันสมาธิ", คือสมาธิอันแน่แน่ว.

อริยสัจ ๔ ประการนี้แลเปนธรรมะที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้, เรียกว่าบัลลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ, คือปัญญาเล็งเห็นความจริงอย่างสำคัญหาที่เปรียบมิได้, เปนธรรมะที่ยังมิได้เคยมีผู้ใดเล็งรู้เห็นได้ก่อนพระองค์เลย.

ข้อที่เราทั้งหลายควรรู้สึกพระคุณของพระพุทธเจ้าเปนใหญ่หลวงคือ เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมะวิเศษนั้นแล้ว หาได้ทรงสงวนได้สำหรับจำเพาะพระองค์เองเท่านั้นไม่. ด้วยอำนาจพระกรุณาอันกว้างขวางเปรียบเหมือนทเลใหญ่อันหาฝั่งมิได้, พระองค์ได้ทรงประสาสน์สอนธรรมะวิเศษนั้นแก่เวไนยนิกรโดยแพร่หลาย, เหมือนประทานสมบัติอันประเสริฐยิ่งกว่าโภคสมบัติทั้งปวงไว้ให้อยู่ติดโลก, เปนเครื่องค้ำจุนโลกและประโลมใจมนุษนิกรชั่วกาลนาน, เปนสาธารณประโยชน์หาที่เปรียบมิได้.

ฝ่ายเราทั้งหลายผู้ถือตนเปนพุทธศาสนิกควรเปนผู้กอบด้วยกตัญญูกตเวที, เมื่อรู้สำนึกอยู่แล้วว่าพระพุทธเจ้าทรงมีอุปการะคุณแก่เราทั้งหลายมากมายเห็นปานนี้แล้ว, ก็ควรตั้งใจสนองพระคุณโดยตั้งใจประพฤติตามพระบรมพุทโธวาทโดยเต็มสติปัญญาและความสามารถ.

ส่วนผู้ที่มิได้บำเพ็ญโดยเต็มที่เพราะขาดความเข้าใจนั้นควรขวนขวายหาความรู้ในทางศาสนะธรรมให้ยิ่งขึ้น, และเมื่อได้ศึกษาเข้าใจแล้ว, แม้ศรัทธามีอยู่ก็ไม่ต้องวิตกเลยในข้อที่จะไม่สามารถปฏิบัติได้, เพราะอะไรก็ไม่สำคัญเท่าใจของเราเอง. ถ้าใจเรานึกว่าจะปฏิบัติได้ก็คงจะทำได้, ถึงแม้แต่จะทำได้เพียงสักเล็กน้อย ก็ยังดีกว่าไม่ทำเสียเลย, แต่ถ้าใจท้อแท้นึกเสียว่าจะทำไม่ได้ ก็คงจะไม่ได้อยู่เอง. ถ้าปราถนาเปนคนดีจริง, สมที่เปนพุทธศาสนิก, ต้องหมั่นบังคับใจของตนเองให้อยู่ในอำนาจ, จนอาจสั่งให้นึกอะไรได้ตามปราถนา; ถึงแม้ในชั้นต้นจะนึกท้อแท้ ก็ควรข่มใจให้ละความท้อแท้นั้นให้จงได้.

ยังมีคนอยู่อีกจำพวก ๑ ที่ข้อนข้างงงงวยไปเพราะความเข้าใจว่าตนฉลาด, มักกล่าวว่า จะบำเพ็ญให้เปลืองเวลาทำไม. เพราะถึงแม้จะบำเพ็ญเท่าใดๆ ก็ไม่มีทางที่จะบัลลุผลแม้แต่เพียงเปนโสดาบัน. สำหรับคนชนิดนี้ควรชักชวนให้รำพึงดูว่า มีผู้

ใดบ้างในโลกนี้ที่ขึ้นไปสู่ที่สูงได้โดยไม่เหยียบบรรใดขั้นต่ำก่อน? ถึงในทางธรรมก็เช่นกัน. ใครไม่ศึกษาและบำเพ็ญธรรมในขั้นต่ำๆ ก่อนจะบัลลุถึงธรรมขั้นสูงได้อย่างไรเล่า. การงดความเพียรเสียนั้นหาคุณประโยชน์มิได้เลย, คงมีได้แต่ผลร้ายเท่านั้น, แม้แต่จะเพียงเสมอตัวก็ไม่ได้, เพราะกิเลศต่างๆ อันท่องเที่ยวอยู่ในจิตของเราคอยตามกวนอยู่เสมอให้เรากระทำตามใจตัว,

แลความจริงย่อมมีอยู่ว่าบาปกรรมทำง่ายกว่ากุศลกรรม ฉนั้นการตามใจตัวจึงมักพาให้เรากระทำบาปกรรมบ่อยๆ แม้โดยไม่ใครรู้สึกตัว. ถ้าหากว่ามีความเพียรบากบั่น, หมั่นเพาะกุศลธรรมขึ้นไว้ในสันดาน, ก็เปรียบเหมือนประเทศที่เกณฑ์ทหารและตั้งกองตำรวจขึ้นไว้สำหรับบำราบบาปะธรรมอันเปรียบด้วยผู้ร้ายฉนั้น.

การข่มกิเลสของเราเปนกรณียกิจไม่จำเพาะต่อตัวเราเท่านั้น, ทั้งเปนกรณีย-กิจอันเราควรประพฤติเพื่อประโยชน์ของเพื่อนบ้านด้วย. คนเรา, จะเปนผู้ถือสัญชาติใดแลถือศาสนาใดก็ตาม, ย่อมไม่ชอบแลไม่ไว้ใจบุคคลที่ไร้ธรรม, เพราะบุคคลที่ไร้ธรรม เปรียบเหมือนสัตว์ในป่าดุร้าย, ไม่รู้ว่าจะประทุษร้ายใครเมื่อใด, เปนที่ระแวงสงสัยอยู่เปนนิตย์. ฉนั้นถ้าปราถนาอยู่เปนสุขสงบในหมู่ชน เปนความจำเปนจริงๆ ที่เราจะต้องประพฤติเปนผู้อยู่ในศีลในธรรม, เพื่อเพื่อนบ้านคบได้โดยปราศจากความระแวงใจ.

การที่จะประพฤติตนให้อยู่ในศีลในธรรม, ก็จำเปนต้องมีหลักที่ยึดเหนี่ยวใจให้แน่วในทางศรัทธา, ต้องมีเครื่องเตือนใจให้ใฝ่ในทางแสวงหาความรู้ในทางธรรม. ก็สิ่งใดเล่าในโลกนี้จะมีดียิ่งไปกว่าพระรัตนตรัย?

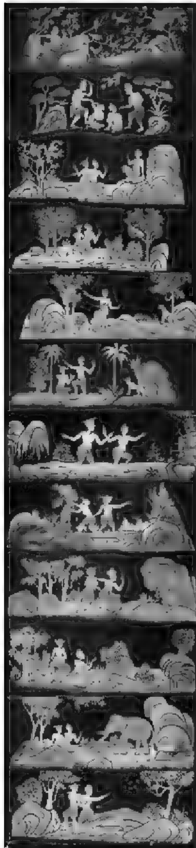
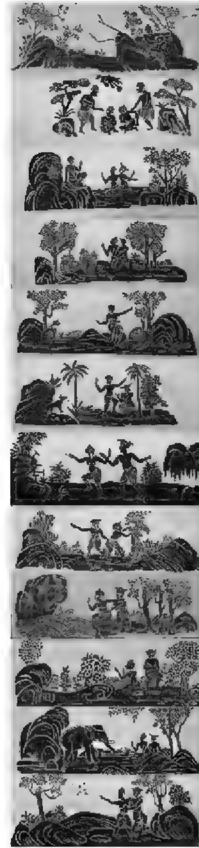
เพราะเหตุใดเล่าจึงเปนเช่นนั้น? เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าได้เปนผู้ตรัสรู้พระธรรม, พระธรรมนั้นพระสงฆ์ได้ทรงจำไว้, และพระสงฆ์เปนสาวกของพระพุทธเจ้า, พระรัตนตรัยนี้เปนของหมดจดอุดมเลิดในโลก, ย่อมเปนไปพร้อมเพื่อความหมดจดอย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลายผู้เลื่อมใสแล้วผู้ใคร่ซึ่งความหมดจดแก่ตน, ผู้ปฏิบัติโดยชอบ.

ผู้ใดถึงพระรัตนตรัยว่าเปนสรณะแล้ว, มาเห็นอริยสัจทั้งสี่ด้วยปัญญาอันชอบ, นับว่าได้ประสพสรณะอันทำให้สบายใจอย่างยิ่ง, เพราะอาจจะได้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง, ดังนี้แล.

❝

อริยสัจ ๔ ประการนี้แล
เปนธรรมะที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้,
เรียกว่าบัลลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ,
คือปัญญาเล็งเห็นความจริงอย่างสำคัญหาที่เปรียบมิได้,
เปนธรรมะที่ยังมิได้เคยมีผู้ใดเล็งรู้เห็นได้ก่อนพระองค์เลย.

❞

• **นิทานโบราณ ยายกับตาปลูกถั่วปลูกงาให้หลานเฝ้า** จากพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่แสดงให้เห็นการเป็นเหตุและปัจจัยของการไม่ยอมทำหน้าที่ ๑๒ อาการ จนปัญหาสั่งสมไม่ถูกแก้ มีแต่การลุกขึ้นมาอาสาทำหน้าที่เป็นทอดๆ เริ่มด้วยแมลงหวี่ที่อาสาไปตอมตาช้าง ช้างอาสาไปพังตลิ่ง ตลิ่งอาสาไปถมน้ำ น้ำอาสาไปดับไฟ ไฟอาสาไปเผาไม้ค้อน ไม้ค้อนอาสาไปย้อนหัวหมา หมาอาสาไปกัดแมว แมวอาสาไปกัดหนู หนูอาสาไปกัดสายธนูนายพราน นายพรานอาสาไปไล่นกกา ยายมายายไม่ด่า ตามาตาไม่ตี ปัญหาไม่มีเมื่อทุกคนลุกขึ้นทำหน้าที่อย่างเป็นเหตุและปัจจัยกัน พุทธทาสภิกขุให้ความหมายว่า นี้คือภาพปฏิจจสมุปบาทแบบไทยที่ลึกซึ้งถึงธรรมขั้นสูงยิ่ง

พระสูตรสำคัญของพระพุทธเจ้า

เสฐียรพงษ์ วรรณปก

หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา
และพระสูตรสำคัญของพระพุทธเจ้า

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

๑. กงล้อแห่งความจริงอันประเสริฐ

แฟนคอลัมน์นี้หลายคน ขอร้องให้แปลธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อาทิตตปริยาย-สูตร และอนัตตลักขณสูตร ด้วยสำนวนไทยง่ายๆ เพื่อจะได้รู้ว่า พระสูตรเหล่านี้มีเนื้อหาสาระว่าอย่างไร ผมก็ผัดผ่อนเรื่อยมาดุจดังผัดหนี้ บัดนี้ได้เวลาใช้หนี้แล้วครับ ขออนุญาตเล่าให้ฟังตามลำดับ

พระสูตรแรกที่จะนำมาเล่าให้ฟังคือ "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" หรือเรียกสั้นๆ ว่า "ธัมมจักร" เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "ปฐมเทศนา" (การเทศน์ครั้งแรก) ที่เรียกว่า ธัมม-จักกัปปวัตตนสูตร เพราะเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการหมุนกงล้อ คือ พระธรรม ที่เรียกว่า ปฐมเทศนา เพราะเป็นการเทศน์ครั้งแรก สดๆ ซิงๆ หลังจากตรัสรู้

ทำไมจึงตั้งชื่อการเทศน์ครั้งแรกนี้ว่า *"ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร"* (การหมุนกงล้อ คือ พระธรรม)

อันนี้ต้องเปรียบเทียบกับเรื่องทางโลกจึงจะเข้าใจพระมหาราชผู้ทรงปรารถนาจะแผ่กฤษดาภินิหารไปยังแคว้นต่างๆ พูดง่ายๆ ว่าอยากเป็นใหญ่ทั่วทั้งโลก (ถ้าเป็นได้) ก็จะทำพิธีส่งม้าอุปการไป ม้าผ่านไปยังเมืองใด กษัตริย์หรือผู้ครองเมืองนั้น ถ้าเกรงกลัวก็ยอมสยบ ส่งเครื่องบรรณาการมา "จิ้มก้อง" เป็นเมืองขึ้น แต่ถ้าคิดว่า "ข้าก็หนึ่งในตองอู" คนหนึ่งนี่หว่า ก็จะฆ่าม้านั้นเสีย

ทีนี้แหละคุณเอ๋ย พระมหาราชพระองค์นั้น ก็จะทรงยกทัพไปบดขยี้ เอาให้

แหลกกันไปข้าง เสียง "ล้อรถศึก" หมุนไปทางทิศใด ย่อมหมายถึงการฆ่าฟัน ทำลายชีวิตคนตกตายเป็นใบไม้ร่วง ไอ้ที่ว่าหนึ่งในตองอูก็อาจจะสิ้นชื่อในฉับพลัน ท่านจึงว่าล้อศึกของพระมหาราชผู้ยิ่งใหญ่ หมุนไปในทางทิศใด สุดที่ใครๆ จะต้านทานได้ ฉันใดก็ฉันนั้น

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาอันบรรยายถึงอริยสัจสี่ประการ ที่ไม่เคยมีใครค้นพบมาก่อน ก็เท่ากับ "ทรงหมุนกงล้อ" ที่ไม่มีใครสามารถจะหยุดได้ แต่กงล้อที่ทรงหมุนเป็น *"กงล้อแห่งธรรม"* หรือ *"กงล้อแห่งความจริงอันประเสริฐ"*

ล้อธรรมหมุนไปยังทิศทางใด จะขจัดทำลายโมหะอวิชชา ออกจากจิตใจของผู้คน ให้ได้พบแสงสว่างแห่งชีวิต บันดาลแต่ความสงบสันติสุขแก่ชาวโลก ไม่เหมือนล้อรถศึกของมหาราชทางโลก ที่พัดพาเอากลิ่นอายแห่งการฆ่าฟันตามไปด้วย

เพราะเหตุฉะนี้แหละครับ พระพุทธองค์จึงมีพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า *"พระธรรมราชา"* (พระราชาแห่งธรรม) มีพระสารีบุตรอัครสาวกช่วยเผยแพร่พระธรรมเป็น "พระธรรมเสนาบดี" ซึ่งถ้ามีโอกาสจะกล่าวถึงข้างหน้า คราวนี้ขอเอวังแค่นี้ก่อน

๒. ช่วงแห่งการแสวงหา

คราวที่แล้วได้พูดว่า ทำไมพระธรรมเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้าจึงมีชื่อว่า "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" (สูตรว่าด้วยการหมุนกงล้อคือพระธรรม) ผิดถูกอย่างไรเป็นเพียงการสันนิษฐานของผมนะครับ

คราวนี้มาพูดถึงสาเหตุที่พระองค์จำเพาะเจาะจงจะทรงแสดงเรื่องนี้แก่ศิษย์รุ่นแรก ๕ คนของพระองค์ก่อน ขออนุญาตย้อนหลังสักนิด ช่วงระยะเวลา ๖ ปี ก่อนตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงทำอะไรบ้าง ผู้เขียนพุทธประวัติมิได้กล่าวโดยละเอียด พูดแต่เพียงว่า หลังจากเสด็จออกผนวชแล้วไปศึกษาอยู่กับสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร จนสำเร็จฌาณสมาบัติถึงขั้นที่ ๗ แล้วก็ไปศึกษาต่อกับอุททกดาบส รามบุตร จนสำเร็จฌาณสมาบัติขั้นที่ ๘ เมื่อเห็นว่ามิใช่ทางนำไปสู่การตรัสรู้ จึงอำลาอาจารย์ไปแสวงหาด้วยพระองค์เอง

จากนั้นพระองค์ก็ทรงทำ *"ทุกรกิริยา"* เมื่อพบว่าทุกรกิริยา ก็มิใช่ทางเพื่อรู้แจ้ง จึงหันมาดำเนินตามทางสายกลาง แล้วก็ได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ

ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็ว่ากันมาอย่างนี้ สิ่งที่ไม่ชัด หรือไม่ "แจ้งจางปาง" ก็คือระยะเวลาครับ ไม่มีใครระบุไว้ว่า ช่วงเวลาที่พระองค์ศึกษาปฏิบัติอยู่กับอาจารย์ทั้งสองท่านนั้นนานเท่าใด และหลังจากลาอาจารย์ทั้งสองไปแสวงหาด้วยพระองค์เอง ทรงทำอะไรบ้าง นอกเหนือจาก "ทุกรกริยา"

ผม "เดา" เอาว่า พระองค์คงใช้เวลาไม่เกิน ๒ ปี สำหรับการฝึกปฏิบัติโยคะอยู่กับอาจารย์สอนโยคะชื่อดังทั้งสองท่านอีก ๔ ปี เป็นช่วงเวลาที่ทรงทดลองด้วยพระองค์เองโดย

(๑) บำเพ็ญตบะต่างๆ อย่างเคร่งครัด เช่น เปลือยกายนั่งนอนบนหนามแหลมคม กินโคมัย (มูลโค) กินหญ้าเหมือนโคกระบือ ลงแช่ในน้ำเย็นจัดวันละสามเวลา (ตปัสสีวัตร) เอาดินโคลนทาตัวให้สกปรก จนแห้งเกรอะกรัง (ลูขวัตร) ระมัดระวังตัวเป็นพิเศษ เวลาจะเดินก็เอาไม้กวาดกวาดพื้นก่อนแล้วค่อยๆ ย่างเท้าไปช้าๆ กลัวจะเหยียบสัตว์เล็กๆ ตายโดยไม่เจตนา (เชคุจฉวัตร) หลบผู้คนไปอยู่ในป่าลึก ถ้าได้ยินเสียงคนถือว่าเสีย "วัตร" (ปวิวิตตวัตร) คลานสี่ขาเหมือนสุนัขดื่มปัสสาวะตัวเอง กินโคมัย (มหาวิกัฏโภชนวัตร) นอนไม่ไหวติงในป่าช้า ฝึกฝนความไม่รู้สึกยินดี ยินร้าย (อุเบกขาวัตร)

(๒) เมื่อเห็นว่า วิธีเคร่งครัดต่างๆ เหล่านี้ไม่ได้ผล ก็หันมาทำ "ทุกรกิริยา" ซึ่งตามหนังสือพุทธประวัติกล่าวว่า *"วาระแรก ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ กดพระตาลุด้วยพระชิวหาไว้แน่น จนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ...วาระที่สอง ทรงผ่อนกลั้นลมอัสสาสะปัสสาสะ เมื่อลมไม่ได้เดินสะดวก โดยช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดังอู้ทางช่องพระกรรณทั้งสอง ให้ปวดพระเศียร เสียดพระอุทรร้อนในพระวรกายเป็นกำลัง...วาระที่สาม ทรงอดอาหาร..."*

ใครอ่านตรงนี้แล้วยังไม่เข้าใจดี ก็ฝากการบ้านให้ไปเปิดราชาศัพท์เอาเองครับระยะเวลาที่ทรงบำเพ็ญตบะต่างๆ ลงท้ายด้วย "ทุกรกิริยา" คงจะประมาณ ๔ ปี รายละเอียดตบะต่างๆ ที่ทรงทดลองด้วยพระองค์เองนั้น พุทธประวัติไม่กล่าวถึง แต่ในพระไตรปิฎกมีพูดไว้ พระพุทธเจ้าทรงเล่าด้วยพระองค์เอง ทีเดียวแหละครับ ที่บางท่านว่า ออกจากสำนักอาจารย์ทั้งสองแล้ว พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยามาตลอดหกปีนั้น คงไม่ถูกต้อง ยิ่งเข้าใจว่า ทุกรกิริยาคืออดข้าวอย่างเดียว แล้วพูดว่า ทรงอด

ข้าวอยู่ตั้งหกปี ยิ่งไม่ถูกใหญ่ ใครจะอดข้าวตั้งหกปีแล้วมีชีวิตอยู่ได้เล่าครับ

เมื่อตรัสรู้แล้วก็คิดหาคนที่มีสติปัญญาพอจะฟังรู้เรื่องนึกถึงอาจารย์ทั้งสองขึ้นมาทันที แต่เมื่อทรงทราบว่า ท่านทั้งสองเสียชีวิตไปแล้วก่อนหน้านี้เพียง ๗ วัน ก็ทรงนึกถึงศิษย์เก่าแก่ ๕ คน ซึ่งเรียกว่า *"ปัญจวัคคีย์"*

ปัญจวัคคีย์ได้ตามมาบวชคอยปรนนิบัติพระองค์ ขณะทรงทำทุกรกิริยาอยู่ที่ถ้ำ ซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่า "ดงคศิริ" หัวหน้าชื่อโกณฑัญญะ เคยเป็นหนึ่งในพราหมณ์ ๘ คน ที่ถูกเชิญให้ไปทำนายพระลักษณะของเจ้าชายสิทธัตถะ โกณฑัญญะ ทำนายหนักแน่นว่า *"พระราชกุมารจะเสด็จออกผนวชและจะได้เป็นพระพุทธเจ้า"* เมื่อทราบข่าวพระองค์เสด็จออกผนวช จึงชวนพรรคพวกอีก ๔ คน ตามมาทันขณะที่พระองค์กำลังบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่พอดี

แต่พอพระองค์ทรงเลิกอดอาหาร หันมาเสวยพระกระยาหาร โกณฑัญญะหมอดูแม่นๆ ก็ฉีกตำราทิ้ง ปักใจว่าพระองค์ไม่มีทางบรรลุแล้ว ได้กลายมาเป็นคนเห็นแก่กินเสียแล้ว จึงชวนพรรคพวกหนีไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ปัจจุบันนี้เรียก "สารนาถ" ห่างจากดงคศิริประมาณสองร้อยกว่ากิโล

พระองค์เสด็จดำเนินโดยพระบาท ทรงพบอาชีวกชื่ออุปกะ เดินสวนทางมา อุปกะแกทึ่งในบุคลิกอันงามสง่าของพระองค์ จึงถามว่าใครเป็นอาจารย์ พระองค์ตรัสว่า พระองค์เป็นสัมมาสัมพุทธ ตรัสรู้ชอบเอง ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์

แกสั่นศีรษะร้องว่า "I see" แล้วก็หลีกทางไป

๓. สรุปเนื้อหาพระสูตรเป็นขั้นตอน

ข้อความตรงนี้ ผู้เขียนพุทธประวัติบอกว่า อุปกะไม่เชื่อ บางฉบับเพิ่ม "แลบลิ้นปลิ้นตาหลอก" เข้าไปด้วย เพื่อให้ชัดแจ้งว่า แกไม่เชื่อพระพุทธองค์แน่ๆ แต่ตามวัฒนธรรมแขก การสั่นศีรษะหมายถึงการยอมรับนะครับ ใครไม่เชื่อลองไปพิสูจน์ดูได้ เรื่องนี้ผมเขียนไว้ที่อื่นแล้ว จึงไม่ขอเข้าสู่รายละเอียดที่นี้

ข้อความตอนที่หนึ่งที่ตรัสแก่อุปกะว่า "เราจะเดินทางไปยังแคว้นกาสี เพื่อหมุนกงล้อคือพระธรรม และเพื่อลั่นกลองอมตะ" เป็นภาษาสัญลักษณ์ที่ชาวพุทธในกาลต่อมานำเอามาใช้ คือสายมหายานนำเอากลองมาใช้ในพิธีสวดมนต์ทำพิธีกรรม

ทางศาสนา (เวลาพระสวดท่านก็จะตีกลองไปด้วย ว่ากันว่าทำจังหวะให้เข้ากับบทสวด แต่ที่จริงน่าจะหมายความว่า ท่านกำลัง "ตีกลองอมตะ" คือสอนธรรมมากกว่า)

ทางฝ่ายเถรวาทก็คิดประดิษฐ์ธงธรรมจักรขึ้นเป็นสัญลักษณ์แห่งการเผยแพร่พระพุทธศาสนา มีธงธรรมจักรที่ไหนก็แสดงว่า พระสงฆ์ท่านได้ "หมุนล้อธรรม" ไปที่นั่น

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พวกปัญจวัคคีย์มองเห็นแต่ไกลก็บอกกันว่า *"โน่นไง! ผู้คลายความเพียรเวียนมาเป็นคนมักมากมาแล้ว พวกเราอย่าไปสนใจ ปูแต่อาสนะไว้ให้ก็พอ ไม่ต้องลุกขึ้นต้อนรับ"* ว่าแล้วก็ทำเป็นไม่เห็น

แต่พอพระองค์เสด็จเข้าใกล้ ต่างคนต่างลืมสัญญาที่ให้กันไว้หมด ลุกขึ้นรับบาตรและจีวร แต่ปากยังแข็งอยู่ พูดทักทายพระพุทธองค์ว่า *"อาวุโสโคตมะ"* เทียบกับคำไทยก็คงเป็น *"ว่าไง คุณโคตมะ"* อะไรทำนองนั้น พระองค์ตรัสว่า *"พวกเธออย่าพูดกับตถาคตอย่างนั้น ตถาคตได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว นั่งลงตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟัง"*

พูดยังไงๆ ปัญจวัคคีย์ก็ไม่เชื่อ *"ท่านอดอาหารแทบตายยังไม่บรรลุเลย เมื่อกลายเป็นคนเห็นแก่กินยังมาพูดว่าได้บรรลุ ไม่เชื่อเด็ดขาด"*

"ตั้งแต่อยู่ด้วยกันมาพวกเธอเคยได้ยินตถาคตพูดคำนี้บ้างไหม" พระพุทธองค์ย้อนถาม

ปัญจวัคคีย์อึ้ง *"เออ จริงสินะ พระองค์ไม่เคยพูดเลย คราวนี้พูดขึ้นมา แสดงว่าคงจะจริงมั้ง"*

จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรให้ปัญจวัคคีย์ฟัง เพื่อความเข้าใจง่าย ผมขอสรุปเนื้อหาพระสูตรเป็นขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่หนึ่ง พูดถึงการปฏิบัติที่ไม่พึงกระทำ หรือ "ทางที่ไม่ควรดำเนิน" ๒ ทางคือ การปล่อยกายปล่อยใจให้สนุกเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) แนวทางนี้เรียกว่า *"กามสุขัลลิกานุโยโค"* แปลตามตัวว่า การประกอบตนให้หมกมุ่นอยู่ในกามสุข ก็หมายถึงการติดอยู่ในการเสพสุขทางเนื้อหนังมังสานั่นแหละครับ ที่ทรงสอนว่า ไม่ควรเดินทางสายนี้ เพราะ "เป็นของต่ำ เป็นกิจกรรมของชาวบ้าน เป็นเรื่องของปุถุชน ไม่ใช่สิ่งประเสริฐ และไม่มีประโยชน์" อีกทางหนึ่งที่ไม่ควร

เดินตามก็คือ การทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อนต่างๆ เรียกว่า "อัตตกิลมถานุโยค" อันหมายถึงการบำเพ็ญตบะต่างๆ ที่นิยมทำกันในสังคมอินเดียยุคโน้นนั่นแหละครับ เพราะเป็นทุกข์ ไม่ใช่สิ่งประเสริฐและไม่มีประโยชน์

ทั้งสองทางนี้ท่านเรียกว่า "ทางสุดโต่ง" หรือ "ทางตัน" (อันตะ=สุดโต่ง, ตัน) ทางแรกก็หย่อนเกินไป ทางที่สองก็ตึงเกินไป

หมายเหตุไว้ตรงนี้ว่า กามสุขัลลิกานุโยค นั้น พระพุทธองค์ทรงเน้นไปที่ลัทธิโลกายตะ หรือลัทธิวัตถุนิยมอินเดีย ส่วนอัตตกิลมถานุโยค ทรงเน้นไปที่ลัทธิเชน (นิครนถ์) ของศาสดามหาวีระ หรือ นิครนถนาฏบุตร

ขั้นตอนที่สอง ทรงแสดง "ทางสายกลาง" (มัชฌิมาปฏิปทา) คืออริยมรรค มีองค์แปด ได้แก่ เห็นชอบ, ดำริชอบ, เจรจาชอบ, การงานชอบ, เลี้ยงชีพชอบ, พยายามชอบ, ระลึกชอบ และตั้งใจมั่นชอบ

ขั้นตอนที่สาม ทรงแสดงอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างพิสดารและครบวงจรว่า พระองค์ตรัสรู้สิ่งเหล่านี้อย่างไร ?

ขั้นตอนที่สี่ ตอนนี้เป็นผลจากการแสดงธรรมจบลง ท่านผู้รวบรวมนำมาผนวกไว้ด้วยว่าหลังจากพระพุทธองค์แสดงธรรมจบลง "โกญฑัญญะ" หัวหน้าปัญจวัคคีย์ "เกิดดวงตาเห็นธรรม" ขึ้น คือเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง (พูดอีกนัยหนึ่งก็ว่าได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลระดับโสดาบัน) พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า *"โกญฑัญญะรู้แล้วหนอๆ"*

ขั้นตอนที่ห้า แทรกเข้ามาเหมือนกัน ตอนนี้กล่าวถึงพวกเทพ (ไม่ใช่พรรคการเมืองนะครับ เทพจริงๆ) ตั้งแต่ภุมมเทวดา ได้ป่าวประกาศให้รู้ทั่วกันจนถึงหมู่พรหมทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศพระธรรมอันยอดเยี่ยม ที่ใครๆ ไม่ว่าสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม ก็คัดค้านไม่ได้

คราวต่อไปจะแปล ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ให้อ่านนะครับ.

๔. คำแปลธัมมจักกัปปวัตตนสูตรทั้งหมด

คราวนี้เป็นคำแปลธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ทั้งหมด ดังนี้

"ข้าพเจ้า (พระอานนท์) ได้สดับมาดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาค (คือพระพุทธเจ้า) ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระองค์ตรัสแก่พระปัญจวัคคีย์ว่า มีทางตัน ๒ ทาง ที่บรรพชิต ไม่พึงดำเนินคือ

๑. การหมกมุ่นอยู่ในกามารมณ์ อันเป็นสิ่งที่เลวทราม เป็นเรื่องของชาวบ้าน ของปุถุชน (คนมีกิเลสหนา) ไม่ประเสริฐ และไม่มีประโยชน์

๒. การทรมานตนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ประเสริฐและไม่มีประโยชน์ ตถาคต (คือพระพุทธเจ้า) ค้นพบทางสายกลาง ที่ไม่ข้องแวะเกาะเกี่ยวทางตัน ๒ ทางนั้น เป็นทางที่ทำให้มองเห็นและรู้ความจริงอันสูงสุด เป็นไปเพื่อความสงบ ความรู้ยิ่ง และดับกิเลสได้สนิท ทางสายกลางนี้คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจมั่นชอบ

ทุกข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความน้อยใจ ความคับแค้นใจ ประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ไม่ได้ตามปรารถนาโดยสรุป ขันธ์ ๕ อันเป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่นนี้แหละเป็นทุกข์

เหตุเกิดทุกข์ คือตัณหา (ความทะยานอยาก) ๓ ชนิด ที่เป็นตัวสร้างภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัดยินดี เป็นตัวทำให้ติดเพลินในเรื่องต่างๆ คือ กามตัณหา (อยากได้ อยากมี อยากเป็น) ภวตัณหา (อยากให้สิ่งที่ได้ ที่มี ที่เป็น คงอยู่นานๆ) วิภวตัณหา (อยากหนีหรือสลัดทิ้งซึ่งภาวะที่ไม่ชอบใจ)

การดับทุกข์ คือ ความดับตัณหา ๓ ชนิดนั้นโดยไม่เหลือ ความสลัดทิ้งไป ความสละคืน ความหลุดพ้น ไม่มีเยื่อใยใดๆ

ทางดับทุกข์ คือ อริยมรรคมีองค์แปด ได้แก่ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจมั่นชอบ

เราเกิดการหยั่งรู้ ความรู้ทั่วถึง ความรู้แจ้ง ความสว่าง ในสิ่งที่เราไม่เคยได้สดับมาก่อนว่า นี้ทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ตามเป็นจริง และทุกข์นี้เราได้รู้แล้ว นี้เหตุเกิดทุกข์ เหตุเกิดทุกข์นี้ควรละ และเหตุเกิดทุกข์นี้เราละได้แล้ว นี้ความดับทุกข์ ความดับทุกข์นี้ควรทำให้แจ้งประจักษ์ และความดับทุกข์นี้ เราทำให้แจ้งประจักษ์แล้ว นี้

ทางดับทุกข์ ทางดับทุกข์นี้ควรทำให้เจริญ และทางดับทุกข์นี้เราทำให้เจริญแล้ว

ตราบใดการรู้เห็นตามเป็นจริงในอริยสัจสี่ อันมี ๓ รอบ ๑๒ อาการนี้ ยังไม่ชัดแจ้ง ตราบนั้นเรายังไม่ประกาศยืนยันว่า เราได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันประเสริฐ ต่อเมื่อการรู้เห็นนั้นชัดแจ้ง เราจึงกล้าประกาศยืนยัน ท่ามกลางหมู่สัตว์อันประกอบด้วยสมณะ พราหมณ์ มนุษย์ เทวดา มารและพรหม การรู้เห็นนั้นเกิดขึ้นแก่เราจริง การหลุดพ้นนั้นแท้จริง ชาตินี้เป็นหนสุดท้าย ไม่มีภพใหม่อีกต่อไป

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ พระปัญจวัคคีย์ ชื่นชมภาษิตของพระองค์

โกญฑัญญะได้ *"ดวงตาเห็นธรรม"* เป็นการรู้เห็นแจ่มกระจ่างว่า

"สรรพสิ่งมีการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา"

เมื่อพระพุทธองค์ทรงหมุนกงล้อคือพระธรรมแล้ว เหล่าภุมมเทวดา (เทวดาที่สถิตอยู่บนพื้นดิน) ร้องบอกต่อกันว่า พระพุทธเจ้าทรงหมุนกงล้อคือพระธรรม ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้ว ไม่มีใครหมุนกลับได้ ไม่ว่าสมณะหรือพราหมณ์ มารหรือพรหม แล้วก็บอกต่อๆ กันไปจนถึงพรหมโลก หมื่นโลกธาตุสะเทือนสะท้านหวั่นไหว ปรากฏแสงสว่างไปทั่วโลก หาประมาณมิได้ ยิ่งกว่าอาณุภาพเทวดาบันดาลเสียอีก พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานว่า "โกญฑัญญะ รู้แล้วหนอๆ"

ดังนั้น โกณฑัญญะจึงได้นามต่อมาว่า "อัญญาโกณฑัญญะ" (โกณฑัญญะผู้ฉลาด) ด้วยประการฉะนี้แล

เนื้อหาพระสูตรมีแค่นี้ ท่านจะสังเกตเห็นว่า สาระจริงๆ อยู่ที่ทรงแสดงอริยสัจสี่ครบวงจร นอกจากนั้นเป็นผลที่เกิดขึ้นหลังจากทรงแสดงจบ ที่ว่า *"การหยั่งรู้อริยสัจสี่ของพระพุทธองค์ เป็นการรู้ครบวงจร"* คือ รู้ว่าความจริงเป็นอย่างไร (สัจญาณ) รู้ว่าควรจัดการกับมันอย่างไร (กิจญาณ) และรู้ว่าเมื่อจัดการกับมันแล้วได้ผลเป็นอย่างไร (กตญาณ) ขอให้ดูชัดๆ อีกทีเพื่อความกระจ่าง

๑. นี้คือทุกข์ (สัจญาณ) – ทุกข์ควรกำหนดรู้ (กิจญาณ)
ทุกข์กำหนดรู้แล้ว (กตญาณ)

๒. นี้คือสมุทัย (สัจญาณ) – สมุทัยควรละ (กิจญาณ)
สมุทัยละได้แล้ว (กตญาณ)

๓. นี้คือนิโรธ (สัจญาณ) – นิโรธควรทำให้แจ้ง (กิจญาณ)

นิโรธทำให้แจ้งแล้ว (กตญาณ)

๔. นี้คือมรรค (สัจญาณ) –มรรคควรทำให้เจริญ (กิจญาณ) มรรคทำให้เจริญแล้ว (กตญาณ)

สรุปแล้วรู้อริยสัจข้อละ ๓ ขั้นตอน รวมเป็น ๑๒ (๓x๔=๑๒) นี่แหละที่ท่านว่า "รู้อริยสัจสี่อันมี ๓ รอบ ๑๒ อาการ (องค์ประกอบ)"

"รู้ครบวงจรอย่างนี้จึงทำให้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง มิใช่เพียงท่องได้จำได้ อย่างที่เราท่านทั้งหลายรู้

อนัตตลักขณสูตร

๕. พระสูตรที่แสดงถึงอนัตตา

วันนี้ขอพูดถึงอนัตตลักขณสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์เป็นสูตรที่สอง

เล่าความตามพระบาลี พระไตรปิฎกว่า หลังจากโกณฑัญญะได้ "ดวงตาเห็นธรรม" ทูลขอบวชแล้ว พระพุทธองค์ทรงประทานโอวาทแก่สี่ท่านที่เหลือ วัปปะ กับภัททิยะได้ดวงตาเห็นธรรมทูลขอบวช ภิกษุทั้งสาม(คือโกณฑัญญะ วัปปะ และภัททิยะ) บิณฑบาตได้อาหารใดมา ทั้งหกท่าน (รวมพระพุทธเจ้าด้วย) ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารนั้น จากนั้นทรงประทานโอวาทแก่สองท่านที่เหลือจนได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วทูลขอบวช

ข้อความในพระบาลีนี้ทำนองจะให้เข้าใจว่า ในวันเพ็ญ เดือน ๘ นั้น หลังจากที่โกณฑัญญะบวชแล้ว วัปปะกับภัททิยะก็ได้บวชด้วย วันรุ่งขึ้นภิกษุทั้งสามรูปก็ออกบิณฑบาต นำอาหารมาเลี้ยงหกชีวิตที่เหลือ จากนั้นมหานามะกับอัสสชิก็บวชพร้อมกัน

สองวันเท่านั้นก็ทรงประทานการอุปสมบทให้ครบทั้งห้าท่าน (หรือไม่ก็ไม่เกินสามวัน)

แต่คำภีร์อรรถกถาที่อธิบายพระไตรปิฎกกล่าวข้อความคล้ายจะให้เข้าใจไปอีกนัยหนึ่งดังนี้

“ในวันแรมค่ำหนึ่ง ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดขึ้นแก่พระวัปปะ ในวันแรม ๒ ค่ำ ได้เกิดขึ้นแก่พระภัททิยะ ในวันแรม ๓ ค่ำ ได้เกิดขึ้นแก่พระมหานามะ ในวันแรม ๔ ค่ำ ได้เกิดขึ้นแก่พระอัสสชิ ในวันแรม ๕ ค่ำ แห่งปักษ์ พระองค์ให้เธอทั้งหมดประชุมพร้อมกัน แล้วตรัสสอนด้วยอนัตตลักขณสูตร”

ถ้าหลังจากได้ธรรมจักษุ (ดวงตาเห็นธรรม) แล้วทูลขอบวชทันที ก็ต่างคนต่างบวชคนละวัน ความจริงจะเป็นฉันใด ฝากให้ผู้ใฝ่รู้พิจารณาด้วย

วันที่ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรเป็นวันไหน พระบาลี พระไตรปิฎกก็ไม่บอกชัด พูดเพียงว่า

“อถโข ภควา...ครั้งนั้นแลพระผู้มีพระภาคตรัสกับพระปัญจวัคคีย์ว่า...”

สมมติ ว่าเป็นวันแรม ๕ ค่ำ ตามนัยอรรถกถาก็แล้วกัน เนื้อหาของพระสูตรความจริงไม่ยาวเลย เนื่องจากข้อความซ้ำไปซ้ำมาจึงดูยาวประมาณ ๕ หน้า เมื่อตัดข้อความซ้ำๆ ออกแล้ว มีเนื้อหา ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าตรัสสอนปัญจวัคคีย์ว่า

รูป (ร่างกายอันประกอบด้วยธาตุ ๔ และคุณสมบัติของธาตุ ๔) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิดดีคิดชั่ว) วิญญาณ (ความรับรู้ผ่านประสาทสัมผัส) เป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน)

เพราะถ้าสิ่งเหล่านี้เป็นอัตตา (เป็นตัวตนของเรา) แล้วมันก็จักไม่เจ็บป่วย ขอให้มันเป็นอย่างนี้ ไม่ให้เป็นอย่างนั้นได้ตามปรารถนา แต่เพราะมันเป็นอนัตตา (มิใช่ตัวตนของเรา) เราจึงขอร้องให้มันเป็นอย่างนี้ไม่ให้เป็นอย่างนั้นไม่ได้ตามปรารถนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

พวกเธอคิดอย่างไร ? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ทั้งภายนอก ภายใน ทั้งหยาบและประณีต ทั้งใกล้และไกล ทั้งหมดล้วนสักแต่ว่ารูป สักแต่ว่าเวทนา สักแต่ว่าสัญญา สักแต่ว่าสังขาร สักแต่ว่าวิญญาณ พวกเธอพึงพิจารณาด้วยปัญญาตามเป็นจริงว่า นั่นมิใช่ของเรา ไม่เป็นเรา มิใช่ตัวตนของเรา

อริยสาวกผู้ใฝ่สดับ เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายยึดติด เมื่อคลายยึดติด จิตก็หลุดพ้น เมื่อจิต

หลุดพ้นก็รู้ว่าได้หลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว ได้ประพฤติพรหมจรรย์สมบูรณ์แล้ว กิจที่ควรทำได้ทำหมดแล้ว ไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไป

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเทสนาจบลง พระปัญจวัคคีย์ต่างก็โสมนัสชื่นชมภาษิตของพระองค์ ขณะพระพุทธองค์ตรัสอธิบายเรื่องนี้อยู่ จิตของพระปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย หมดความยึดมั่นถือมั่นแล้ว

พระอรหันต์เกิดมีในโลก ๖ องค์ ณ คราวนั้นแล

ใจความของพระสูตรก็จบลงเพียงเท่านี้ ผู้เคยผ่านการบวชเรียนมาคงพอฟังเข้าใจ สำหรับชาวบ้านทั่วไปที่ห่างวัดมากๆ ทั้งชีวิตนี้กะเข้าวัดครั้งเดียว คือตอนตายคงเข้าใจยาก เอาไว้คราวหน้าผมจะลองอธิบายอีกแนวหนึ่งเผื่อจะง่ายขึ้น

หรืออาจจะยากยิ่งขึ้นก็ไม่รู้สิครับ

อนัตตลักขณสูตร

๖. ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

มีท่านผู้รู้ท่านหนึ่งซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของผม (ท่านไม่ยอมให้เอ่ยชื่อ) ตั้งข้อสังเกตว่า พระอัญญาโกณฑัญญะบวชวันเพ็ญเดือน ๘ ในวันนั้นเองตอนเย็นหรือตอนค่ำ พระวัปปะและภัททิยะคงได้บวชด้วย รุ่งเช้าขึ้นมา ทั้งสามรูปก็ออกบิณฑบาตนำอาหารมาเลี้ยงทั้งหกชีวิต สายๆ หรือเย็น วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ นั่นเอง มหานามะและอัสสชิก็ได้บวช

“เข้าใจอย่างนี้ไม่ขัดพระบาลี” ท่านย้ำ ผมเรียนถามท่านว่า ท่านมีเหตุผลอะไรที่เชื่อเช่นนั้น

“คุณลืมไปแล้วหรือ วันแรม ๑ ค่ำ เป็นวันเข้าพรรษา ถ้าอีก ๔ รูปที่เหลือบวชหลังวันเข้าพรรษา ก็นับพรรษาไม่ได้ละสิ”

เออ จริงแฮะ ผมคิด ฝากท่านผู้ใฝ่การศึกษาพิจารณาด้วยแล้วก็แล้วกัน

คราวนี้มาทำความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาอนัตตลักขณสูตรต่อไป พระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงยก “ขันธ์ ๕” ขึ้นมาอธิบายให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือจะเรียกให้ถูกหลักวิชาจริงๆ ก็ต้องว่า อนิจจตา ทุกขตา

อนัตตตา เรียกว่า ไตรลักษณ์ (ลักษณะที่ปรากฏให้เห็นสามอย่าง) หรือสามัญ (ลักษณะที่มีเหมือนกันแก่สรรพสิ่ง)

อนิจจตา พระท่านแปลว่า *"ความไม่เที่ยง"* ฟังแล้วยัง งงๆ อยู่ จนเด็กถามว่า ไม่เที่ยงนี่หมายถึงยังเช้าอยู่ หรือว่าบ่ายไปแล้ว! ความจริงถ้าจะแปลว่า "ความเปลี่ยนแปลง" จะเข้าใจทันที ผมเมื่อก่อนยังดำสลวยเป็นเงางามชวนมอง เดี๋ยวนี้กลายเป็นสีดอกเลา แล้วก็ขาวโพลน นี่ก็อนิจจตา

ผิวพรรณเคยผ่องใส มีน้ำมีนวล เดี๋ยวนี้เหี่ยวย่น ตกกระกะดำกะด่างน่าเกลียดจัง แถมดวงตาที่เคยดำขลับงาม ยิ่งกว่าตาเนื้อทราย (วรรณคดีว่างั้น) ไม่รู้กามันเหยียบเมื่อใด มีรอยตีนกาเต็มไปหมด นี่ก็อนิจจตา

ทุกขตา ท่านแปลว่า *"ความทนไม่ได้"* หมายถึงภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ตลอดกาล ภาวะที่ขัดแย้งในตัว ไม่สมบูรณ์ พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

อนิจจตากับทุกขตา ใกล้เคียงกันมาก ถ้าจะให้เข้าใจง่ายกำหนดดังนี้ครับ อาการปรากฏชัดเจนภายนอก หรือความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏให้เห็น เช่น ผมหงอก ฟันหลุด หนังที่เหี่ยวย่น เป็นอนิจจตา ความไม่สมบูรณ์ในตัวมันเอง ความบกพร่องภายใน ที่เป็นสาเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นทุกขตา

พูดง่ายๆ ว่า ความเปลี่ยนแปลง (change) คืออนิจจตา สาเหตุของความเปลี่ยนแปลง (subject to change) เป็นทุกขตา

ส่วน *อนัตตตา* มีความหมาย ๒ นัย คือ (๑) "ไม่ใช่ตน" หมายถึงไม่ใช่ตัวตนของเรา สักแต่ว่าธาตุสี่ขันธ์ห้ารวมกัน แล้วก็สมมติว่า นายนั่น นางนี่ เท่านั้นเอง แท้จริงแล้ว ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ถึงเวลาก็ดับสลายไปตามเหตุปัจจัย

พระบาลี อธิบายไว้ชัดแล้วว่า ถ้าสิ่งเหล่านี้เป็นตัวเป็นตนของใครจริงแล้ว เขาย่อมบังคับหรือขอร้องมันได้ เช่น บอกมันว่า ผมเอ๋ย ให้แกดำงามอยู่อย่างนี้นะเว้ย อย่าได้หงอกเป็นอันขาด ฟันเอ๋ย เอ็งอย่าโยกคลอนนาเว้ย เคี้ยวอะไรลำบากว่ะ กำลังวังชาขอให้เข้มแข็งอยู่อย่างนี้นา อย่าได้ "บ้อลั่ก" เป็นอันขาด ขอให้ "เตะปี๊บ" ดังปังๆ ตลอดไป

มันฟังเราไหม ? เปล่าเลย ถึงเวลาผมมันก็หงอก ฟันมันก็โยกคลอน หรือหลุดไป และหมดเรี่ยวหมดแรง ลงตามลำดับ ขนาดขึ้นบันไดยังหอบแล้วหอบอีก

นี่คือความหมายของอนัตตตานัยที่หนึ่ง

ส่วนความหมายนัยที่สองคือ *“ไม่มีตัวตนถาวร”* อันนี้หมายถึง ไม่มีอัตตา หรืออาตมันถาวร อย่างที่คนสมัยนั้นเชื่อถือและสั่งสอนกัน คือชาวอินเดียสมัยโน้นสอนกันว่า ร่างกายแตกดับสลายไปแล้ว ยังมีสิ่งหนึ่งไม่ดับไปด้วย เพราะเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ที่สุด (the absolute) สิ่งนี้ที่เรียกกันว่า “อัตตา” (หรืออาตมัน) บ้าง “ชีวะ” บ้าง แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่มีอัตตาอย่างที่ว่านั้น

พระพุทธองค์ทรงบอกให้พระปัญจวัคคีย์ วิเคราะห์แยกแยะขันธ์ ๕ ไปทีละอย่างๆ เพื่อให้เห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ความเปลี่ยนแปลง ความไม่มีตัวตนและมิใช่ตัวตน เมื่อแยกพิจารณาแล้วก็ให้พิจารณารวมอีกทีว่า เมื่อแยกแต่ละชิ้นส่วนออกแล้ว มันยังไม่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่มีตัวตนและมิใช่ตัวตน เวลารวมกันแล้วมันจะเที่ยงแท้แน่นอน มีตัวตนและเป็นตัวตนได้อย่างไร

ขันธ์ ๕ คืออะไร คงไม่ต้องแจงอีกนะครับ เพราะได้พูดไว้ย่อๆ ในตอนก่อนแล้ว พระองค์ทรงใช้วิธีถามให้คิด ตล่อมให้เข้าจุด ในที่สุดปัญจวัคคีย์ ก็ได้คำตอบด้วยตนเอง เป็นวิธีการที่เปิดโอกาสให้ผู้ฟัง มีส่วนร่วมในการเรียนการสอนและได้ใช้บทบาท แห่งปัญญาของตนคิดและเข้าใจโดยอิสระ ปราศจากการครอบงำ และยัดเยียด นับเป็นวิธีการสอนที่ทันสมัยอยู่เสมอ

ลองศึกษาเทคนิคและวิธีการสอนปัญจวัคคีย์ ในพระสูตรนี้ ของสมเด็จ
พระบรมครูดูสิครับ บางทีท่านอาจจะ “ตรัสรู้” ก็ได้

อาทิตตปริยายสูตร

๗. ภูมิหลังของชฎิล ๓ พี่น้อง

คราวที่แล้วเขียนว่าท่านผู้รู้ที่ผมเคารพนับถือท่านหนึ่งทักว่าถ้าวัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ บวชพระหลังวันแรม ๑ ค่ำ ก็ไม่ได้เข้าพรรษาสิ น่าจะบวชวันแรม ๑ ค่ำนั้น ผมก็ว่าเข้าทีดี ฝากให้ผู้ใฝ่การศึกษาพิจารณาด้วย

วันนี้มีผู้ใฝ่การศึกษาท่านหนึ่ง เพื่อนบ้านผมเอง มาบอกว่า สมัยนั้นยังไม่มีพุทธบัญญัติว่าด้วยการอยู่จำพรรษามิใช่หรือ การเข้าพรรษาเพิ่งมามีขึ้นหลังจากนั้นหลายปี เนื่องจากมีพระมากขึ้น ท่องเที่ยวไปตามชนบทต่างๆ ในฤดูฝน บ้างก็เหยียบ

ย่ำข้าวกล้าชาวนาที่เป็นตำหนิติติงของชาวบ้าน พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติให้สาวกของพระองค์อยู่ประจำที่เป็นเวลาสามเดือน อันเรียกว่า จำพรรษา

ผมเห็นจะต้องพูดประโยคเดิมว่า "เออ เข้าทีดี ฝากให้ผู้ใฝ่การศึกษาพิจารณาด้วย"

ต่อไปมาว่าด้วยพระสูตรสำคัญที่ ๓ คืออาทิตตปริยายสูตร หลังจากทรงประทานอุปสมบทแก่ปัญจวัคคีย์แล้ว ก็มีบุตรชายเศรษฐี เมืองพาราณสี ชื่อ ยสะ หนีพ่อแม่มาบวช ยสะนี้ตำราอรรถกถา บอกว่า เป็นบุตรนางสุชาดา ผู้ถวายข้าวมธุปายาสแด่พระพุทธองค์ก่อนตรัสรู้ ผมก็งงๆ ว่านางสุชาดา นั้นอยู่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พุทธคยา เมืองราชคฤห์ ห่างจากป่าอิสิปตนมฤคทายวัน หรือสารนาถ ปัจจุบันเป็นร้อยๆ กิโล ไฉนจึงว่าอย่างนั้น

ท่านก็บอกต่อไปว่า หลังจากถวายข้าวมธุปายาสแล้วไม่นาน นางก็ย้ายตามสามีซึ่งเป็นนักธุรกิจ มาอยู่ที่เมืองพาราณสี เรื่องนี้เราเกิดไม่ทัน ไม่มีปัญญาจะเถียงท่าน จำต้องฟังท่าน

เมื่อยสะบวชก็นำพาโยมพ่อ โยมแม่ มาเป็นอุบาสกคู่แรกที่นับถือพระรัตนตรัย และเพื่อนๆ อีก ๔ คน คือ วิมละ สุพาหุ ปุณณชิ และควัมปติ พร้อมบริวารอีก ๖๐ คน ตามมาบวชด้วย

ตกลงในช่วงเวลาอันสั้นนี้ ได้มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลกจำนวน ๖๐ องค์ พระพุทธองค์จึงทรงสั่งแยกย้ายกันไปเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง ได้เสด็จดำเนินมุ่งหน้าไปยังเมืองราชคฤห์ เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสารตามสัญญาที่ให้ไว้ก่อนตรัสรู้ ระหว่างทางพบมาณพ ๓๐ คน เรียกว่า "*ภัททวัคคีย์*" (*ภัทท – วัคคีย์*) กำลังไล่ล่าตามโสเภณีคนหนึ่งที่พวกเธอ "หิ้ว" มาปิ๊กนิก สบโอกาสเหมาะคุณโสฯ เธอลักเครื่องถนิมพิมพาภรณ์หนีไป พวกหนุ่มเจ้าสำราญทูลถามว่า พบหญิงสาวคนหนึ่งผ่านมาทางนี้ไหม

พระองค์ตรัสเตือนสติว่า *"เที่ยวแสวงหาหญิงสาวทำไม แสวงหาตัวเองให้พบไม่ดีกว่าหรือ"*

แล้วทรงแสดงธรรมให้ฟัง ทรงประทานอุปสมบทให้แล้วส่งไปเผยแพร่พระศาสนา หลังจากทรงอบรมสั่งสอนให้ได้บรรลุอรหัตผลแล้ว พระพุทธองค์เสด็จดำเนิน

ต่อไปยังตำบลอุรุเวลา นอกเมืองราชคฤห์ อันเป็นนิเวศสถานของชฎิลสามพี่น้อง

ชฎิล คือ นักบวชเกล้าผม พี่ชายใหญ่ชื่อ อุรุเวลกัสสปะ ตั้งอาศรมอยู่ต้นน้ำเนรัญชรา มีบริวาร ๕๐๐ คน น้องคนกลางชื่อ นทีกัสสปะ ตั้งอาศรมอยู่คุ้งน้ำถัดมา มีบริวาร ๓๐๐ คน ส่วนน้องคนเล็กชื่อ คยากัสสปะ ตั้งอาศรมอยู่ใต้สุด มีบริวาร ๒๐๐ คน ชฎิลพวกนี้ถือลัทธิบูชาไฟ

พูดถึงตรงนี้ ชาวพุทธทั่วไปก็คงงงเหมือนผมนั่นแหละว่า บูชาไฟคือทำอย่างไร ไฟมันสำคัญอย่างไร จึงต้องบูชามัน ขอแวะตรงนี้สักหน่อย (อาจจะแวะนานสักนิดนะครับ)

การบูชาไฟเป็นความเชื่อสืบกันมาแต่แนวคิดที่ว่า เดิมที่พระเจ้าผู้สร้างโลกองค์เดียว นามว่า "ปชาบดี" พระองค์ต้องการสร้างโลกสร้างสัตว์ทั้งหลายขึ้น จึงทรงบำเพ็ญตบะและได้ประทานกำเนิดแก่อัคนีเทพเป็นองค์แรก ออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์ (คำ "อัคนี" แปลว่า มีก่อน เกิดก่อน เพี้ยนมาจากคำว่า อัคร) เพราะเหตุที่อัคนีเกิดจากพระโอษฐ์ของปชาบดี จึงเป็นพี่ชายใหญ่ของปวงเทพทั้งปวง และมีหน้าที่เสวยอาหารหรือเครื่องสังเวย

เมื่อพวกพราหมณ์ประกอบพิธีบูชาไฟที่เรียกว่า อัคนิโหตระ (บาลีว่า อัคคิหุต-ตะ)เขาจะสวดอ้อนวอนอัคนีเทพให้ช่วยเป็นสื่อนำเครื่องสังเวยขึ้นไปถวายพระปชาบดีและทวยเทพบนสวรรค์ แล้วก็ใส่เครื่องสังเวยทั้งหลายลงในไฟ

การใส่เครื่องสังเวยลงในไฟก็เท่ากับว่าได้ใส่ลงในโอษฐ์ของอัคนีเทพ เมื่อเปลวไฟพวยพุ่งขึ้นก็หมายความว่า องค์อัคนีเทพทรงนำเอาเครื่องสังเวยเหล่านั้นขึ้นไปสรวงสวรรค์ เมื่อถึงสวรรค์แล้วอัคนีเทพ ก็จะป้อนเครื่องสังเวยเหล่านั้นแก่พระปชา-บดี และเทพอื่นๆ ด้วยปาก ดุจแม่นกป้อนเหยื่อแก่ลูกนกฉะนั้น

ไฟมีบทบาทสำคัญอย่างนี้ จึงมีคำสรรเสริญไว้ในคัมภีร์พราหมณ์ว่า

"อัคนิโหตระ (การบูชาไฟ) เป็นประมุขแห่งยัญทั้งหลาย การบูชาไฟประเสริฐที่สุดในบรรดาการบูชาทั้งปวง"

ชฎิลสามพี่น้องพร้อมบริวารจำนวนพันก็เชื่อถืออย่างนี้ จึงประกอบพิธีบูชาไฟอย่างเอาเป็นเอาตายเพื่อหวังให้จอมเทพและเทพทั้งหลายโปรดปราน

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงอาศรมของอุรุเวลกัสสปะ พี่ชายใหญ่ของชฎิลทั้งปวงใน

เวลาเย็น ทรงขอพักอาศัยสักคืน อุรุเวลกัสสปะไม่อยากให้พักด้วย จึงบอกให้ไปพักที่โรงไฟอันเป็นสถานที่ประกอบพิธีบูชาไฟ ว่ากันว่ามีนาคราช (ก็คงเป็นอย่างงูใหญ่) อยู่

"เจองูใหญ่ เดี๋ยวก็เผ่นหนีเอง" แกคงคิดอย่างนี้

รุ่งเช้าขึ้นแกก็พาบริวารมาโรงไฟ เพื่อมาดูว่า สมณะหนุ่มคงเสร็จพญานาคเรียบร้อยแล้ว ที่ไหนได้ กลับเห็นพระพุทธองค์ประทับนั่งเป็นสง่าอยู่ พากันมองหาพญานาคว่าไปอยู่เสียที่ใด พระพุทธองค์ทรงเปิดฝาบาตรให้พวกเขาดู ต่างอุทานด้วยความประหลาดใจ

ทรงใช้อิทธิฤทธิ์ย่อให้มันเล็กนิดขดมะก้องด้องอยู่ในบาตรนั้นแล

อาทิตตยปริยายสูตร

๘. สรรพสิ่งร้อนเป็นไฟ

พวกชฎิลมีอุรุเวลกัสสปะ เป็นหัวหน้าต่างยอมสิโรราบคาบแก้ว (เป็นสำนวนมิได้คาบแก้วจริงๆ) ต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รับฟังพระโอวาทจากพระพุทธ-องค์ สลัดคราบนักบวชเกล้ามวยผม บวชเป็นสาวกของพระพุทธองค์

บริขารเครื่องใช้ไม้สอยแบบชฎิล ก็ถูกโยนทิ้งน้ำหมด ว่ากันว่ามีเครื่องแต่งผมชฎา สาแหรก คาน เครื่องบูชาไฟ น้ำเต้า หนังสือ ไม้สามง่าม ของเหล่านี้ลอยเท้งเต้งมาตามน้ำ ชฎิลผู้น้อยหรือ "ซือตี๋" เห็นเข้านึกว่าเกิดอันตรายขึ้นแก่ "ซือเฮีย" พร้อมบริวาร จึงพากันขึ้นไปหา รู้ว่าอะไรเป็นอะไรก็เกิดความเลื่อมใส พากันลอยบริขารลงแม่น้ำเช่นเดียวกัน "น้องเล็ก" อยู่สุดคุ้งน้ำ นึกว่า "พี่ใหญ่" และ "พี่รอง" ประสบอันตราย จึงพาบริวารขึ้นไปดูก็สละเพศภาวะชฎิล เช่นเดียวกับพี่ชายทั้งสอง

พระพุทธองค์ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้ชฎิลสามพี่น้อง พร้อมบริวารรวมแล้วมีหนึ่งพันสามรูป แล้วทรงพาภิกษุเหล่านี้ไปยังตำบลคยาสีสะ ประทับอยู่ ณ ที่นั้นชั่วระยะหนึ่ง เมื่อทรงเห็นว่าสาวกของพระองค์ มีความพร้อมแล้ว จึงแสดงอาทิตต-ปริยายสูตรให้ฟัง

ต่อไปนี้ขอสรุปเนื้อหาของพระสูตรให้ฟังดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย ทุกสิ่งร้อนเป็นไฟ ทุกสิ่งที่ว่าร้อนเป็นไฟคืออะไรเล่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ การรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ร้อนเป็นไฟ สัมผัส

เกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ร้อนเป็นไฟ ความรู้สึกเกิดจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ร้อนเป็นไฟ”

ร้อนเพราะอะไร ร้อนเพราะไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ร้อนเพราะความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ

นี้แหละที่ว่าทุกสิ่งร้อนเป็นไฟ

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเมื่อรู้เห็นอย่างนี้ ย่อมหน่ายในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หน่ายในการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หน่ายในทางสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หน่ายในความรู้สึกเกิดจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อหน่ายก็ย่อมคลายกำหนัด

เมื่อคลายกำหนัด จิตก็หลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่น เมื่อจิตหลุดพ้นก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่าชาติสิ้นแล้ว เราได้ประพฤติพรหมจรรย์สมบูรณ์แล้ว (คือได้บรรลุจุดหมายปลายทางแล้ว) ไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไปแล้ว”

พระสูตรนี้เป็นภาษาบาลี ๒ หน้า ที่สรุปข้างต้นก็ยังยาวไป ถ้าจะสรุปให้สั้นง่ายแก่การจำจะได้ดังนี้

“ทุกอย่างร้อนเป็นไฟ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ การรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ ความรู้สึกเกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ ร้อนด้วยไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ ร้อนด้วยชาติ ชรา มรณะ ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจและความคับแค้นใจ อริยสาวกรู้เห็นเช่นนี้ ย่อมหน่าย คลายกำหนัด ไม่ยึดมั่นถือมั่น มีจิตหลุดพ้น และรู้ว่าตนได้สิ้นภพสิ้นชาติ บรรลุเป้าหมายสูงสุดของพรหมจรรย์ ไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไปแล้ว”

เมื่อทรงเทศน์จบลง อดีตชฎิล ๑,๐๐๓ รูปก็บรรลุพระอรหัต (อย่าแก้เป็น “อรหันต์” เพราะในที่นี้เป็นคำนามที่หมายถึง “ภาวะของพระอรหันต์”) พร้อมกัน เป็นอันว่าด้วยระยะเวลาอันสั้น พระพุทธองค์ทรงได้สาวกจำนวนพัน มากพอที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางภายในเวลาอันรวดเร็ว

มีข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ พระพุทธเจ้าทรงทราบนิสัย (ความเคยชิน) อุปนิสัย (แวว) และอธิมุติ (ความถนัด) ของผู้ฟังเทศน์ จึงทรงเลือกเรื่องแสดงให้เหมาะกับนิสัย อุปนิสัย และอธิมุติของผู้ฟัง เพราะเหตุนี้เอง เวลาทรงแสดงธรรมให้ใครฟังคนๆ นั้น จึงบรรลุธรรมทันที เป็นที่น่าอัศจรรย์

อย่างพวกชฎิลนี้ วันๆ ก็หมกมุ่นอยู่แต่กับการบูชาไฟ หายใจเข้าก็บูชาไฟ หายใจออกก็บูชาไฟ ว่าอย่างนั้นเถอะ ย่อมมีประสบการณ์เกี่ยวกับความร้อน เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสประโยคแรกว่า

“สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ ภิกษุทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างร้อนเป็นไฟ”

เท่านั้น พวกนี้ก็หูผึ่ง

“เอ มันมีแต่ไฟเท่านั้นที่ร้อน ทำไมพระองค์บอกว่า ร้อนไปหมดทุกอย่าง” ชักเกิดความอยากรู้ขึ้นมาทันที

พระพุทธองค์ก็ทรงรู้ความในใจของพวกเธอ จึงตรัสยั่วให้กระหาย ใคร่รู้มากขึ้นว่า

“กิญฺจ ภิกฺขเว สพฺพํ อาทิตฺตํ ภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่า ที่ว่าทุกสิ่งร้อนเป็นไฟ”

ทรงเว้นระยะชั่วขณะยิ่งเร้าให้พวกเธออยากรู้ไวๆ *“นั่นสิ อะไรล่ะ”*

“จกฺขํ อาทิตฺตํ...ตาร้อนเป็นไฟ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ...”

พระองค์ตรัสต่อไป ค่อยๆ ขยาย ค่อยๆ อธิบาย ทีละนิดๆ พวกเธอก็ฟังเพลินจนกระทั่งเกิดญาณหยั่งรู้ในที่สุด

ที่บ่นกันว่าฟังพระเทศน์ ฟังผู้รู้ทางศาสนาเทศน์หรือบรรยายธรรมไม่ค่อยรู้เรื่องก็เพราะผู้เทศน์ ผู้บรรยาย ไม่คำนึงถึงประสบการณ์ ภูมิหลังของผู้ฟัง ตนถนัดเรื่องอะไรก็พูดแต่เรื่องนั้น ผู้ฟังจะเป็นใครก็ตาม เวลายกตัวอย่างทีก็โน่น ยกแม่น้ำคงคา เมืองพาราณสีของพระเจ้าพรหมทัตโน่น แล้วใครมันจะมองเห็นภาพ

ยกแม่น้ำเจ้าพระยา (ที่กำลังจะเน่า)

ยกกรุงเทพเมืองฟ้าอมร หรือยกรัฐบาลสิครับ ค่อยน่าสนใจ

ภาพปางปฐมเทศนา เทคนิคการปักรูปบนผืนผ้า ของชนชาติพม่า ใช้เพื่อการบูชาเรียนรู้ธรรมะของพุทธเจ้าทั้งหลาย และนิยมเรียกผ้าเพื่อการบูชาพระพุทธเจ้าและพระธรรมนี้ว่า ผ้าพระบฏ